

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Ilze Ļaksa-Timinska

Naratīvi latviešu prozā PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnē

Apakšnozare: literatūras vēsture

Darba zinātniskā vadītāja:

Dr. philol. Ieva Kalniņa

Rīga 2025

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē un Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtā no 2018. līdz 2024. gadam.

Promocijas darba nodaļas “1. Teorētiskais ietvars” un “3. Latviešu īsprozas naratīvi 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS” izstrādātas no 2022. gada 1. novembra līdz 2023. gada 1. novembrim ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā”, kas īstenots darbības programmā “Izaugsme un nodarbinātība” 8.2.2. specifiskā atbalsta mērķa “Stiprināt augstākās izglītības institūciju akadēmisko personālu stratēģiskās specializācijas jomās” trešajā kārtā (projekts Nr. 8.2.2.0/20/I/006).

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Sociālais
fonds

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

No 2022. gada 1. janvāra līdz 2022. gada 1. novembrim un no 2023. gada 1. novembra līdz 2024. gada beigām promocijas darbs izstrādāts projektā “Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0008), kas tiek īstenots Valsts pētījumu programmā “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai”.

Saturs

Saturs	3
Ievads	4
1. Teorētiskais ietvars	12
1.1. Jaunais vēsturiskums	12
1.2. Frederika Džeimsona literatūras vēstures izpēte	15
1.3. Imagoloģija	18
2. Latviešu diaspora un kultūra PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados	23
2.1. Latviešu diaspora PSRS	23
2.2. Biedrība “Prometejs” – latviešu kultūras stūrakmens	26
2.3. Latviešu diasporas izglītība un politizētās mācību grāmatas – folkloras izmantojuma piemērs	29
2.4. Rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados	39
2.5. Latviešu rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados	45
3. Latviešu īsprozas naratīvi 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS	52
3.1. Vēsturiskots īsprozas tekstu lasījums	52
3.2. Feministisks īsprozas tekstu lasījums	78
4. Latviešu romānu naratīvi 20. gadsimta 30. gados PSRS sociālistiskā reālisma kontekstā .	106
4.1. Linarda Laicena “Limitrofija” – modernisma un sociālistiskā reālisma sintēze	108
4.2. Alvila Cepļa vēsturiskie romāni “Zeme” un “Kalpi”	117
4.3. Sīmaņa Bergā romāns “Ziemeļu pionieris” – padomju kristīgais romāns.....	128
4.4. Oskara Rihtera “Meži šalc” – pirmais latviešu sociālistiskā reālisma romāns.....	134
Nobeigums	142
SECINĀJUMI	145
Avotu un literatūras saraksts	150
Pateicības	168
Pielikums Nr. 1	169
Pielikums Nr. 2	171
Pielikums Nr. 3	172
Pielikums Nr. 4	175
Pielikums Nr. 5	176
Pielikums Nr. 6	177
Pielikums Nr. 7	178
Pielikums Nr. 8	179
Pielikums Nr. 9	180

Ievads

20. gadsimta 20.–30. gados Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS) dzīvoja ievērojams¹ skaits latviešu. PSRS latviešu diasporai bija maz sakaru ar Latvijas iedzīvotājiem, bet, pat ņemot to vērā, tika veidota atsevišķa, unikāla latviešu kultūra – bija latviešu skolu tīkls, tehnikumi, periodiskie izdevumi, teātri, izdevniecības u. tml. Latviešu padomju inteliģence, būdama minoritāte un esot svešas (pārsvarā krievu) kultūrvides ietekmē, aktīvi darbojās, lai saglabātu latviešu valodu un identitāti. Liela nozīme bija arī literatūrai, jo tieši ar tās palīdzību varēja pilnveidot latviešu valodu, kā arī intelektuāli vienot pa plašo PSRS izkaisīto diasporu. Līdzīgi kā citas mazākumtautību kultūras, arī latviešu kultūra PSRS veidojās cenzūras un represiju apstākļos. 20. gadsimta 30. gados tika aktualizēts sociālistiskā reālisma virziens, caur kura prizmu bija jārada visa padomju māksla.

Līdz šim 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS mitušo latviešu literatūrai pētnieki uzmanību pievērsuši salīdzinoši maz. Kā iespējamais iemesls minams neviennozīmīgais, politiski sensitīvais jautājums par šo latviešu simpatizēšanu padomju varai, kas varētu tikt traktēta kā nodevība pret Latvijas valsti. Būtiskākie latviešu diasporas PSRS pētnieki ir vēsturnieki Vitālijs Šalda (1947), kurš monogrāfijās “Latviešu bēgļi Krievijā, 1915–1922” (2007) un “Latvieši Maskavā, 1923–1938”² (2010) pievērsās latviešu dzīvei PSRS; Dzintra Vīksna (1940–2006) ar pētījumiem par izglītības un kultūras institucionālo pusi, īpaši pētījums “Latviešu kultūras un izglītības iestādes Padomju Savienībā 20.–30. gados” (1972); Toms Ķikuts (1987) promocijas darbā “Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas Impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads)” (2015); Tatjana Barteles (1975) ar kultūrvēsturiskajiem pētījumiem “Latviešu teātris Maskavā, 1915–1937” (1999) un “Latvieši Maskavā, 1915–1922” (2001). Vairāki vēsturnieku pētījumi analizē represijas pret latviešiem 1937.–1938. gadā: Jāņa Riekstiņa (1942) sastādītais dokumentu apkopojums “Represijas pret latviešiem PSRS, 1937–1938” (2009), Heinriha Stroda (1925–2012) vadībā izveidotais rakstu krājums ““Latviešu akcija” PSRS, 1937–1938” (2009) un citi. Pētnieciskā interese ir atjaunojusies arī par padomju latviešu māksliniekiem: Ivetas Derkusovas (1973)

¹ Precīzu skaitu grūti noteikt, dažādos avotos tiek lēsts, ka skaits variēja no 120 000 līdz 180 000 cilvēku. 1926. gadā notika PSRS tautas skaitīšana, pēc tautības principa tika uzskaitīti 141 559 latvieši, kā arī atsevišķi izdalīti 8433 latgalieši (Bez avtora 1928: 24).

² Monogrāfijā izmantoti materiāli Krievijas arhīvos, kas šobrīd pētniekiem vairs nav pieejami, tas ir unikāls un vienreizējs ieskaits padomju latviešu diasporā 20. gadsimta 20.–30. gados, uz kuru plaši atsaucos arī promocijas darbā; V. Šaldas pētījums radījis arī daudzus pētnieciskos impulsus, idejas un virzienus, kurus esmu iestrādājusi arī promocijas darbā.

sastādītā grāmata “Gustavs Klucis. Kāda eksperimenta anatomija” (2014) un Pētera Krilova (1949) režisētā dokumentāli pētnieciskā filma “Klucis – nepareizais latvietis” (2008) pievēršas gan mākslinieka darbiem un personībai, gan iezīmē laikmeta kontekstus un latviešu diasporas likteņus PSRS. Savukārt Latvijas Mākslas akadēmijas doktorante Sniedze Kāle (1985) patlaban izstrādā promocijas darbu par latviešu māksliniekiem PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados. Padomju personības aktualizē arī Latvijas televīzijas filma “Neērtie latvieši” (2023) Agitas Cānes-Ķīles (1969) režijā, kā arī mākslas filma “Marijas klusums” (2023) Dāvja Sīmaņa (1980) režijā. Savukārt Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātrī iestudēta izrāde “Skatuve “Ugunī”” (2024) Lauras Grozas (1985) režijā, aktualizējot mākslas attīstību totalitārajā politiskajā sistēmā un represijas pret latviešiem.

Par latviešu autoriem un literāro procesu 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS interese pirmo reizi parādās Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR). Rakstnieku grāmatas tiek atkārtoti izdotas, top jauni pētījumi par viņu darbiem un dzīvi, autori tiek pasludināti par latviešu padomju literatūras celmlaužiem un sociālistiskā reālisma klasiķiem. Īpaši aktīvi šajā procesā iesaistās literatūrzinātnieki Kārlis Preiss (1907–1980), Hugo Rukšāns (1920–1995), Elza Knope (1926–1996); Benita Smilktiņa (1932–2019) 1967. gadā aizstāvējusi promocijas darbu “Latviešu padomju literatūras kritika 20.–30. gados”. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 20. gadsimta 20.–30. gadu latviešu padomju literatūrai tiek pievērsta minimāla uzmanība. Ja neskaita literatūrzinātnieka Bronislava Tabūna (1928–2004) nepilnīgo³ apskatu “Literatūra emigrācijā Padomju Savienībā” grāmatā “Latviešu literatūras vēsture” (1999), tad citi pētījumi par literārajiem procesiem nav publicēti. Sporādiski literatūras pētnieki pievērsušies kādam šauram tematiskajam lokam vai pētījuši autorus salīdzinošajā aspektā, piemēram, literatūrzinātniece Ieva Kalniņa (1956) publikācijā “Sociālistiskā reālisma kanona veidošanās latgaliešu literāri politiskajā žurnālā “Ceļņas Karūgs”” (Kalniņa 2008) un referātā “Jaunas poētiskas valodas meklējumi latgaliešu literatūras krājumā “Uz pūrsvola””⁴ (2008), literatūrzinātnieks Ojārs Lāms (1965) referātā “Literārās versijas par Latvijas 1919. gada politiskajām krustcelēm: A. Brigaderes “Kvēlošā lokā” un A. Kadiķa-Grozņija “Uz Daugavas krastiem””⁵ (2011). Minimāli tēmai pievēršas

³ Piemēram, apskatā tiek minēts, ka šajā laika posmā PSRS ir izdoti četri latviešu romāni, nepieminot vairākus būtiskus darbus.

⁴ Referāts nolasīts starptautiskajā Antona Skrindas (1891–1918) gramatikas konferencē Sanktpēterburgā (Krievija) 2008. gada 19.–20. septembrī.

⁵ Referāts nolasīts starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Dzimums, literārā konvencija un jaunrade” Rīgā 2011. gada 29. septembrī.

literatūrzinātniece Anita Rožkalne (1956) rakstā ““Dzelzs aizkars” austrumos no Latvijas: latviešu literatūras likteņi 20. gadsimtā” (Rožkalne 2018).

2018. gadā es aizstāvēju maģistra darbu “Latviešu romānistika PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados”, aplūkojot konkrētajā laikposmā sarakstīto romānu literāros kontekstus, poētiku un to atbilstību sociālistiskā reālisma kanonam. Kopš tā laika regulāri piedalījusies konferencēs un publicējusi zinātniskus un populārzinātniskus rakstus par padomju latviešu diasporas literatūru. Nereti ir nācies sastapties ar jautājumu, kāpēc esmu pievērsusies šīs diasporas pētniecībai? Vai laikā, kad pasaule ir sašķelta un mūsu platuma grādos notiek kari⁶, vajadzētu aktualizēt no Latvijas perspektīvas tik neviennozīmīgu un sarežģītu latviešu vēstures posmu? Mana pārlicība ir, ka novēršanās vai apzināti mēģinājumi izvairīties vai “izdzēst” vēstures posmus, izcelt atsevišķus laikmetus vai naratīvus nozīmē konstruēt noteiktu pasaules redzējumu, radīt ideoloģiju, neatbilst mūsdienīgiem, godīgiem humanitāro zinātņu pētniecības principiem. Padomju periodā kopš 20. gadsimta 50. gadiem latviešu diasporu PSRS uzlūkoja nekritiski, nereti pārspīlējot un slavīnot 20. gadsimta 20.–30. gadu personību veikumu, savukārt mūsdienās ir vērojama pretēja tendence – lūkoties uz šo diasporu ar nosodījumu un zināmu kauna sajūtu (nereti izmantotais vārdu savienojums “neērtie latvieši”). Rakstot šo darbu, mēģinu izvairīties no tendencioza skatpunkta un pētnieciski neitrāli un objektīvi interpretēt datus, kas iegūti pētījuma izstrādes procesā.

Pētījuma **fokusā** ir 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS izdotajās latviešu⁷ autoru grāmatās iespiestie prozas teksti⁸:

- Alvis Ceplis (1897–1938): stāsti “Jānis” (1918) un “Pie liepām” (1918), garais stāsts “Noliedzēji” (1922), garais stāsts “Malienas vilki” (1925), stāstu krājums “Stāsts par apiņiem” (1925), stāstu krājums “Indija” (1925), stāsts “Andra Vītola atmiņas” (1926), garais stāsts “Bēgļi” (1928), stāstu krājums “Lietuvēs” (1930), tēlojumu krājums “Traktori – rudzupuķēs” (1932), nepabeigtais romāns “Kalpi” (1933), garais stāsts “Sarkanās Vedingas karogs” (1935), nepabeigtā romānu triloģija “Zeme” (1936), garais stāsts “Dzimtene” (1937);

⁶ Rakstot šīs rindas 2024. gada izskaņā, joprojām turpinās 2014. gadā aizsāktā Krievijas agresija pret Ukrainu, kā arī bruņotais konflikts starp Izraēlu un “Hamās” grupējumu Gazas sektorā.

⁷ Pētījumā netiek atsevišķi skatīti latgaliešu valodā publicētie teksti, jo latgaliešu diaspora strukturāli, institucionāli, saturiski attīstījās atšķirīgi nekā latviešu. Latgaliešu literatūras izpētei nākotnē paredzēts atsevišķs pētījums.

⁸ Izņēmuma kārtā nozīmīguma vai popularitātes dēļ pētījumā iekļauti daži teksti, kas publicēti tikai 20. gadsimta 20.–30. gadu latviešu padomju periodikā.

- Arturs Kadiķis-Groznijs (1901–1934): garais stāsts “Putenī, kad stepe smilkst...” (1927), stāsts “Meitene, kurai nav brāļa” (1927) stāstu krājums “Ens” (1930), stāsts “Meiteņu posmā” (1932), prozas teksti no krājuma “Daiļdarbu izlase” (1936);
- Eduards Salenieks (1900–1977): tēlojumu krājums “Rudzu puķes” (1924), stāstu krājums “Cilvēku ceplis” (1930), stāstu krājums “Nesalaužamie” (1931), romāns⁹ “Jautrais rudens” (1934), stāstu krājums “Līvijas stāsti” (1935), garais stāsts “Knislis” (1935), garais stāsts “Vilcēns” (1936);
- Ernests Eferts-Klusais (1889–1927): stāstu krājums “Nemiera sirotājs” (1923), garais stāsts “Pierobežas apriņķis” (1926), stāsti no “Kopotiem rakstiem” (1936);
- Jānis Eiduks (1897–1943): noveļu un stāstu krājums “Revolucionārais tribunāls” (1930), stāstu un tēlojumu krājums “Pretī pavasarim” (1936);
- Konrāds Jokums (1894–1941): stāstu krājums “Pavēle nr. 325” (1929), stāstu krājums “Maize” (1931), stāstu un tēlojumu krājums “Saule graudos” (1935), stāstu un noveļu krājums “Strēlnieki un granātas” (1936);
- Linards Laicens (1887–1937): stāstu krājums “Portfels un valgs” (1933), romāns “Limitrofija” (1935);
- Oskars Rihters (dzimis Oskars Joass, 1898–1938): stāstu krājums “Sarkanie izlūki” (1929), stāstu krājums “Pa ienaidnieka aizmuguri” (1935), stāsts “Es stāstu” (1935), romāns “Meži šalc” (1936);
- Pēteris Veinis (dzimis Vintiņš, 1893–1940): īsprozas krājums “Priekšpavasara skices” (1924);
- Roberts Eidemanis (1895–1937): romāns¹⁰ “Ielenkie” (1925), stāstu krājums “Miestiņa stāsti” (1926), stāstu krājums “Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins” (1926), garais stāsts “500 000” (1926), nepabeigts romāns stāstos “Akmeņu sacelšanās” (1929), garais stāsts “Vaskis” (1929), stāstu krājums “Ap saules lēktu” (1933), stāstu krājums “Pirms vētras” (1935);
- Sīmanis Bergis (1887–1938): stāstu krājums “Apsūbējis kalns” (1929), romāns “Ziemeļu pionieri” (1934);
- Sudrabu Edžus (īstajā vārdā Morics Eduards Zilbers, 1860–1941): garais stāsts “Maitas putni” (1923) un garais stāsts “Velnu dzinējs” (1925).

⁹ Darbs publicēts ar žanrisko apzīmējumu “romāns”, taču apjoma dēļ drīzāk būtu uzskatāms par garo stāstu.

¹⁰ Darbs publicēts ar žanrisko apzīmējumu “romāns”, taču apjoma dēļ drīzāk būtu uzskatāms par garo stāstu.

Amerikāņu socioloģe un viena no vadošajām naratīvu pētniecēm Katrīna Kolere Rīsmāne (*Catherine Kohler Riessman*, 1939) definējusi naratīvus kā diskursīvas vienības, kas rāda notikumus, analizē pieredzi un rada nozīmes, uzsverot, ka dažāda veida stāstījumi konstruē identitāti (Riessman 2007: 7–8). Arī psihologs un sociologs Džeroms Bruners (*Jerome Bruner*, 1915–2016) aktualizējis naratīvu nozīmi realitātes konstruēšanā, uzsverot, ka cilvēku psiholoģijas pamatā ir spēja uztvert dzīvi un pasauli caur stāstījumiem jeb naratīviem (Bruner 1993: 20–21). Pastāv uzskats, ka termini “naratīvs” un “stāsts” būtu lietojami sinonīmiski,¹¹ taču ir iespējams arī sašaurināt naratīva izpratni, piemēram, filozofs Gregorijs Karijs (*Gregory Currie*, 1950) neuzskata, ka naratīvs būtu vienādojums ar stāstu, bet gan uzsver, ka “naratīvi ir ar nolūku komunicētas vienības, kuru funkcija ir palīdzēt izstāstīt stāstu, taču tās nav obligāti stāsts pašas par sevi” (Currie 2010: 6). Citiem vārdiem runājot, par naratīvu var saukt arī stāsta daļu; mēģinot identificēt naratīvus, fokusā ir tas, “kas” tiek komunicēts, nevis “kā” tas tiek komunicēts. Liela nozīme promocijas darba kontekstā ir arī attiecībām starp naratīvu un identitāti: naratīvi nepastāv vakuumā; tie sasaucas ar kopīgām pieredzēm un tiek veidoti to ietekmē. Naratīvs satur identitāti, kas balstīta kultūrā/vidē, kurā tas ir radies vai ar kuru tiek identificēts (McAdams 2011: 100). Kultūras identitāti var definēt kā dziļi sakņotu kultūras apziņu, kas ietver aktīvu līdzdalību un identificēšanos ar specifisku pieeju realitātei (Brock, Tulasiewicz 2018: 5), kas tiek pausta ar dažādu – īpaši mākslas un kultūras – naratīvu palīdzību (Müller-Funk 2003: 43). Šie naratīvi ļauj veidot kultūras identitāti kā kopīgu vērtību, normu un savstarpējas pieredzes strukturēšanas sistēmu (Brock, Tulasiewicz 2018: 4). Analizējot un lasot latviešu literāros tekstus PSRS, uzmanības centrā ir idejas, noskaņas, viedokļi, redzējumi, pārlicība, ideoloģiskie uzslāņojumi, kas caurvij šos darbus. Promocijas darba **mērķis** ir identificēt PSRS latviešu diasporas literāros naratīvus 20. gadsimta 20.–30. gadu prozas tekstos, atklāt to daudzveidību un kopainu, kā arī ideoloģisko uzslāņojumu, tādējādi iezīmējot arī PSRS latviešu diasporas kultūras identitāti.

Lai īstenotu mērķi, tika definēti vairāki **uzdevumi**:

¹¹ Naratīvs kā diskursa veids, kas tiek izmantots, lai izstāstītu stāstu, respektīvi, naratīvs ir šī procesa gala produkts – stāsts (Sturrock 1999: 301).

1) apzināt 20. gadsimta 20.–30. gadu PSRS latviešu diasporas vēsturisko kontekstu, izmantojot arhīva materiālus¹², dokumentus, memuārliteratūru, vēstures pētījumus u. c. materiālus;

2) izveidot 20. gadsimta 20.–30. gadu padomju latviešu prozas tekstu korpusu;

3) rast piemērotu teorētisko ietvaru tekstu korpusa analīzei (kategorizēt tekstus, izveidot analītisko ietvaru);

4) analizēt prozas darbus, identificējot raksturīgākos naratīvus, kā arī pievēršoties marginālākiem un/vai neierastākiem naratīviem.

Promocijas darbam raksturīgs jaukts pētījuma dizains. Teorētiskā bāze un metodoloģija izvēlēta, lai īstenotu mērķi un parādītu daudzveidīgāku tekstos izmantoto naratīvu ainavu. Pētījuma teorētiskie stūrakmeņi ir **jaunā vēsturiskuma perspektīva un Frederika Džeimsona** (*Frederic Jameson*, 1934) pieejas literatūras vēstures pētniecībā, īpaši aktualizējot atziņas no viņa monogrāfijas *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act* (“Politiskā bezapziņa: naratīvs kā sociāli simbolisks akts”, 1981). Tāpat pētījumā integrētas imagoloģijas teorētiskās un metodoloģiskās pētniecības pieejas, feministiskā¹³ un postkoloniālā perspektīva. Pētījuma dizains izstrādāts, lai veiksmīgāk varētu sasniegt izvirzīto mērķi, balstoties fundamentālos teorētiskajos avotos. Promocijas darbs nepretendē uz polemisku teorētisku diskusiju, analīzes daļā teorētiskās paradigmas ir iestrādātas implicīti. Teorētiskais rāmis un metožu izvēle balstās teksta korpusa specifiskā un tematiskajā lokā – īsprozas tekstu analīzē tiek piedāvāta vēsturiskā paradigma un feministisks lasījums, tādējādi izceļot divas naratīvu grupas, kas ne tikai dominē tekstu korpusā, bet arī ir nozīmīga diasporas identitātes komponente, kā arī imagoloģija, jo tā ļauj atklāt identitātes aspektus, kas ir viens no darba mērķiem. Savukārt romānu analīzē fokusā ir vēsturiskais konteksts, prozas darbu autoru biogrāfiskais aspekts un sociālistiskā reālisma

¹² Pētījumā tiek izmantoti Latvijas arhīvos un muzejos pieejamie materiāli. Tā kā liela nozīme ir politiskajam kontekstam, promocijas darbā ir daudz atsauču uz lēmumiem, rezolūcijām, dekrētiem un citiem PSRS pārvaldes dokumentiem. Diemžēl promocijas darbā nav integrēti Krievijas arhīvos pieejamie dokumenti, jo piekļuve tiem nav iespējama.

¹³ Promocijas darbā nav mēģinājuma pievērsties kādam noteiktam feminisma apakšvirzienam vai specifiskam teorētiskajam konceptam, ar feminismu tiek saprasts – kritiska sabiedrības procesu analīze no dzimtes viedokļa, pievēršot uzmanību arī citiem apspiešanas un nevienlīdzības faktoriem. Nozīmīgi mūsdienu feminisma teorētiskie darbi, piemēram, Robinas Trūtas Gūdmenas (*Robin Truth Goodman*, 1966) redakcijā 2019. gadā izdotā *The Bloomsbury Handbook of 21st Century Feminist Theory* (“21. gadsimta feminisma teorijas rokasgrāmata”) vai 2017. gadā Ausmas Cimdiņas (1950) un Nataļjas Šromas (1962) redakcijā izdotā “Kultūras feminisms. Feminisma terminu skaidrojošā vārdnīca”.

(drīzāk kā 20. gadsimta 30. gados PSRS dominējošas ideoloģiskas paradigmas, ne estētiska mākslas virziena) perspektīva.

Pētījums **strukturēts** četrās nodaļās. Pirmās divas uzskatāmas par teorētiskām un kontekstuālām, savukārt trešā un ceturta nodaļa ir pētījuma empīriskā daļa. Pirmajā nodaļā “Teorētiskais ietvars” tiek ieskicētas jaunā vēsturiskuma, F. Džeimsona pieejas un imagoloģijas svarīgākās atziņas, idejas, terminoloģija, pētījumu virzieni, iezīmējot arī teoriju un metožu iekļaušanos šā pētījuma kontekstā.

Otrajā nodaļā “Latviešu diaspora un kultūra PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados” tiek apskatīta PSRS latviešu diasporas kultūras dzīve, pievēršot uzmanību izglītībai, personībām, organizācijām, literārajiem izdevumiem un grupējumiem, mijiedarbei ar krievu literatūru. Nodaļa strukturēta vairākās apakšnodaļās. Apakšnodaļā “Latviešu diaspora PSRS” tiek apskatīta PSRS latviešu diasporas izveides vēsture un apstākļi; apakšnodaļā “Biedrība “Prometejs” – latviešu kultūras stūrakmens” uzmanība pievērsta biedrības izveidei un attīstībai, ietekmei uz latviešu kultūras procesu PSRS. Apakšnodaļa “Latviešu diasporas izglītība un politizētās mācību grāmatas – folkloras izmantojuma piemērs” ir gadījuma studiju piemērs, kurā aktualizēta latviešu izglītība un mācību grāmatu izdošana un to saturs PSRS, šis piemērs arī būtu uzskatāms par promocijas darba empīrisko daļu – ar pētījumā pieteikto teorētisko un metodoloģisko aparātu tiek identificēti naratīvi, kas raksturīgi mācību grāmatām, tādējādi iezīmējot diasporas izglītības ideoloģiju un paplašinot kontekstu. Ceturtajā apakšnodaļā “Rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados” tiek aplūkoti spilgtākie autori, literārās apvienības, rakstniecības tendences, politiskie lēmumi literatūrā PSRS. Pēdējā apakšnodaļā “Latviešu rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados” analizēti latviešu literatūras periodiskie izdevumi, literārās apvienības un to savstarpējā polemika, rakstnieku paaudzes un estētiskās prasības PSRS.

Trešajā nodaļā “Latviešu īsprozas naratīvi 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS” tiek piedāvāti divi īsprozas tekstu korpusa lasījumi – apakšnodaļas “Feministisks īsprozas tekstu lasījums” fokusā ir naratīvi, kas saistīti ar PSRS tik nozīmīgo un daudz apspriesto sievietes lomu un funkcijām; savukārt apakšnodaļā “Vēsturiskots īsprozas tekstu lasījums” uzmanība tiek pievērsta tam, kā īsprozas tekstos tiek interpretēti dažādi pagātnes notikumi.

Ceturtajā nodaļā “Latviešu romānu naratīvi 20. gadsimta 30. gados PSRS sociālistiskā reālisma kontekstā” veikta latviešu romānu analīze, aktualizējot sociālistiskā reālisma perspektīvu un naratīvus. Katrs romāns analizēts atsevišķā apakšnodaļā. Ņemot

vērā, ka sociālistiskais reālisms skar gan formas, gan satura jautājumus, romānos izvērtēti ne tikai to saturiskie, bet arī estētiskie aspekti.

Promocijas darbs ir **pirmais** plašākais 20. gadsimta 20.–30. gadu PSRS latviešu diasporas literārā procesa un literāro tekstu analīzes piemērs. Distancēta un bezpersoniska tekstu analīze, kā arī izvēlētais teorētiskais ietvars ļauj reizi kritiski un bez politiskās angažētības palūkoties uz konkrētās diasporas radīto literāro mantojumu un tajā esošajām idejām, konstatēt caurviju naratīvus un iezīmēt PSRS latviešu diasporas literatūrā pausto identitāti.

Promocijas darbs ir **aprobēts** ar referātiem 17 starptautiskās un vietējās zinātniskās konferencēs (sk. pielikumu Nr. 1), kā arī sešos zinātniskos rakstos (sk. pielikumu Nr. 2).

1. Teorētiskais ietvars

1.1. Jaunais vēsturiskums

Jaunais vēsturiskums ir literatūras teorijas virziens, kas ieguva popularitāti 20. gadsimta 80. gados. Tas radās kā reakcija uz dominējošo formālisma un strukturālisma pieeju literatūras kritikā. Stīvens Grīnblats (*Stephen Greenblatt*, 1943), viens no šīs virziena nozīmīgākajiem teorētiķiem, 1982. gadā publicētajā ievadā rakstu krājumam *The Power of Forms in the English Renaissance* ("Formu spēks angļu renesansē") pirmo reizi izmantoja terminu "jaunais vēsturiskums" un pamatoja, ka teorijas mērķis ir rast veidu, kā analizēt literāros darbus, ņemot vērā kultūras un vēstures apstākļus, kādos tie tapuši, tādējādi apstrīdot priekšstatu par literatūru kā izolētu vienību, kas nošķirta no plašāka konteksta (Greenblatt 1982). Savukārt esejā grāmatā *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England* ("Šekspīra sarunas: Sociālās enerģijas aprite renesanses Anglijā", 1988) S. Grīnblats aktualizē "sociālās enerģijas" jēdzienu (Greenblatt 1988: 6). Pētot Šekspīra tekstus, S. Grīnblats mēģināja distancēties no konteksta un līdzīgi formālistiem pievērsties teksta kā pašpietiekamas vienības izpētei, taču secināja, ka tādējādi nav iespējams izdarīt patiesus secinājumus. Tādēļ viņš pievērsās tam, ko nodēvējis par kultūras poētiku, respektīvi, šī darba tapšanas laikmetā cirkulējošiem literāriem un neliterāriem tekstiem, idejām, politiskajiem aspektiem un citiem literāro darbu ietekmējošiem faktoriem (Greenblatt 1988: 5). Būtībā S. Grīnblats apšaubīja individuāla autora tekstu pašpietiekamību, un viņa izpētes fokusā darbu estētiskajai funkcijai nav lielas nozīmes. Viņš uzskata, ka sociālā enerģija kā dinamisks un pārveidojošs spēks, ko var atrast literatūras un sabiedrības mijiedarbībā, ir nozīmīgāka literārā darba komponente par tā estētiskajām funkcijām, īpaši pētot vēsturiskos tekstus.

Viens no galvenajiem principiem, kas ir jaunā vēsturiskuma pamatā, ir spēcīgs uzsvars uz starpdisciplināritāti. Šī pieeja integrē dažādas akadēmiskas nozares, tostarp antropoloģijas, socioloģijas, vēstures un kultūras studijas. Iekļaujot šo dažādo nozaru atziņas un metodoloģiju, jaunais vēsturiskums cenšas sniegt visaptverošu un niansētu izpratni par vēstures notikumiem un kultūras parādībām.

Īpaši nozīmīga loma jaunā vēsturiskuma attīstībā ir bijusi tādu ietekmīgu domātāju idejām kā franču filozofa Mišela Fuko (*Michel Foucault*, 1926–1984) un amerikāņu antropologa Kliforda Ģirca (*Clifford Geertz*, 1926–2006). M. Fuko hrestomātiskais darbs

par varu un diskursu *Surveiller et punir* (“Uzraudzīt un sodīt”, 1975) ir bijis nozīmīgs, lai apstrīdētu tradicionālos vēstures naratīvus un izceltu veidus, kā varas struktūras veido mūsu izpratni par pagātņi. Viņa zināšanu arheoloģijas koncepcija ietekmējusi arī vēsturniekus, mudinot viņus kritiski izvērtēt pieņēmumus un aizspriedumus, kas ir viņu interpretāciju pamatā (Fuko 2001). Jaunā vēsturiskuma metodoloģiju būtiski ietekmējusi arī K. Gīrcs etnogrāfiskā pieeja kultūrai, kas izklāstīta viņa nozīmīgajā darbā *Interpretation of cultures* (“Kultūru interpretācija”, 1973). K. Gīrcs apgalvoja, ka kultūra nav nemainīga un objektīva, bet gan sarežģīta simbolu un nozīmju sistēma, ko indivīdi pastāvīgi apspriež un interpretē konkrētā sociālā kontekstā. Šī perspektīva ir mudinājusi vēsturniekus neaprobežoties tikai ar vēsturisko notikumu empīrisko analīzi, bet pievērsties indivīdu un kopienu subjektīvai pieredzei un interpretācijām (Gīrcs 1998).

Integrējot šīs starpdisciplinārās perspektīvas, jaunais vēsturiskums ir kļuvis par dinamisku un daudzpusīgu pieeju pagātnes literāro tekstu pētniecībā. Tā uzsvars uz varas dinamiku, diskursa analīzi un kultūras interpretāciju ir mainījis literatūras vēstures nozari, ļaujot niansētāk un iekļaujošāk izprast intertekstu klātbūtni un nozīmi literārajos darbos. Literārie teksti ir kultūras artefakti, kas atspoguļo un veido sava laika vēsturiskos un sociālos apstākļus. Izpētot šos tekstus, pētnieki var gūt ieskatu par to radīšanas laikā valodšo ideoloģiju, varas dinamiku un kultūras konfliktiem.

Vēl viens būtisks jaunā vēsturiskuma aspekts ir marginalizēto autoru aktualizēšana, attālināšanās no kanona, uzsverot, ka literatūra nav tikai dominējošās kultūras produkts, bet atspoguļo arī to cilvēku pieredzi un perspektīvas, kuri vēsturiski ir bijuši marginalizēti (sk., piemēram, Gallagher 1994). Promocijas darba kontekstā var runāt par 20. gadsimta 20.–30. gadu PSRS latviešu autoru “aizmīšanu” un neiekļaušanos latviešu kultūras kanonā tieši savas neviennozīmīgās un strīdīgās politiskās nostājas dēļ; viens no pētījuma mērķiem ir “dot balsi” šiem apklusinātajiem naratīviem.

Jaunais vēsturiskums iet roku rokā arī ar postkoloniālisma studijām – lielākā daļa postkoloniālisma teorētiķu izmantojuši jaunā vēsturiskuma atziņas, piemēram, literatūras kritiķis Edvards Saīds (*Edward Said*, 1935–2003) darbā *Orientalism* (“Orientālisms”, 1978), kas kļuvis par vienu no nozīmīgākajiem postkoloniālo pētījumu tekstiem, izmanto jaunā vēsturiskuma idejas, lai rūpīgi analizētu un dekonstruētu Rietumu priekšstatus par Austrumiem (Said 1979). Iedziļinoties vēsturiskajā un kultūras kontekstā, kurā tika veidotas orientālistiskās zināšanas, E. Saīds izgaismo varas dinamiku un aizspriedumus, kas veidojuši

šos priekšstatus. Savukārt pētniece Ena Maklintoka (*Anne McClintock*, 1954), kas pazīstama ar saviem pētījumiem par dzimumu, seksualitāti un imperiālismu, grāmatā *Imperial Leather Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest* (“Imperiālā ādas rase, dzimums un seksualitāte koloniālajā sacensībā”, 1995) apvieno jauno vēsturiskumu ar feminisma teoriju, lai analizētu koloniālisma, dzimuma un seksualitātes sarežģīto mijiedarbību (McClintock 1995).

Jaunais vēsturiskums kā teorētiskā paradigma šajā pētījumā izvēlēta mērķtiecīgi: pirmkārt, daudzi svarīgi agrīnā PSRS literatūras un kultūras pētnieki veiksmīgi integrējuši jaunā vēsturiskuma idejas savos pētījumos; otrkārt, teorija piedāvā konkrētas idejas un rakursus, kas ļauj darboties ar šiem mazzināmajiem tekstiem un pirmoreiz aplūkot tos no jaunas perspektīvas, mēģinot izvairīties no ideoloģiska uzslāņojuma (pretstatā tam, kā šie teksti tika pētīti padomju laikā) un aizspriedumiem; treškārt, postkoloniālisma un feminisma sasaiste ar jauno vēsturiskumu ir nozīmīga promocijas darba teorētiskā ass, jo empīriskajā daļā (īpaši apakšnodaļā “Feministisks īsprozas lasījums”) tiek sintezētas teorētiskās atziņas ar skatpunktu, no kura tiek aplūkoti analizējamie teksti.

Kā nozīmīgi padomju literatūras un kultūras pētījumi jaunā vēsturiskuma paradigmā būtu minami: amerikāņu literatūrzinātnieces Katerinas Klārkas (*Katerina Clark*, 1941) pētījums *Moscow, the Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941* (“Maskava, ceturta Roma: staļinisms, kosmopolītisms un padomju kultūras attīstība, 1931–1941”, 2011), kurā jaunais vēsturiskums izmantots, lai izpētītu kultūras un literatūras attīstību staļinisma laikā, un analīze sniedz ieskatu par to, kā literatūra atspoguļoja mainīgo politisko un kultūras ainavu; padomju kultūras pētniece Lilijas Kaganovskas (*Lilya Kaganovsky*, 1970) grāmata *The Voice of Technology: Soviet Cinema's Transition to Sound, 1928–1935* (“Tehnoloģiju balss: padomju kino pāreja uz skaņu, 1928–1935”, 2018), kas pēta tehnoloģisko pārmaiņu ietekmi uz padomju kultūru un sabiedrību, balstoties vēsturiskajā kontekstā, lai analizētu kinematogrāfijas un literatūras darbus; kā arī darbs *How the Soviet man was unmade* (“Kā padomju cilvēks netika izveidots”, 2008), kurā tiek dekonstruēts vīrieša tēls Staļina (*Iosif Stalin*, īstajā vārdā Josifs Džugašvili (*Iosif Dzhugashvili*), 1878–1953) režīma laikā; austrāliešu vēsturnieces Šeilas Ficpatrikas (*Sheila Fitzpatrick*, 1941) grāmata *Everyday Stalinism* (“Ikdienas staļinisms”, 2000), kurā pētīts, kā padomju literatūra atspoguļo padomju pilsoņu ikdienas pieredzi staļinisma laikmetā; amerikāņu vēsturnieka Deivida Hofmana (*David Hoffmann*, 1961)

pētījums *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939* (“Masu kultivēšana: mūsdienu valsts prakse un padomju sociālisms, 1914–1939”, 2011) pēta attiecības starp literatūru un valsts pārvaldes sistēmu, dokumentu ietekmi uz literatūras attīstību.

Lai gan jaunā vēsturiskuma pieeja bieži kritizēta par tendenci nenovērtēt vai ignorēt literatūras formālo un estētisko dimensiju (sk., piemēram: Keeseey 2002), postmoderno vēstures izpratni, kas netiecas pēc “patiesības” vai jaunu faktu radīšanas (sk., piemēram: Hoover 1992), vienotas metodoloģiskas pieejas neesamību un paļaušanos uz pētnieka interpretācijas spējām (sk., piemēram: Richter 1999), šim teorētiskajam ietvaram kā konceptuālajam balstam ir liela nozīme promocijas darba empīriskajā daļā. Analizējot literatūras tekstus, mērķis nav bijis izprast, cik daudz tajos ir vēsturiskas patiesības, vai radīt jaunas vēstures zināšanas, bet gan izziņāt 20. gadsimta 20.–30. gadu PSRS latviešu rakstnieku radītos naratīvus, rādot vēsturisko kontekstu un potenciālos intertekstus literārajos darbos. Lai arī estētiskā literāro darbu izpēte nav promocijas darba fokusā, tā netiek pilnībā ignorēta, iezīmējot arī formālos teksta aspektus.

1.2. Frederika Džeimsona literatūras vēstures izpēte

Amerikāņu literatūras kritiķa, filozofa F. Džeimsona monogrāfija *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act* ir nozīmīgs darbs literatūras teorijas un kultūras kritikas jomā, kas pēta mijiedarbību starp literatūru, ideoloģiju un vēsturi. Šis pētījums nozīmīgs galvenokārt tāpēc, ka tajā pārliecinoši argumentēta politiski orientēta, vēsturiski situēta literatūras lasīšana un tās sākuma imperatīvs (“Vienmēr vēsturiskot!”¹⁴) ir kļuvis par sava veida mantru literatūras pētniekiem.

F. Džeimsons, kritizēdams postmoderno sabiedrību, ievēro, ka ir notikušas būtiskas pārmaiņas vēstures izpratnē un reprezentācijā – “vēstures telpiskošanās”¹⁵ (Jameson 1992: 365). Tradicionālos vēstures naratīvus, kas uzsver hronoloģisko attīstību un cēloņu un seku sakarības, ir nomainījuši telpiski atspoguļojumi. Citiem vārdiem sakot, tā vietā, lai uztvertu laiku kā lineāru nepārtrauktību, cilvēki to uztver kā fragmentētu un līdzās pastāvošu telpisku

¹⁴ *Always historicize!* (Angļu val.)

¹⁵ *Spatialization of history.* (Angļu val.)

momentu kopumu. F. Džeimsons apgalvo, ka vēstures telpiskais aspekts postmodernajā kultūrā izraisa sava veida vēsturisko amnēziju (Jameson 1982: 74). Kultūrā, kas pārņemta ar tagadni un virspusēju ārišķību, pagātne bieži vien ir fragmentēta, komercializēta un atrauta no vēsturiskā konteksta. Līdz ar to cilvēki var zaudēt vēsturiskās nepārtrauktības izjūtu un kritisku izpratni par savu vietu vēsturē.

Tāpat kā jaunā vēsturiskuma pārstāvji, arī F. Džeimsons piedāvā tekstus skatīt to radīšanas brīdī – līdz ar to pēc iespējas plašāk izpētīt kontekstus. Analizējot tekstu, viņš izskata tā radīšanas nosacījumus – rekonstruē, kas ir bijis nepieciešams konkrēta teksta tapšanai. F. Džeimsonam hipotētiska konteksta rekonstrukcija ļauj reproducēt tā brīža vēsturisko specifiku¹⁶ (Jameson 1981: 57–58). F. Džeimsona uzsvars uz vēsturisko specifiku kalpo kā atgādinājums, ka literatūra netiek radīta vakuumā. To veido sava laika sociālais, politiskais un kultūras klimats; vēsturiskā specifika ļauj niansēti interpretēt literāros darbus. Izprotot konkrētos vēsturiskos apstākļus, var precīzi noteikt, kādā veidā teksts ir saistīts ar sava laika sociālajiem un politiskajiem jautājumiem un kā uz tiem reaģē. Šāda analīze sniedzas tālāk par virspusējām interpretācijām un iedziļinās dziļākos teksta jēgas slāņos. Tomēr ar tekstā ietvertās vēstures izpēti nevar pietikt teksta analīzei, jo, kā skaidro F. Džeimsons, vēsture nav vienkārši teksts vai naratīvs, vēsture ir mums nepieejama, jo to caurauž iepriekšējā tekstualizācija un narativizācija politiskajā bezapziņā (Jameson 1981: 35).

F. Džeimsona ieskatā mūsdienu literatūras pētniekiem nav tiešas piekļuves autentiskai pagātnei, vēsture tiek uztverta vienīgajā mums pieejamajā formā – tekstualizētā veidā. Vēstures rekonstrukcija tiek panākta ar kultūras objektu (artefaktu) palīdzību. Līdzīgi jaunā vēsturiskuma teorētiķiem, kuri ir pārliecināti par tekstu vēsturiskumu un vēstures tekstualitāti, F. Džeimsons literatūru un citus kultūras objektus uzskata par vēstures rekonstrukcijām un refleksijām, kas darbojas kā kultūras artefakti, sniedzot vēstures notikumu zemtekstu. Tā kā vēsture ir ietverta literārajā darbā vai kultūras objektā, tā ir sasniedzama tikai ar mākslinieciskas (literāras) interpretācijas palīdzību (Jameson 1981: 81). Literārie teksti ir reālu kultūrvēsturisku notikumu rekonstrukcijas, tie, kā apgalvo F. Džeimsons, ir simboliskas kultūras reprezentācijas, kurās ir dažādi zemteksti, kas ļauj tos interpretēt. Būtībā tas, par ko iestājas F. Džeimsons un ko praktizē jaunie vēsturnieki, ir teksta (re)interpretācija, atjaunojot tā sociālo, politisko, ekonomisko un filozofisko vidi.

¹⁶ *Historical specificity*. (Angļu val.)

F. Džeimsons apšaubu uzskatu, ka naratīvi ir tikai estētiski veidojumi. Tā vietā viņš apgalvo, ka tie kalpo kā spēcīgs instruments, lai izprastu un kritizētu konkrētā laika un vietas sociālo realitāti. Izmantojot naratīvus, autori spēj izplatīt sarežģītas idejas un perspektīvas, izgaismojot sociālo attiecību un varas dinamikas tīklu, kas veido mūsu pasauli.

F. Džeimsons uzskata, ka visiem tekstiem piemīt ideoloģiskais slānis, – viņš izvirza jautājumus par tekstu un kontekstu vaicājot: “Vai teksts pats par sevi ir brīvi peldošs objekts, vai arī tas “atspoguļo” kādu kontekstu, [...] vai tādā gadījumā tas vienkārši ideoloģiski replicē to, vai arī tam piemīt kāds autonomas spēks, kurā to varētu uzskatīt par konteksta noliegumu?” (Jameson 1981: 38) Viņam teksti ne tikai atspoguļo vēsturi, bet arī ļauj brīvāk tai piekļūt. Tie ir kas vairāk nekā konteksta un kultūras “kopēšana”; tie atklāj kultūru, atspoguļo to un gan producē, gan tiek producēti. Teksti atklāj alegoriskas attiecības ar kultūru. F. Džeimsons savā teorijā iet vēl nedaudz tālāk un uzsver, ka teksti ir kultūras, vēstures, politikas, ekonomikas, sabiedrības u. c. iestrādāti referenti un tiem piemīt “sociāla un vēsturiska – dažkārt pat politiska – rezonanse” (Jameson 1981: 17). Tādos tekstos ir politisks saturs, kas atspoguļo politisko kontekstu.

F. Džeimsonam literārā darba politiskā satura un konteksta izpēte ir saistīta ar marksismu, un kā marksists viņš cieši seko kultūras materiālistiem. Lai arī pats F. Džeimsons uzskata, ka tikai marksisms piedāvā konsekventu un ideoloģiski pārliecinošu iespēju izskaidrot kultūras vēsturi (Jameson 1981: 19), daudzi laikabiedri un pētnieki arī vēlāk¹⁷ ir mēģinājuši distancēties no marksisma kā vienīgā un “pareizā” pasaules uzskata, taču izmantojuši daudzas F. Džeimsona idejas un atziņas par tekstu un vēstures mijiedarbību.¹⁸ Lai arī šī pētījuma empīriskajā daļā nav norobežošanās no marksistiska skatījuma, tas netiek pozicionēts kā konsekventi marksistisks tekstu lasījums.

F. Džeimsona pieeja ietver trīs ietvarus:

- 1) šauri politisko;
- 2) sociālo;
- 3) vēsturi plašā nozīmē (Jameson 1981: 76).

Katrs no šiem ietvariem ir atsevišķs solis (re)interpretācijas procesā, kas tekstu iekļauj politiskajā, sociālajā un vēsturiskajā (plašākā nozīmē) kontekstā. Katrs no šiem trim

¹⁷ Piemēram, vēsturnieks Stīvens Grīnblats.

¹⁸ Amerikāņu literatūras teorētiķis Džonats Goldbergs (*Jonathan Goldberg*, 1943–2022) pārmeta, ka tikai marksistisks pasaules redzējums F. Džeimsonam “draud izkropļot tekstus, [ko viņš] lasa, un vēsturi, [ko viņš] atklāj” (Goldberg 1982: 516).

ietvariem apzīmē/attiecas uz citu interpretācijas procesa stadiju. Pirmajā ietvarā teksts tiek saprasts kā simbolisks akts, otrajā ietvarā tas tiek uzskatīts par ideoloģēmu, bet trešajā ietvarā teksts un tekstā ietvertās ideoloģēmas tiek uzskatītas par radīšanas veidu (Jameson 1981: 75–76).

Kā norāda F. Džeimsons, pirmajā no šiem ietvariem, šauri politiskajā, teksts uzskatāms par simbolisku aktu, un visi kultūras artefakti ir jālasa kā reālu politisku un sociālu pretrunu simboliski atrisinājumi (Jameson 1981: 80). Literatūras pētnieka uzdevums ir atrast pretrunu, ko teksts simboliski mēģina atrisināt. Pārejot no šauri politiskā ietvara uz sociālo ietvaru, teksts jeb kultūras artefakts tiek dialektiski pārveidots un pārtop par ideoloģēmu (Jameson 1981: 76). F. Džeimsons ideoloģēmu raksturo kā veidojumu, kas var izpausties kā pseidoideja (konceptuāla uzskatu sistēma, ticība, abstrakta vērtība, viedoklis, aizspriedums) (Jameson 1981: 87). Ideoloģēma var būt vairākas vienības, kas iekodētas darbā, sākot no filozofiskas sistēmas, beidzot ar citiem kultūras tekstiem. Tā kā ideoloģēmas var būt dažādas, kritiķim ir jāidentificē un jākategorizē visas to iespējas, cenšoties rūpīgi izpētīt dominējošās.

Saskaņā ar F. Džeimsonu gan atsevišķs teksts, gan tā ideoloģēmas piedzīvo galīgo transformāciju, kļūstot par formas ideoloģiju. Šo galīgo analīzes sistēmu F. Džeimsons dēvē par “vēsturi plašā nozīmē” un uzskata, ka tā pārstāv teksta radīšanas kontekstus (Jameson 1981: 89). Šis beidzamais ietvars tiek analizēts atbilstoši dažādu radīšanas veidu līdzāspastāvēšanai. Kā norāda F. Džeimsons, teksti ietver dažādus līdzās pastāvošos ietvarus; izanalizējot tos visus, ir iespēja redzēt pilnīgāku vēsturiskā brīža ainu.

Promocijas darba empīriskajā daļā F. Džeimsona idejas iekļautas implicīti, tiecoties identificēt ideoloģēmas un vēsturisko situāciju, kurā atradās latviešu autori PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados, rekonstruēt apstākļus un valdošo uzskatu sistēmu.

1.3. Imagoloģija

Imagoloģija, ko bieži dēvē par attēlu pētniecību, ir starpdisciplināra joma, kas pievēršas pārsvarā literāro naratīvu un dažādu tautu un grupu starpkultūru reprezentāciju analīzei. Tās mērķis ir izprast, kā kultūras un tautas tiek attēlotas un uztvertas dažādās komunikācijas formās, tostarp literatūrā, mākslā, plašsaziņas līdzekļos un citās kultūras

izpaušmēs. Imagoloģija kritiski pēta tēlus un stereotipus, kas saistīti ar konkrētām kultūras, etniskajām vai nacionālajām grupām.

Imagoloģiskos principus laika gaitā izveidoja domātāji no dažādām kultūras vidēm, galvenokārt Eiropā, taču par pirmsākumu mēdz uzskatīt amerikāņu žurnālista un filozofa Voltera Lipmena (*Walter Lippman*, 1889–1974) sarakstīto monogrāfiju *Public Opinion* (“Publiskais viedoklis”, 1922), kurā atrodama pirmā kritiskā stereotipu analīze. Viņš uzsver, cik stereotipiem maz sakara ar realitāti: “Lielākoties mēs nevis vispirms redzam un tad definējam, bet gan definējam un tad redzam.” (Lippman 2007: 50) Arī Eiropā salīdzināmās literatūrzinātnes pētnieki 20. gadsimta 20.–30. gados uzsāka pētījumus par to, kā stereotipi, īpaši tie, kas attiecās uz tautu īpašībām un raksturu, izpaužas literārajos tekstos. Taču līdz 20. gadsimta otrajai pusei, par spīti uz ceļojumu aprakstu pārpilnībai (un dažos gadījumos arī tieši to dēļ), bija plaši izplatīti vienkāršoti uzskati par nacionālajiem raksturiem un īpašībām. Tie dominēja kultūras grupu literārajos attēlojumos, ko dažkārt iemiesoja viens varonis. Tikai pēc Otrā pasaules kara Eiropā sākās nopietnāka pievēršanās “cita” atveidojumiem un tam, kā tas tiek uztverts. Attīstījās dekonstruktīva nacionālā raksturojuma retorikas analīze literārajos tekstos. Jau kopš 1947. gada franču literatūras zinātnieka Žana Marī Karē (*Jean Marie Carré*, 1887–1958) pētījumos par cittautei literārajiem tēliem tika uzsvērtā būtiskā mijiedarbība starp politiku un literatūru (Carré 1947). Viņa paraugam sekoja komparatīvis Mariuss Fransuā Gajārs (*Marius François Guyard*, 1921–2011) 1951. gadā publicētajā esejā, apzīmēdams cittautei tēlus kā subjektīvus priekšstatus, ko ietekmējuši identificējami vēsturiski konteksti (Guyard 1951). Šajā esejā viņš atzīmēja, ka franču apgaismības filozofs un rakstnieks Žans Žaks Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) jau 1764. gadā, apceļodams Šveici, rakstīja, ka iespaidi, ko valsts apmeklējums atstāj uz ceļotājiem, vairāk atklāj par ceļotājiem, nevis viņu apmeklēto vietu (Guyard 1951: 114). Šis Ž. Ž. Ruso atzinums sasaucas ar idejām, par kurām imagologi diskutēja vairāk nekā divsimt gadus vēlāk un kas kļuva par teorētisko imagoloģijas esenci.

20. gadsimta 60. gados tika likts pamats tā saucamajai Āhenes imagoloģiskajai skolai ar beļģu komparatīvistu Hugo Dīserinku (*Hugo Dyserinck*, 1927–2020) priekšgalā, kurš turpināja Ž. Karē un M. Gajāra iesāktu virzību un uzsvēra, cik nozīmīgs ir sociālais, politiskais, vēsturiskais konteksts literārā darba tapšanā. Viņš norādīja, ka nacionālie tēli ir diskursīvas konstrukcijas, kas atspoguļo literārā darba tapšanas brīdī esošās subjektivitātes pret konkrēto tautību un rāda literārajos darbos risināto morālo spriedzi (Dyserinck 1967).

H. Dīserinks aizsāka arī diskusiju par imagoloģisko leksiku – viņš lietoja terminus “tēli”, “iztēles tēli”, “stereotipi”, lai aprakstītu dažādus pētāmos diskursus par sevi un citiem. H. Dīserinka ideju turpinātājs imagologs Manfrēds Fišers (*Manfred Fischer*, 1947) 1987. gadā ierosināja šos neskaidros un plūstošos terminus aizstāt ar vienotu terminu “imago tips” (Beller 2007: 9), vēlāk tas tika pārveidots par “etnotipu”, kas ir visbiežāk lietotais termins 21. gadsimta imagoloģijas teorētiskajā literatūrā.

Paralēli Āhenes imagoloģiskajai skolai liela nozīme 20. gadsimta 80. gados ir arī franču literatūrzinātnieka Daniela Anrī Pažo (*Daniel Henri Pageaux*, 1939) idejām. D. Pažo uzskatīja, ka visi etnotipi rodas, apzinoties “es” attiecībā pret “cits” un “šeit” attiecībā pret “citur” (Pageaux 1989: 135). Te parādās attiecības starp diviem kultūras uztveres veidiem – kultūras (es) un iztēles/iztēloto kultūru (cits) jeb, kā viņš pats piedāvāja šīs attieksmes dēvēt, – identitāte pret alteritāti (Pageaux 1989: 136). Tātad ir “es” identitāte, uz kuras pamata tiek konstruēts etnotips, izejot no identitātes pasaules uztveres, valodas, vērtībām, atšķirīgām un kopīgām iezīmēm.

Vēl viens apsvērums, par ko rakstīja D. Pažo, – lasītāja identitāte, viņa gaidas un reakcija uz noteiktiem attēliem. D. Pažo aicināja imagologus uzdot sev jautājumus, kas varētu būt konkrēto darbu mērķauditorija un vai tēli tajos ir ieviesti apzināti, ja tā – ar kādu mērķi (Pageaux 1989: 138–139). Tādējādi tika izveidotas trīsstūrveida attiecības starp referentu (tas var būt pats rakstnieks, bet biežāk konkrēta teksta stāstītājs), etnotipu un tā uztvērēju, un imagologiem bija iespēja pētīt, ko var atklāt par referentu, ņemot vērā, kāds etnotips tiek veidots, ar kādu nolūku, kas ir mērķauditorija.

Šo ideju integrē arī Āhenes imagoloģiskās skolas turpinātājs holandiešu teorētiķis Jēps Lērsens (*Joep Leerssen*, 1955). Viens no viņa fokusiem ir validitātes jautājums – pētot nacionālos stereotipus un iespējamus “nacionālos raksturus” vai nacionālo reputāciju, imagologam rūp nevis jautājums, vai šī informācija ir patiesa, bet gan – kā tā ir kļuvusi atpazīstama (Leerssen 2007a: 27). Šī interese (nevis par “patiesību”, bet gan par “atpazīstamību”) nozīmē, ka etnotipi tiek pētīti nevis kā informācija par realitāti, bet gan kā kontekstuālas iezīmes. J. Lērsens šķir tekstu, intertekstu un kontekstu (Leerssen 2018: 20). Intertekstualitāte parāda, ka etnotipi bieži balstās nevis uz tiešu realitātes novērojumu, bet gandrīz vienmēr uz esošo reputāciju. Bieži vien tiek citēti vai pieminēti agrākie autori; ja kāds pēta šos agrākos autorus, nonāk pie secinājuma, ka tie, savukārt, ir atkarīgi no vēl kādiem avotiem un tā tālāk – etnotipi netiek veidoti starp tekstu un realitāti, bet gan starp

tekstu un tekstu (Leerssen 2018: 20). Nacionālie stereotipi ir intertekstuālas konstrukcijas – no iepriekš pastāvošas tekstuālās tradīcijas mantotās konvencijas, kas pilnībā aizēno realitātes pieredzi, nacionālo stereotipu spēks drīzāk slēpjas to atpazīstamībā, nevis patiesības faktorā (Leerssen 2017: 8).

Ne mazāk svarīgs ir arī konteksts – tas attiecas uz vēsturiskajiem, politiskajiem un sociālajiem apstākļiem, kādos konkrētā darbība ir notikusi. J. Lērsens ar kolēģi no Āhenes imagoloģiskās skolas – Manfrēdu Belleru (*Manfred Beller*, 1936) – darbā *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (“Imagoloģija: nacionālo tēlu kultūras konstrukcija un literārā reprezentācija”, 2007) ir izstrādājuši imagoloģisko metodi, kas balstās intertekstu izzināšanā, kā arī konteksta izpētē, uzdodot jautājumus par konkrētu etnotipu: kurš to saka; kādu auditoriju autors uzrunā; kāpēc šim autoram ir svarīgi to pateikt; kādi ir politiskie apstākļi šī teksta tapšanas laikā; kā autors mēģina pārliecināt lasītāju par viņa apgalvojuma pamatotību (Beller 2007).

J. Lērsens būtībā turpina D. Pažo aktualizēto ideju, ka cittautu reprezentācijas mehānismu var precīzi analizēt tikai tad, ja ņemam vērā autora attieksmi. Šī iemesla dēļ imagologs izšķir autoattēlus un heteroattēlus – attieksmes pret savām kultūras vērtībām (paštēls, autoattēls) un attieksmi pret otru (heteroattēls). Jebkurš kultūras attiecību attēlojums ir kultūras konfrontācijas attēlojums, un šajā konfrontācijā neizbēgami ir iesaistītas paša autora kultūras vērtības un priekšstati (Leerssen 2007b: 344). Citiem vārdiem sakot, svešas kultūras reprezentācijā vienmēr ir iesaistīta subjektivitātes pakāpe (autoattēls). Šī neizbēgamā subjektivitātes pakāpe ir viena no galvenajām atšķirībām starp attēlu un objektīvo informāciju. Līdz ar to, analizējot etnotipus, mēs drīzāk iepazīstam referentu/autotēlu, nevis aprakstīto un atveidotu etnosu, tautību, grupu.

Imagoloģijas aktualitāte manāma arī literatūrzinātnē pēdējās desmitgadēs izstrādātajos pētījumos, piemēram, lietuviešu literatūrzinātnieces Lauras Laurušaites (*Laura Laurušaitė*, 1981) redakcijā izdots starptautisks rakstu krājums *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature* (“Imagoloģijas profili: nacionālās tēlainības dinamika literatūrā”, 2018) (Laurušaitė 2018a). Tiek aktualizētas arī jaunas imagoloģijas perspektīvas: postkoloniālais redzējums (sk., piemēram: Munkelt, Schmitz 2013), imagoloģija dzimtes studiju perspektīvā¹⁹, tāpat arī pētniecības virziens, ko L. Laurušaitė ir

¹⁹ Jau minētajā rakstu krājumā *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature* ir nodaļa *Gender Identity as an Imagological Resource* (“Dzimtes identitāte kā imagoloģisks resurss”), kurā pētnieces

nodēvējusi par “ġeo-imagoloģiju” (Laurušaite 2018b: 9), kas pēta fizisku un iedomātu robežu šķērsošanu.

Šī pētījuma kontekstā svarīgi definēt, kas ir “es”, no kura perspektīvas tiek konstruēti etnotipi. Angļu/īru politologs un vēsturnieks Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*, 1936–2015) darbā *Imagined Communities* (“Iedomātās kopienas”, 1983) nāciju attēlo kā sociāli konstruētu grupu, ko iedomājas cilvēki, kuri sevi uzskata par šīs grupas daļu un ir piesaistīti kopīgai ġeogrāfiskai telpai (Andersons 2022). PSRS latviešu diasporas gadījumā, no vienas puses, telpa ir grūti aptverama, jo runa ir par miljoniem kvadrātkilometru, kur izsēti šīs “kopienas” cilvēki, no otras puses, ir skaidri nodalāma ġeogrāfiskā telpa – runa ir tikai par kopienu, kas atrodas PSRS teritorijā. Nacionalitātes jautājums arī nav viennozīmīgs – no vienas puses, latviskā piederība ir nenoliedzama, no otras, kopienai raksturīgs internacionālisms kā viens no ļeņiniskā sociālisma stūrakmeņiem (Lenin 1979: 125–346). Un tomēr var runāt par latviešu kopienu, no kuras “es” tiek skatīti “citi”. Šajā gadījumā imagoloģijas piedāvātais rāmis tiek paplašināts un tiek skatīta ne tikai tautība/etniskā piederība ar tās saistītajiem stereotipiem; opozīciju “es” un “citi” rada arī politiskā piederība, kas ir būtiska latviešu identitātes un kopienas daļa PSRS, līdz ar to pētījuma empīriskajā daļā imagoloģijas idejas un metodoloģija tiks integrēta, ne tikai analizējot nozīmīgākos tradicionālos etnotipus, bet arī kopienas, kuru vienojošais aspekts ir nevis nacionalitāte, bet gan politiskā piederība.

Margarita Malihina (*Margarita Malyhina*) un Natālija Isajeva (*Nataliia Isaieva*) pievēršas dzimtes jautājumam.

2. Latviešu diaspora un kultūra PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados

2.1. Latviešu diaspora PSRS

20. gadsimta 20.–30. gados PSRS dzīvojošie latvieši nebūtu uzskatāmi par viendabīgu kopumu. Latviešu diasporu veidoja cilvēki ar atšķirīgu izglītību, nodarbošanos, politiskajiem uzskatiem un iemesliem, kāpēc viņi ir emigrējuši no Latvijas teritorijas.

Lielāko diasporas daļu veidoja zemnieki, kas uz vēlāko PSRS teritoriju bija pārceļojuši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Pirmā latviešu kolonija izveidojās 1802. gadā – tā bija Rižkovas kolonija Omskas apgabalā, uz kuru tika izsūtīti Kauguru nemieru dalībnieki (Apine 2003: 9). Atšķirībā no Rižkovas, kas bija radusies piespiedu emigrācijas dēļ, pārējās 19. gadsimtā veidojušās latviešu kolonijas radās brīvprātīgas zemnieku izceļošanas procesā.

Pirmais nozīmīgais latviešu zemnieku migrācijas vilnis aizsākās 1861. gadā, kad visā Krievijas Impērijā tika atcelta dzimtbūšana (Ķikuts 2015: 231). Tas veicināja zemnieku iespēju brīvi pārvietoties un iepirkt zemi citās Krievijas Impērijas guberņās. Tagadējā Latvijas teritorijā kļūt par zemes īpašnieku bija sarežģīti – zeme bija dārga un pārsvarā to pārvaldīja vācu/poļu muižniecība –, tādēļ latviešu zemnieki izceļoja uz tuvākajiem apgabaliem: Pleskavas, Vitebskas, Smoļenskas, Kauņas guberņu (Skujenieks 1927: 371).

Jāmin arī jaunlatviešu centieni padarīt zemniekus par “saimnieku kārtu” – zeme tika lētāk iepirkta ārpus Baltijas guberņām un pārdota ar nelielu uzcenojumu. Viens no zināmākajiem gadījumiem bija Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) aicinājums laikrakstā “Pēterburgas Avīzes” iepirkt zemi Novgorodas guberņā (viņš to solīja pārdot par 15 rubļiem desetīnā²⁰) (Valdemārs 1863), rezultātā no Kurzemes aizceļoja aptuveni 3000 zemnieku (Bērziņš 2000: 82). Lai arī K. Valdemāra zemes iepirkšanas “akcija” veicināja neskaitāmus pārpratumus, kā arī gandrīz pilnībā izputināja viņu pašu, iniciatīvas rezultātā Novgorodas apgabalā bija izveidojusies un ar laiku palielinājās latviešu zemnieku kopiena.

Vēlāk zemnieki pēc pašu iniciatīvas migrēja uz Pēterburgas, Baškīrijas, Orenburgas un citām guberņām (Skujenieks 1927: 371). Novgorodā dzimusī latviete Lilija Līce atminējās, ka vecvecāki esot pārcēlušies turp “pēc 1500 pūrvietām labas, neapstrādātas

²⁰ Laukuma mērvienība – 1,09225 hektāri (Krievijas Impērijas un Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) mērvienību sistēmā no 1753. līdz 1927. gadam).

zemes, 80 verstis no Pēterburgas un 7 verstis no lielā Maskavas–Pēterburgas dzelzceļa stacijas Ļubaņas, cena bija pieci sudraba rubļi pūrvietā²¹, kas, salīdzinot ar tā brīža zemes cenām Latvijas teritorijā, bija trīs līdz astoņas reizes lētāk.” (Sprūde 2006)

19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimta sākumā latviešu, īpaši latgaliešu, zemnieki lielākoties devās uz Sibīriju, galvenokārt tāpēc, ka cerēja tur zemi iegūt bez maksas (Ķikuts 2015: 48).

Jāpiebilst, ka 19. gadsimtā latviešu migrācija ārpus Baltijas guberņām nebija saistāma tikai ar zemnieku vēlmi pēc labākiem sociālekonomiskiem apstākļiem. Ievērojamu migrantu skaitu veidoja arī karavīri. Dienests armijā 19. gadsimta pirmajā pusē ilga 25 gadus, daudzi no rekrūšiem neatgriezās dzimtajās guberņās, jo pēc dienesta varēja brīvi izvēlēties nodarbošanos, daudzi zināja arī krievu valodu, kas veicināja bijušo karavīru palikšanu lielākajās Krievijas Impērijas pilsētās, piemēram, Sanktpēterburgā izveidojās latviešu kopiena no atvaļinātajiem rekrūšiem (Ķikuts 2015: 100). Iesaukto kareivju skaits bija diezgan iespaidīgs (tas nebija noteikts, bet variēja atkarībā no politiskās situācijas Krievijas Impērijā), piemēram, 1870. gadā Vidzemei rekrūšos bija jādod 1539 cilvēki, no kuriem 1367 bija zemnieku kārtas (Ķikuts 2015: 100).

1897. gada tautas skaitīšanā Krievijas Impērijā (ārpus Kurzeme, Vidzemes un Vitebskas guberņām) tika uzskaitīti 117 000 latvieši (Trojnickij: 1905), kas ir aptuveni astoņi procenti no visiem tā brīža latviešiem.

20. gadsimta sākumā turpinājās latviešu zemnieku migrācija, taču tā nebija tik masveidīga kā 19. gadsimta otrajā pusē. Pirmā pasaules kara laikā bēgļu gaitās devās Kurzemes un Zemgales iedzīvotāji, kuriem bija pavēlēts bēgt, jo tuvojās fronte (Skujenieks 1927: 374), tika evakuētas 523 rūpnīcas ar iekārtām un produkciju, līdzī aizbrauca aptuveni 75 000 strādnieku un vēl 125 000 viņu ģimenes locekļu (Vīksna 1998b: 13). Tiek uzskatīts, ka 1916. gadā Krievijā (ārpus tagadējās Latvijas teritorijas) atradās aptuveni 800 000 latviešu bēgļu (Bleiere, Butulis 2005: 47). Protams, lielākā daļa bēgļu pēc kara atgriezās, taču vairāki tūkstoši latviešu kara laikā, atradami patvērumu pie radniekiem latviešu kolonijās vai iekārtodami ērtus sadzīves apstākļus, palika uz dzīvi jaundibinātajā valstu savienībā. Diasporas daļa, kuru veidoja emigrējušie latviešu zemnieki, viņu pēcteči un kara bēgļi, lielākoties nedevas uz jaundibināto Latviju nevis politisku apsvērumu dēļ – visticamāk, viņu interese un izpratne par lielinieku apvērsumu un politiskā režīma maiņu

²¹ Sena laukuma mērvienība – 0,364962 hektāri; sākotnēji atbilda laukumam, uz kā izsēts viens pūrs rudzu.

bija minimāla, drīzāk viņi paļāvās, ka pēc Krievijas pilsoņu kara latviešu kolonijā atjaunosies ierastais dzīves ritms, kas viņus apmierināja. Atgriešanās (vai dažiem pirmreizējā došanās) uz Latviju nozīmētu pamest mājas un šķietami stabilo, sakārtoto dzīvi ar zemi un darbu.²²

Ideoloģiski atšķirīgu padomju latviešu diasporu veidoja latviešu sarkanie strēlnieki, kuri pēc Sarkanās armijas latviešu pulku izformēšanas 1921.–1922. gadā nolēma palikt jaundibinātajā valstu savienībā (aptuveni 5000 strēlnieku). Tāpat 1919.–1920. gadā ar Pētera Stučkas (1865–1932) valdību no Latvijas teritorijas atkāpās komunisma ideju apoloģēti.

Apmēram 60 procenti latviešu dzīvoja laukos, bet pārējie – pilsētās (Maskavā – vairāk nekā 10 000; Ļeņingradā – vairāk nekā 12 000) (Bez avtora 1928: 44–51). Pilsētās pārsvarā dzīvoja tā diasporas daļa, kas atradās PSRS politiskās pārliecības dēļ,²³ tieši šie cilvēki veidoja un virzīja padomju latviešu izglītības un kultūras procesus. Par latviešu uzticību komunisma idejām liecina arī statistiskie dati – 1927. gadā uz katriem 10 000 latviešiem Padomju Savienībā 868 bija Komunistiskās partijas biedri (VKP(b) 1930: 132–137). Jāpiebilst, ka tas ir lielākais partijas biedru skaits, salīdzinot ar citām PSRS dzīvojošajām mazākumtautībām: ķīniešiem – 741, lietuviešiem – 621, persiešiem – 256, igauņiem – 253, poļiem – 143 (VKP(b) 1930: 132–137).

²² Par diezgan apolitisko latviešu zemnieku nostāju liecina dzīvesstāstu intervijas un autobiogrāfiskie materiāli, piemēram, Krasnojarskā dzimusī Anna Beļinska norādījusi, ka tēvam pēc dienēšanas armijā Pirmajā pasaules karā bija iespēja doties dzīvot uz Latviju vai atgriezties Sibīrijā, neiedziļinoties politiskajos notikumos, viņš izvēlējās otro variantu, jo tur bija pieejami un iekopti 40 hektāri zemes, savukārt Latvijā tās nebija, tēvs bija vēlējis tikai turpināt strādāt saimniecībā, kolektīvā un visas no tā izrietošās sekas bijis negaidīts trieciens gan tēvam, gan visam ciemam (Beļinska 2005). Sibīrijas Krāslavā dzimušais Aleksandrs Kudiņš memuāros iezīmē plašu senču un cieminieku galeriju, Krievijas pilsoņu kara laikā daudzi no viņiem karoja pretējās pusēs, taču šīs izvēles drīzāk bija situatīvas, nevis ideoloģijā balstītas, pēc kara lielāko daļu interesēja, lai ciemā stabilizējas ierastais pirmskara dzīves ritējums, došanās uz jaundibināto Latvijas Republiku netika apsvērta, jo Sibīrijā daudziem bija iekopta zeme; kolektīvācija un jaunās padomju reālijas izraisīja lielu pretestību Sibīrijas krāslaviešos, kas rezultējās dažādās soda sankcijās (Kudiņš 1996).

²³ Pēc 1897. gada Krievijas Impērijas tautas skaitīšanas datiem Maskavā dzīvo 719 latvieši, galvaspilsētā Sanktpēterburgā uzskaitīts 7121 latvietis; 1926. gada PSRS tautas skaitīšanas dati liecina, ka abās pilsētās kopā latviešu skaits palielinājies par aptuveni 14 000 – statistiski nav iespējams izsekot, kādēļ 20. gadsimtā palielinājās pilsētu iedzīvotāju skaits, taču PSRS ietilpstajās lauku teritorijās latviešu iedzīvotāju skaita izmaiņas ir minimālas, tādēļ var pieņemt, ka lielāko daļu jauno pilsētnieku veido 20. gadsimta sākuma politiskie migranti.

2.2. Biedrība “Prometejs” – latviešu kultūras stūrakmens

Būtiska nozīme latviešu kultūras dzīves organizēšanā PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados bija biedrībai “Prometejs”. Domājams, biedrība gaismas nesēja nosaukumu aizguva no 1914.–1915. gadā nodibinātā latviešu lielnieku pulciņa Petrogradā, kas savukārt iedvesmojās no vācu dzejnieka Johana Volfganga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*, 1749–1832) poēmas ar identisku nosaukumu, kuru bija iztulkojis un latviešu sabiedrībā popularizējis Rainis (īstajā vārdā Jānis Pliekšāns, 1865–1929) (Ratnieks 1957: 229).

Pārsvarā literatūrā tiek minēts, ka neliela iniciatoru grupa šo izglītības biedrību nodibināja 1923. gadā, bet vēsturnieks V. Šalda norāda, ka “Prometejs” kā kooperatīvs ar nolūku izdot grāmatas bija reģistrēts KPFSR Galvenajā literatūras pārvaldē jau 1922. gada 18. oktobrī (Šalda 2010: 332).

Sākotnēji biedrība funkcionēja kā atbalsts Latvijas Komunistiskās partijas nelegālajai darbībai (izdeva propagandas literatūru); D. Vīksna citē “Prometeja” valdes vēstuli Maskavas padomei: “Kā zināms Maskavas Izpildu komitejai, grāmatu izdevniecība un biedrība “Prometejs” īstenībā (konspiratīvos nolūkos) ir Latvijas Komunistiskās partijas izdevniecība, un tai nav nekādu komercijas mērķu.” (Vīksna 1972: 56) Taču biedrības darbības virziens ar laiku mainījās, un galvenais fokuss tika likts tieši uz PSRS latviešu kultūras dzīves pilnveidošanu. No konspiratīvas biedrības 20. gadsimta 20. gadu sākumā tā izauga par lielkorporāciju, kas 1936. gadā algoja 800 strādnieku, kuri bija nodarbināti astoņos rūpniecības (tika ražots papīrs, saharīns, logaritma lineāli, rakstāmlietas) un četros tirdzniecības (grāmatu veikali Maskavā un Ļeņingradā) uzņēmumos, savukārt iegūtā peļņa lielākoties tika ieguldīta latviešu kultūras attīstībai PSRS. Par goda biedru 1935. gadā kļuva Jānis Rudzutaks (1882–1938), savukārt faktiski biedrību vadīja Jūlijs Kārlis Daniševskis (1884–1938), Fricis Bernovskis (1889–1938) un Dāvids Beika (1885–1946) (Šalda 2010: 332–333).

Protams, primāri “Prometejs” funkcionēja kā izdevniecība. 20. gadsimta 20. gados izdevniecība gada laikā izdeva 15–20 grāmatas (unikālus nosaukumus), 1933. gadā tās bija jau 54 grāmatas, 1933. gadā – 56, savukārt 1935. gadā jau 84 grāmatas (Vīksna 1972: 62). Jāpiebilst, ka “Prometejs” izdeva ne tikai padomju latviešu autoru darbus, bet arī atsevišķus Latvijā publicētos tekstus, piemēram, no 1935. līdz 1937. gadam tika izdots

Andreja Upīša (1877–1970) “Robežnieku cikls”²⁴ un Raiņa “Rakstu izlase” četros sējumos²⁵; 1936. gadā Pāvila Rozīša (1889–1937) romāns “Ceplis” un Jāņa Jaunsudrabiņa (1877–1962) “Baltā grāmata”, bet gadu vēlāk – P. Rozīša romāns “Valmieras puikas” un J. Jaunsudrabiņa triloģija “Aija”.

Izdevniecībā “Prometejs” bija daiļliteratūras redakcija, bērnu un jauniešu literatūras redakcija, kā arī mācību grāmatu redakcija (Vīksna 1972: 61). Tieši pateicoties “Prometeja” darbībai, PSRS parādījās lielāks skaits latviešu mācību grāmatu, kas veicināja izglītības kvalitātes uzlabošanu.

1927. gadā “Prometejs” pārņēma ilustrētā jaunatnes žurnāla “Jauni Ceļi” izdošanu (Auns-Urālietis 1998: 306), kā arī izdeva laikrakstus “Krievijas Cīņa” un “Latviešu Zemnieks” un kopš 1929. gada literatūras, mākslas un kritikas žurnālu “Celtne” (Šalda 2010: 333). No 1933. līdz 1937. gadam sešas reizes gadā tika izdots arī literāri politiskais žurnāls “Ceļņas Karūgs” latgaliešu valodā (Kalniņa 2008: 72).

1934. gadā biedrība tērēja 534 800 rubļu masu kultūras darbam – tika atbalstīts teātris “Skatuve”, Maskavas latviešu centrālais klubs, latviešu rakstnieki, mākslinieki un mūziķi (Šalda 2010: 334). Pārsvārā visas latviešu grāmatas PSRS tika izdotas ar biedrības “Prometejs” atbalstu – autoriem tika izmaksāti salīdzinoši lieli honorāri. Īpašas simpātijas biedrība izrādīja mūziķiem. 20. gadsimta 30. gados tika izveidota mūzikas sekcija, kura pulcēja kopā dažādus komponistus un izpildītājus – tika organizēti koncerti un rīkotas meistardarbnīcas. Kā atceras komponists Nilss Grīnfelds (1907–1986):

“Prometeja” mūzikas sekcijas darbs bija saistīts ar Padomju Komponistu savienību, tās biedri Viktors Bielijs [Viktors Belijs (Viktor Belyj), 1904–1983], Dmitrijs Kabaļevskis [Dmitrijs Kabalevskij, 1904–1987], Jevgenijs Mesners [Evgenij Messner, 1897–1967] nereti piedalījās jauno darbu apspriešanā, konsultēja latviešu mūziķus. (Grīnfelds b. g.)

²⁴ Romāni netika izdoti hronoloģiskā secībā. 1935. gadā – “Ziemeļa vējš”; 1936. gadā – “Jāņa Robežnieka pārnākšana” un “Jāņa Robežnieka nāve”; 1937. gadā – romāni “Jauni avoti” un “Zīda tīklā” vienā grāmatā ar nosaukumu “Robežnieki”.

²⁵ Sastādītāji Pauls Dauge un Pēteris Svīris.

1. sējums: “Tālas noskaņas zilā vakarā”, “Vētras sēja”, “Jaunais spēks”, “Klusā grāmata”, “Tie, kas neaizmirst!”, “Gals un sākums”; “Dagdas skiču burtnīcas”; “Sveika, brīvā Latvija!”, “Sirds devējs”; “Mūža mājās”; “Ave sol!”.

2. sējums: “Uguns un nakts”, “Zelta zirgs”.

3. sējums: “Indulis un Ārija”.

4. sējums: “Jāzepe un viņa brāļi”.

Tika izveidotas koncertbrigādes, kas, piemēram, 1935. gadā nospēlēja 51 koncertu – galvenokārt vietās, kur bija liela latviešu diasporas koncentrācija. Tika nodibināts vokālais ansamblis, izveidota latviešu radio pārraide, kura popularizēja latviešu kultūrmantojumu un mūziku, izveidota koncertprogramma “Latvju dziesmu un mūzikas koncerts”, kur līdzās revolucionārajām dziesmām tika iegūta atļauja atskaņot arī Jāzepa Vītola (1863–1948) un Andreja Jurjāna (1856–1922) aranžētās tautasdziesmas (Šalda 2010: 340–342). Arī N. Grīnfelds savās atmiņās raksta par koncertiem:

1934. gada pavasarī Maskavā notika vesels latviešu koncertu cikls. Centrālais sarīkojums bija Kollonu zāle²⁶, ko man nācās atklāt ar Vītola [Jāzepa Vītola] variācijām par latviešu tautas dziesmu. [...] Cits koncerts Kolonnu zālē gadu vēlāk bija veltīts, ja nemaldos, tikai Emīlam Dārziņam [1875–1910]. (Grīnfelds b. g.)

Nozīmīga bija arī 1931.–1933. gadā uzbūvētā “Prometeja” piecstāvu ēka Maskavā (Smoļenskas bulvārī 3/5), kurā bija izvietota biedrības valde, Kominternes²⁷ Latvijas sekcija, ēdnīca, bērnudārzs, darbinieku dzīvokļi, bet ēkas augšstāvā atradās mākslinieku darbnīcas ar stikla sienām un griestiem, tur strādāja Voldemārs Andersons (1891–1942), Pauls Irbītis (1890–1938), Vilhelms Jakubs (1899–1938) un citi (Šalda 2010: 344).

Protams, PSRS valdība nevarēja ignorēt pašpietiekamu, finansiāli stabilu un neatkarīgu korporāciju, kura turklāt bija ietekmīga vienas konkrētas diasporas kultūras attīstībā. Jāpiebilst, ka kultūras biedrības “Prometejs” likvidēšana notika 1937. gadā, vēl pirms tika parakstītas pavēles par nacionālajām operācijām (Ozoliņa 2009: 39). Respektīvi, “Prometeja” iznīcināšana bija sākumpunkts pārejām ar nacionālajām minoritātēm saistītajām operācijām PSRS.

Maskavgas apgabala Butovas poligonā tika nošauta visa “Prometeja” valde, latviešu rakstnieki (slimā Sudrabu Edžus vietā apcietināja ciemos atnākušo Alvilu Cepli) un mākslinieki, kā arī gandrīz visi teātra “Skatuve” darbinieki; tika apzagta arī mākslas studija, bez vēsts pazuda 505 gleznas un 12 skulptūras (Ozoliņa 2009: 40). Faktiski ar biedrības likvidāciju tika pilnībā paralizēta latviešu kultūras dzīve PSRS. Cilvēki, kas tika iesaistīti kultūras procesos, mākslas artefakti, literārie darbi nokļuva “aizmirstībā” gan

²⁶ Domāta Kollonu zāle, kas atradās Arodbiedrību namā (*Dom Sojuzov*) Maskavā.

²⁷ Komunistiskā Internacionāle vai III Internacionāle (saīsināti Kominterne) bija starptautiska komunistu organizācija, kas darbojās no 1919. līdz 1943. gadam.

PSRS, gan Latvijā, vēlāk arī LPSR. Tikai 20. gadsimta 50. gados pēc Staļina nāves lielākā daļa latviešu nacionālajās operācijās cietušie tika rehabilitēti un viņu veikums piedzīvoja zināmu renesansi – atkārtoti tika izdoti darbi, veidotas autoru biogrāfijas, veicināti kontakti ar radniekiem u. tml.

2.3. Latviešu diasporas izglītība un politizētās mācību grāmatas – folkloras izmantojuma piemērs

Padomju latviešu izglītība

1918. gada oktobrī Krievijas Izglītības tautas komisariāta lēmumā tika noteikta pirmās²⁸ un otrās pakāpes²⁹ skolu organizēšana krievu vai mazākumtautību dzimtajā valodā, kā arī iespēja apgūt vidējo un augstāko izglītību dzimtajā valodā (Narkompros RSFSR 1942: 1101–1102). Savukārt jau 1918. gada februārī pieņemtajā deklarācijā par izglītības organizēšanu tika paziņoti arī citi svarīgi lēmumi – pirmās un otrās pakāpes izglītība visiem bija obligāta un iegūstama bez maksas, skola tika pilnībā atdalīta no baznīcas, zēniem un meitenēm vairs netika veidotas atsevišķas izglītības iestādes (VCIK 1942: 1026–1030). Tika izveidoti arī mazākumtautību izglītības tautas komisariāti, latviešu komisariātu vadīja vēlākais Augusta Kirhenšteina (1872–1963) valdības izglītības ministra biedrs Pēteris Valeskalns³⁰ (1899–1987). Būtībā latviešu mazākumtautību izglītības komisariāts bija atbildīgs arī par latviešu skolu tīkla izveidi, skolotāju sagatavošanu un uzraudzību un mācību grāmatu izstrādi.

Atšķirībā no citām PSRS tautām, no kurām daudzām nebija savas rakstu valodas un bija augsts analfabētisma līmenis, latviešu skolu tīklu un izglītības procesu organizēt bija vienkāršāk. Pirmkārt, lielākajās latviešu kolonijās jau bija iepriekš dibinātas skolas, piemēram, vecākajā latviešu kolonijā Rižkovā skola darbojās kopš 1861. gada (Beika, Vīksna 2001: 18). Jāpiebilst, ka koloniju skolas pirms lielinieku apvērsuma pilnībā finansēja paši latviešu zemnieki, līdz ar to tajās strādāja pārsvarā viens vai divi skolotāji, kuri bērniem varēja sniegt vispārīgas pamatzināšanas. Otrkārt, vidusmēra latviešu izglītības līmenis PSRS bija krietni virs vidējā – gandrīz visi latvieši mācēja lasīt, rakstīt, rēķināt –, tādēļ

²⁸ Pirmās pakāpes izglītības iestādēs mācības ilga piecus gadus, tās bija paredzētas 8–13 gadu vecuma skolēniem.

²⁹ Otrās pakāpes izglītības iestādēs mācības ilga četrus gadus 13–17 gadu vecuma skolēniem (vēlāk 13–15 gadu).

³⁰ Kļuva par izglītības tautas komisāru 1941. gadā pēc Jūlija Lāča (1892–1941) aresta.

jaundibinātās skolas bija paredzētas tikai skolas vecuma bērniem (citu mazākumtautību skolās nācās iet arī pieaugušajiem, jo deklarācija paredzēja, ka ikvienam ir jāapgūst vismaz lasītprasme). Treškārt, PSRS bija salīdzinoši daudz izglītotu latviešu skolotāju, kuri izglītību bija ieguvuši Pirmā pasaules kara laikā vai pirms tā. Tādēļ jau 1922.–1923. gadā PSRS bija 120 pirmās pakāpes un trīs otrās pakāpes latviešu skolas, 10 bērnunami un septiņi bērnudārzi (Mazudre 1923: 208).

Tomēr pastāvēja arī ļoti daudz problēmu: nebija pietiekami daudz līdzekļu, lai uzturētu un apkurinātu skolas telpas, nodrošinātu skolēniem uzturu, cara laika skolas bija pilnībā jāreorganizē, lai tās atbilstu jaunajām prasībām, bija jārada jauna, vienota mācību programma, kā arī bija nepieciešamas jaunas mācību grāmatas, bija jāveido jaunas skolas apgabalos, kuros bija liela latviešu koncentrācija, taču iepriekš skolu nebija. Skolu skaita palielināšana veicināja skolotāju trūkumu (Vīksna 1972: 103).

1921. gadā tika Smoļenskā sarīkoti pirmie latviešu skolotāju kursi, tie ilga četrus mēnešus, un pārsvarā tajos piedalījās jau esošie skolotāji, kuriem bija jāapgūst jaunā metodika. Līdzīgi bija arī vēlāk izveidotie Viskrievijas latviešu skolotāju kursi (Vīksna 1972: 100–103). Bija skaidrs, ka ar esošo skolotāju bāzi nepietiks, tādēļ bija jāveido izglītības iestādes, kur apgūt skolotāja arodu.

Jau 1921. gadā Maskavā tika nodibināts Latviešu praktiskās izglītības institūts skolotāju sagatavošanai un mācību programma izstrādei pirmās pakāpes skolām. To vadīja 20. gadsimta sākumā kreisajās aprindās labi zināmais skolotājs un izglītības teorētiķis Fricis Silarājs (1880–1947). Mācības ilga četrus gadus, pirmajā gadā audzēkņus uzņēma trīs reizes, pārsvarā no laukiem (Vīksna 1972: 103). 1923. gadā institūts tika reorganizēts par Latviešu centrālo pedagoģisko tehnikumu un 1925. gadā pārcelts uz Ļeņingradu.

Jāpiemin arī Aleksandra Hercena (*Aleksandr Gercen*, 1812–1870) vārdā nosauktais pedagoģiskais institūts Maskavā, kurā 1927. gadā tika izveidota literatūras un kultūras ievirzes nodaļa mazākumtautību studentiem, tajā darbojās latviešu apakšnodaļa. Viens no studentu un absolventu uzdevumiem bija komplektēt mācību plānus skolām, sastādīt mācību grāmatas (Vīksna 1972: 126). Mācību iestādē lasīja arī latviešu folkloras lekciju kursu, to docēja dzejnieks un literāts J. Eiduks, bet, piemēram, valodniecību un baltu valodu salīdzināmo gramatiku pasniedza arī vēlāk LPSR zināmais valodnieks Jānis Loja (1896–1969) (Loja 1929).

Kopš 1931. gada skolotājus apmācīja arī Ačinskas Latgaliešu pedagoģiskajā tehnikumā, kurā darbojās latgaliešu un latviešu nodaļas (Šalda 2010: 225). Pārsvārā tur izglītojās jaunieši no Sibīrijas latgaliešu kolonijām, vēlāk viņi tika nosūtīti darbā uz kādu no latgaliešu skolām. Skolotāja profesijas apguve jauniešu vidū nebija īpaši iecienīta, jo tas nozīmēja, ka pēc tehnikuma beigšanas viņi tiks nosūtīti darbā uz kādu PSRS lauku teritoriju, kur nāksies strādāt vietējā kolonijas skolā, tas demotivēja, jo nedeļa iespēju iekārtot dzīvi pilsētā. Pēc masveidīgajām un brutālajām latviešu zemnieku koloniju kolektivizācijām 20. gadsimta 30. gadu sākumā (Beika 2000: 47), latvieši vairs netiecās dzīvot izpostītajās saimniecībās. Tika meklēti veidi, kā panākt, lai jaunieši izvēlas skolotāja karjeru, piemēram, Sibīrijas latgalietim Aleksandram Kudiņam (1919–2006) pēc septiņu klašu pabeigšanas neizsniedza skolas beigšanas apliecību, bet viņš tika piespiedu kārtā nosūtīts uz Ačinskas Latgaliešu pedagoģisko tehnikumu.

No Pedskolas direktora Izidora Meikšāna [1900–1975] uzzinājām, ka pie Pedskolas ir divu mēnešu kursi. Lūdzām uzņemt mūs ne Pedskolā, betursos. Kaut gan biju tikai 15 gadus vecs, I. Meikšāns piekrita uzņemt mani kursus. Piekrita tāpēc, ka latgaliešu skolās bija ļoti bēdīgs stāvoklis ar skolotāju kadriem. Pedagoģiskā skola tos varēja sagatavot ne ātrāk kā 3 gadus. Tādēļ arī organizēja īslaicīgus skolotāju sagatavošanas kursus. Reflektantu trūkuma dēļ tajos uzņēma pat ar 4 klašu izglītību. Bet man kā nekā bija septiņgadīgās skolas izglītība, un pagarā auguma dēļ es izskatījos pēc 18-gadīga jauneklā.

Pēc kursu beigšanas saņēmu norīkojumu darbā par pamatskolas pārzini Maļinovkā (Krasnojarskas novada Birijusu rajonā). (Kudiņš 1996)

Latviešu skolotāju bāze tika papildināta arī Kominternes interesēs izveidotajā Rietumu nacionālo mazākumu komunistiskajā universitātē, kurā tika gatavoti cilvēki komunistiskā režīma propagandēšanai studentu dzimtajās valstīs (Vīksna 1972: 104). Ļoti spēcīga bija arī latviešu nodaļa, taču, par spīti studentu cerībām, ka viņus nosūtīs uz Latviju pagrīdes darbā, daudzi tika deleģēti uz kādu PSRS latviešu koloniju (Šalda 2006: 49), īpaši tas bija raksturīgs 20. gadu beigām un 30. gadu sākumam, kad bija jārada kolektivizācijai labvēlīgi apstākļi, nereti šie studenti, dzīvojot latviešu kolonijās, strādāja par skolotājiem.

Jāpiebilst, ka problēmas ar latviešu skolām bija ne tikai laukos, bet arī pilsētās, piemēram, Maskavā, kur dzīvoja aptuveni 10 000 latviešu (aptuveni 1000 skolas vecuma bērni), darbojās divas latviešu skolas: Kārļa Marksa vārdā nosauktā latviešu septiņgadīgā pamatskola, kurā mācījās ap 200 bērnu (Vīksna 1972: 104), un bērnuams ar pamatskolu

Hamovņikos (Šalda 2010: 209). Tas nozīmēja, ka lielākā daļa latviešu izglītojās krievu skolās, arī latviešu inteliģences atvases, piemēram, L. Laicena meita Fetna (Laicens b. g.) un Annas Lācis (1871–1979) meita Dagmaņa mācījās krievu skolās (Ķīmele, Strautmane 1996: 179).

Sarežģījumus sagādāja arī latviešu mācību grāmatu trūkums. No Latvijas PSRS tika ieviesta Leona Paegles (1890–1926) “Ābece” (1922), kā arī viņa sastādītā bērnu grāmatu sērija “Vālodzes šūpulī” (1920) (Bez autora 1924). Trūka grāmatu – lasāmgrāmatu, daiļliteratūras, skolas grāmatu – latviešu valodā, nerunājot nemaz par zinātnisku literatūru. L. Paegles pirmo grāmatu ievēšana PSRS būtu uzskatāma par izņēmumu, jo ievest jebkādu literatūru no Latvijas bija aizliegts. Latvijas ģenerālkonsuls Aleksandrs Birznieks (1882–1951) 1928. gadā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai rakstīja: “Krievijā ir pilnīgi aizliegts izplatīt Latvijā iznākošos drukas darbus. Ne tikai Latvijas laikraksti, žurnāli un citi periodiski izdevumi ir pilnīgi aizliegti, bet pat tīri zinātniski darbi, skolas grāmatas, populāri zinātniskā literatūra, kalendāri un citi tamlīdzīgi, no politiskā viedokļa pilnīgi neitrāli, izdevumi.” (Birznieks b. g.)

Ja eksakto zinātņu grāmatas tika vienkārši tulkotas no krievu valodas, tad krietni sarežģītāk bija ar humanitārajām zinātnēm. Tika ieteikts skolās lasīšanai izmantot presi, kalendārus, atsevišķus daiļliteratūras darbus (Vīksna 1972: 90). Tikai 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē PSRS tapa pirmās latviešu mācību grāmatas literatūrā, arī biedrība “Prometejs” finansiāli nostiprinājās un sāka izdot dažādas lasāmgrāmatas skolēniem, hrestomātijas, arī bērnu un jauniešu žurnālus “Mazais Kolektīvis” un “Jauni Ceļi”.

20. gadsimta 30. gados biedrībā “Prometejs” tika izveidota skolu metodiskā sekcija, kas bija tieši pakļauta Izglītības tautas komisariātam. No 1933. gada Eduards Stūrītis (1890–1938)³¹ un Emma Žvīgure (1888–1983)³² veidoja mācību programmu, daudz palīdzēja

³¹ Dzimis Rīgā, aktīvs 1905. gada un 1917. gada revolūciju dalībnieks; strādājis par skolotāju un publicējis rakstus par pedagoģiju latviešu laikrakstos PSRS.

³² No 1908. līdz 1912. gadam mācījusies Cēsu sieviešu ģimnāzijā, iesaistījusies nelegālā sociāldemokrātu organizācijā, Pirmā pasaules kara laikā strādāja par skolotāju Maskavā, bijusi Tautas izglītības nodaļas instruktore 1919. gadā Pēterā Stučkas valdībā, 1924. gadā pabeigusi Komunistiskās audzināšanas akadēmiju un strādājusi par pasniedzēju Latviešu pedagoģiskajā tehnikumā, 1938. gadā arestēta, bijusi izsūtījumā deviņus gadus. 1948. gadā atsūtīta uz Latviju, strādājusi par skolotāju Valmierā un Kuldīgā, pēc pensionēšanās kopā ar Martu Krustiņsoni (1895–1996) ceļojusi pa Latviju, stāstot skolēniem par revolūcijas laikiem, 1968. gadā saņēmusi Latvijas PSR Augstākās Padomes Goda rakstu.

Emīlija Plinka (1899–?)³³ (Vīksna 1972: 61). “Prometejs” pulcēja ap sevi potenciālos grāmatu autorus un *triecientempā* izdeva jaunas grāmatas, piemēram, 1933. gadā īsā laikā tika sagatavotas un izdotas septiņpadsmit jaunas mācību grāmatas (Bez autora 1933). Kad 20. gadsimta 30. gados pastiprinājās politiskā kontrole arī izglītības jomā, mācību programma tika unificēta, atstājot maz iespēju katrai mazākumtautībai brīvi izpausties, taču biedrības “Prometejs” redakcija arī šajos apstākļos veidoja tieši latviešu auditorijai piemērotu saturu, integrējot literatūras grāmatās apceres par Latvijas vēsturi, publicējot latviešu klasiķu darbus un arī folkloru. Brīdī, kad padomju latviešu izglītības sistēma sāka stabilizēties un varēja pilnveidoties, jo biedrība “Prometejs” nodrošināja gan intelektuālo, gan finansiālo atbalstu, tās darbība tika izbeigta. 1937. gadā notika biedrības “Prometejs” likvidācija, kā arī tajā pašā gadā tika parakstīts arī VK(b)P CK Orgbiroja lēmums “Par nacionālajām skolām”, kas mazākumtautību skolas atzina par kaitīgām, un tās visas bija spiestas organizēt mācību darbu krievu valodā (Šalda 2010: 214).

Folkloras naratīvi latviešu mācību literatūrā PSRS

Lielākā daļa latviešu, kas 20. gadsimta 20.–30. gados dzīvoja PSRS, bija zemnieki, kuri (vai kuru senči) bija emigrējuši no Latvijas teritorijas 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā, taču izglītības procesu virzīja tā latviešu diasporas daļa, kura aktīvi atbalstīja komunisma idejas un iesaistījās politiskajā darbībā. Tika veidota sistēma, kurā jaunajiem PSRS pilsoņiem bija nekritiski jāpieņem padomju dzīves realitāte. Tas tika īstenots, speciāli izglītojot skolotājus; latviešu skolu mācību saturu un grāmatas izstrādāja cilvēki ar revolucionāru pagātni, Komunistiskās partijas biedri, kuri bija papildus izglītojušies marksistiski ļeņinisko ideoloģiju propagandējošās mācību iestādēs. Mācību programma un grāmatas bija vienotas visām PSRS latviešu skolām, līdz ar to arī latviešu zemnieku bērni sastapās ar idejām un pārliecību, ko citādi nebūtu ieguvuši, dzīvojot visnotaļ apolitiskajās, no ār pasaules procesiem (līdz kolektivizācijas uzsākšanai) atrautajās latviešu/latgaliešu kolonijās. No vienas puses, latviešu bērniem tika mācīts padomju sistēmu slavinošs pasaules uzskats, no otras puses, viņi sastapās ar realitāti, kurā viņu ģimenes mājas tika izpostītas, vecāki – represēti. Tieši 20. gadsimta 30. gados, nostiprinoties Staļina totalitārajam režīmam

³³ Agri iesaistījās nelegālajā komunistu kustībā, Pēteru Stučkas valdības laikā 1919. gadā veidoja pionieru organizācijas, Maskavā strādāja par skolotāju un mācību grāmatu autori, 1938. gadā tika apcietināta, pēc deviņiem gadiem izsūtījumā Komsomoļskā strādāja Valmierā par skolotāju, bet 1949. gadā atkārtoti tika izsūtīta uz Krasnojarsku. Pēc otrreizējā izsūtījuma dzīvoja Maskavā, daudz sarakstījās ar latviešu inteliģenci LPSR, publicējusi atmiņas un stāstus periodikā.

un pakāpeniski unificējot domāšanu un ar represīvām metodēm izskaužot atšķirīgo un nepakļāvīgo, kļuva nepieciešams efektīvāk kontrolēt izglītības saturu un propagandēt marksistiski ļeņinskās ideoloģijas pārākumu. Iespējams, arī tādēļ tika izdotas pilnīgi jaunas mācību grāmatas, ar kuru palīdzību mēģināja konstruēt PSRS latviešu skolēnu pasaules redzējumu. Nozīme bija arī folkloras tekstiem un to atlases principiem, jo šis mantojums jaunajiem padomju pilsoņiem reprezentēja nepazīstamu realitāti, bija svarīgi parādīt, ka pagātne ir bijusi sociāli un ekonomiski sliktāka.

Promocijas darba empīriskajā daļā apskatītas visas 20. gadsimta 20.–30. gados izdotās latviešu mācību grāmatas PSRS: ābece, latviešu valodas un literatūras mācību grāmatas, skolām paredzētās lasāmgrāmatas un hrestomātijas, kā arī folkloras tekstu izlases (kopskaitā 24 grāmatas). Analīzes fokusā ir tikai tās grāmatas, kurās ir publicēta folkloras (sk. pielikumu Nr. 3).

Sākotnēji jāizprot, kā latvieši PSRS interpretē jēdzienu “folkloras”. Izdevuma “Literatūras mācību grāmata 5. klasei” sastādītāja Paulīne Olmane (1903–1980)³⁴ tās ievadā “Kas ir folkloras?” raksta: “Sacerējumus, kas radušies tanī laikā, kad tauta vēl nav pratusi rakstus, un kas tāpēc ilgu gadu un pat gadsimtu uzglabājušies vienīgi tautas atmiņā, sauc par tautas gara mantām jeb folkloru.” (Olmane 1936: 3) P. Olmanes izteikumos dominē vācu romantismam atbilstoša tradīcija – folkloras kā sena tautas bagātība. Seko piebilde:

Folkloras rašanās laiks dažādām tautām ir dažāds. Atpalikušām tautām, kurām rakstīt un lasīt pratēju skaits nesen vēl bija niecīgs, blakus rakstiskai literatūrai arī vēl tagad attīstās daži folkloras veidi. Latvieši pieskaitāmi pie tām tautām, kurām folkloras veidošanās jau izbeigusies. (Olmane 1936: 3–4)

Kā norāda krievu filoloģe Aleksandra Arhipova (*Aleksandra Arhipova*, 1976) – šāds uzskats dominēja krievu folkloristikā 20. gadsimta 20.–30. gadu mijā (Arhipova: 2015). Līdzās tam 20. gadsimta 20. gados paralēli attīstījās arī jauna izpratne par folkloru, tapa daudzveidīgi pētījumi – par strādnieku folkloru, ielu dziedātāju repertuāru, anekdotēm, cietumnieku folkloru, tika vākti strādnieku albumi un albumu panti, pētīta častušku valoda

³⁴ Dzimusi Burtņieku pagastā laukstrādnieku ģimenē, 1921. gadā par darbošanos komunistiskajās pagrīdes organizācijās tika apcietināta, 1922. gadā politieslodzīto apmaiņā ar PSRS nokļuva Maskavā. 1929. gadā pabeigusi Maskavas Universitāti, 1933. gadā absolvējusi Sarkanās profesūras literatūras institūtu. 1937. gadā apcietināta un izsūtīta, 1948. gadā strādājusi par pasniedzēju Daugavpils un Rēzeknes pedagoģiskajās skolās. Kopš 1962. gada bijusi LKP CK Partijas vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece.

un forma u. tml. (Arhipova, Nekljudov 2010: 84–108). Taču 20. gadsimta 20. gadu beigās un īpaši 30. gados sākās pilsētas folkloras apkarošana (Arhipova, Nekljudov 2010: 95). Viens no izskaidrojumiem – pēc PSRS dominējošajiem teorētiskajiem ieskatiem folklorā ir neattīstītas, rakstīt neprotošas tautas garīgais mantojums, bet strādnieki ir uzvarējusī šķira, respektīvi, garīgi attīstīti, augstākais sabiedrības sasniegums, līdz ar to pieņemt, ka strādnieki turpina radīt folkloru, būtu devalvēt viņu “attīstību”. Kā otrs, iespējams, būtiskāks iemesls, – tautas daiļrade bija grūti kontrolējama, līdz ar to folkloras saturs bija neparedzams. Pastāvēja dziesmas un anekdotes, kas ironizēja par padomju reālajām un personībām, tādēļ, pastiprinoties Staļina totalitārā režīma žņaugiem, bija jāievieš mehānisms, kas varētu kontrolēt tautas radošās izpausmes. Par pretpadomju anekdotēm vai dziesmām 20. gadsimta 30. gados draudēja cietumsods vai pat izsūtīšana (Arhipova, Nekljudov 2010: 96). Fiksēts arī, piemēram, gadījums, ka 1931. gadā Donbasā rūpnīcas strādniecēm tika konfiscēti atmiņu albumi un publiski sadedzināti (Bajkova 1931: 37–42). Šādā veidā padomju vara centās vērsties pret patvaļīgu, nesankcionētu tautas daiļradi un radošo izpausmi.

Taču paralēli aizliegumiem pētīt reāli esošo pilsētas folkloru vai tradīcijas tika atbalstīta padomju folkloras vākšana. Īpaši tās nozīmība pieauga, pastiprinoties Staļina totalitārā režīmam, – folkloristi kopā ar teicējiem radīja tā saucamo padomju folkloru, cilvēki tika mudināti vākt dziesmas vai nostāstus par Ļeņinu (*Lenin*, īstajā vārdā Vladimirs Uljanovs (*Vladimir Ul'janov*), 1870–1924), Staļinu, Pirmo pasaules karu (ar uzsvaru uz tā nežēlību un bezjēdzību), Pilsoņu karu, lidotāju Valēriju Čkalovu³⁵ (*Valerij Chkalov*, 1904–1937) u. c. (Miller 1991: 47).

Padomju latviešu inteliģence un folkloras pētnieki pārsvarā kā folkloru uztvēra tikai to, kas bija radies iepriekšējos gadu simteņos. Gan P. Olmane jau minētajā rakstā “Kas ir folklori?”, gan, piemēram, padomju skolotājs un literatūrkritiķis Vilis Knoriņš (īstajā vārdā Vilhelms Knoriņš, 1890–1938) ievadā Jāņa Straujāna (īstajā vārdā Jānis Masters, 1884–1938) sastādītajai grāmatai “Latvju tautas pasakas un teikas” (1936) mēģināja identificēt konkrētus gadsimtus, kuros noteiktas pasakas vai dziesmas bija radušās; viņš centās izskaidrot pasaku sižetu līdzību, uzsverot, ka latviešiem un krieviem ir daudz kopīgu pasaku,

³⁵ Padomju lidotājs izmēģinātājs, PSRS varonis, 1937. gadā veicis pirmo transkontinentālo pārlidojumu no Eiropas uz Ziemeļameriku caur Ziemeļpolu.

jo tās izsenis ir bijušas draudzīgas tautas un latvieši vairāk aizguvuši no krieviem, nekā no citiem kaimiņiem vai vācu kolonizatoriem (Straujāns 1936: 3–13).

No visām padomju mācību grāmatām tieši P. Olmanes sastādītajā literatūras mācību grāmatā 5. klasei visvairāk rakstīts par folkloru. Tajā ir apskatīti vairāki žanri: pasakas, teikas, sakāmvārdi un parunas, mīklas; atsevišķas nodaļas veltītas dainām – to saturam un formai; viena nodaļa veltīta latviešu folkloras vācējiem un būtiskākajiem folkloras izdevumiem. Lai gan teorētiskajā daļā parādās ideoloģiskas atkāpes, kopumā tā ir pietiekami informatīva; ir pat minēta Latvijā izdotā folkloristu Pētera Birkerta (1881–1956) un Mērijas Saules-Sleines (Birkertes, 1895–1982) grāmata “Latviešu sakāmvārdi un parunas” (1927) (Olmane 1936: 3).

Lai arī apcerējumu teorētiskā daļa ir pārsvarā politiski neitrāla, folkloras tekstu atlase gan P. Olmanes veidotajā mācību grāmatā, gan arī daudzās citās konstruē pasaules modeli, kas atbilst marksistiski ļeņiniskajai ideoloģijai, tādā veidā padarot folkloras tekstus par propagandas līdzekli. Izplatītākais un vienkāršākais paņēmiens bija atlasīt tos folkloras tekstus, kuros rādītas zemnieku un muižnieku attiecības (sk. pielikumu Nr. 4) (Bez autora 1923: 169). P. Olmane norāda:

Dziesmās redzam dažādus zemkopības, lopkopības, dravniecības un citus darbus. Garu garās ir dziesmu virknes par arājiem, pļāvējiem, kūlējiem, malējiem, pieguļniekiem, ganiem utt. Dainās atspoguļojas senās sabiedriskās attiecības, tiek dziedāts par bajāriem, kungiem, vagariem, kalpiem, saimniekiem. Dainās skaidri izmanāma sacerētāja šķiras piederība. Daudzās dziesmās skan zemnieka naidis pret kungiem, lāsti kunga darbiem. (Olmane 1936: 26–27)

Visās mācību grāmatās dominē teksti, kas fokusējas vai nu uz sarežģītajām kalpu un saimnieku vai kalpu un muižnieku attiecībām, kā arī teksti, kas slavē darba tikumu.

Vairākās mācību grāmatās sniegta ideoloģizēta folkloras tekstu interpretācija. Piemēram, 5. klases mācību grāmatā tiek skaidrots, ka pasaka “Kā vilks saimniecei kalpojīs” alegoriskā formā rāda to, kā saimnieki ekspluatē kalpus (Olmane 1936: 21), bet pasakā “Pieci stiprinieki” izpaužas tautas fantāzija, kā uzlabot cilvēka spējas, vairot produktivitāti, norādot, ka šobrīd šī “latviešu zemnieku fantāzija pārtop īstenībā” (Olmane 1936: 22). Savukārt Annas Pērles (1894–1976) un Emmas Mizes (1893–1937) sastādītajās mācību grāmatās 3. klasei folkloras teksti netiek skaidroti, bet tā vietā tiek uzdoti uzvedinoši jautājumi, piemēram, “vai tautas dziesmā tēlotie kalpi ir čakli?”, “kāpēc muižnieks tos

nopēra?” (Pērle, Mizze 1935: 77), tas skolēniem liek pašiem meklēt atbildes un rosina viņus uz pārdomām par “netaisnīgo pagātnes iekārtu”.

Vēl viena mazāk izplatīta, bet manāma iezīme – folkloras tekstiem pievienot uzvedinošu virsrakstu, piemēram, tautasdziesmu kopa ar nosaukumu “Pie budžiem” (Plinka 1933: 34) vai “Muižnieki izkalpina darba zemniekus” (Plinka 1933: 26) (sk. pielikumu Nr. 5). Tādā veidā skolēns uzreiz tiek vedināts noteiktā veidā uztvert tekstus, neļaujot viņam brīvi tos interpretēt vai radīt savas asociācijas/pasaules redzējumu.

Mācību grāmatās netiek iekļautas folkloras vienības ar mitoloģisku saturu. Atlases princips paredz, ka folklorā ir jālasa kā vēsturiska patiesība un tā ir latviešu vēstures izziņas avots, piemēram, 1936. gadā izdevniecība “Prometejs” izdod J. Straujāna sastādītu pasaku un teiku krājumu, kur teju visas atlasītās pasakas pieder sadzīves vai dzīvnieku pasaku žanram, savukārt brīnumpasakas netiek pārstāvētas. Krājuma ievadā V. Knoriņš raksta:

Latvju rakstniecība ir pārāk maz izmantojusi tautas pasaku motīvus. Vienīgais, kas pie tām daudz strādājis, ir Rainis. Tas nebūt nav mūsu rakstniecībai nācis par labu. Pavisam nepareizi uzskatīt Raiņa “Spēlēju, dancoju” un “Pūt, vējiņi!” par vienīgo pareizo un iespējamo tautas pasaku motīvu iztulkojumu. Rainis pasaku motīvos ieved par daudz mītiski fantastisko elementu, kuri tautas masām ir sveši. Tautas domāšanas veids ir bijis reālistisks. Un šo tautas reālismu, pretēji Rainim, vajaga mūsu rakstniecībā izcelt. (Straujāns 1936: 3–13)

Būtībā V. Knoriņš piedāvā atteikties no jebkuras mitoloģiskās folkloras pieminēšanas un izmantošanas, pie tāda principa turas arī grāmatu sastādītāji. Protams, reālisms ir dominējošais PSRS mākslas virziens, taču latvieši savos izteikumos un rīcībā ir vēl radikālāki – ar prasību ignorēt veselu tautas garamantu un domāšanas paradigmu. Nenoliedzami, brīnumpasakas vai mītiskās dziesmas dod iespēju brīvāk interpretēt un saskatīt dažādas nozīmes. Tā vietā, lai komentētu un piedāvātu ideoloģiski korektas interpretācijas, par drošāku tika atzīta pieeja tās neiekļaut vispār. Noteiktas folkloras tekstu grupas apiešana uzskatāma par vienu no paņēmieniem, kā selektīva folkloras atlase palīdz veidot jauno PSRS latviešu pilsoņu domāšanas veidu.

Lai arī teorētiski padomju folklorā bija savas attīstības sākuma stadijā, latviešu mācību grāmatu veidotāji to iekļāva līdzās tradicionālajiem folkloras tekstiem, piemēram, līdzās tautasdziesmām parādās arī tādi anonīmi teksti kā “Pionieru strēlniekdziesma” vai “Mazie triecnieki” (Krūkle, Žvīgure 1933: 85–86), savukārt pirmā mācību gada

lasāmgrāmatā dainai seko dziesma “Kolektīvists un viensētnieks” (sk. pielikumu Nr. 6). Tādā veidā klasiskās folkloras vienības tiek vienādotas ar padomju norises slavinošiem tekstiem, uzsverot, ka tie ir līdzvērtīgi.

Par jauno folkloru raksta arī P. Olmane: apskatā par tautasdziesmām tiek minēts, ka mūsdienās tautasdziesmu vietā rodas revolucionārās dziesmas: “Tagad Padomju Sav. tiek sacerēts daudz jaunu, skaistu dziesmu, kuras pāriet visas padomju tautas mutē.” (Olmane 1936: 29)

Te var redzēt netiešu padomju folkloras pieteikumu. Šīs jaunās dziesmas masveidā integrētas 20. gadsimta 30. gados sastādītajā mācību literatūrā. Parasti tām nav norādes uz autoru, dziesmas propagandē jauno pasaules iekārtu, vēstī par Staļinu, pionieriem, kolhoziem u. tml. Visbiežāk tās sastopamas tieši jaunāko klašu mācību grāmatās, piemēram, Elzas Krūkles (1898–?) un Marijas Keipenvarlicas (1875–1969) sastādītajā ābecē pie katra burtu raksturota kāda padomju personālija vai termins.

Mācību procesā bērni tiek pieradināti pie idejas par t. s. balto Latviju jeb Latvijas Republiku kā strādniekiem un zemniekiem nedraudzīgu zemi, kurā valda saimnieku un ekspluatatoru šķira, par Padomju Savienību kā vienīgo pareizo federatīvas valsts modeli, Staļinu un P. Stučku kā varoņiem u. tml. (Keipenvarlica, Krūkle 1935: 50). Visbiežāk šajos tekstos izmantota folkloras metrika vai forma, integrēti arī klasiskās folkloras teksti (sk. pielikumu Nr. 7.). Līdzīgs princips izmantots arī E. Krūkles 1930. gadā veidotajā ābecē “Oktobrēns”; tā tiek nosaukta par jaunā tipa ābeci, kur burtu apguve notiek nevis alfabēta secībā, bet gan ar dažādiem vingrinājumiem. Ābece caurviju naratīvs ir stāsts par zēnu Sašu, kurš iepazīst dažādus padomju ideālus un iegūst izpratni par pasaules kārtību – iepazīst Ļeņinu un Staļinu, PSRS karogu, oktobrēnu un pionieru kustības u. tml. (Krūkle 1930). Arī šajā grāmatā līdzās padomju reālijas apdziedošām pionieru dziesmām ir integrētas latviešu tautasdziesmas (sk. pielikumu Nr. 8).

Savukārt 1925. gadā izdotā latgaliešu ābece “Oroju zeme” ir pieaugušajiem paredzēto krievu valodā izdoto ābecu *Nasha sila – nasha niva* (“Mūsu spēks – mūsu lauks” 1925) un *Nasha sila – sovety* (“Mūsu spēks – padomes”, 1925) tulkojums un pārstrādājums (Daškeviča, Eisulis: 1925). Ņemot vērā, ka krievu ābece tika veidotas pieaugušo auditorijai, lai veicinātu lasītprasmi PSRS, gan konkrētajās ābecēs, gan latgaliešu lokalizējumā lielāka uzmanība pievērsta padomju reālijām, tajās ir daudz politinformācijas, taču nav asociatīvā rotaļas elementa, līdz ar to izpaliek arī saspēle ar folkloras tekstiem.

Kā vērojams aplūkotajos piemēros, padomju latviešu bērniem adresētās ābece pārsvarā sastāvēja tikai no tekstiem, kurus varētu saukt par jauno vai padomju folkloru; jaunāko klašu grāmatās parādījās gan klasiskās folkloras teksti ar uzvedinošiem jautājumiem un skaidrojumiem, gan arī revolucionārās dziesmas; savukārt vecāko klašu grāmatās padomju folkloras netika iekļauta (iespējams, tādēļ ka skolēni bija pietiekami veci un bija piedzīvojuši pirmskolektīvizācijas salīdzinoši pārticīgos 20. gadsimta 20. gados) – tikai klasiskā folkloras un atsevišķu literāro darbu fragmenti. Taču, ja skolēns visu izglītības posmu gaitā bija iepazinies ar visām mācību grāmatām, viņa domāšanas paradigma bija konstruēta atbilstoši marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai –, sākumā hiperbolizēti pozitīvā gaismā iepazīstot pasauli sev apkārt un izzinot tās ideālus, beigās nonākot līdz apziņai, ka latviešu pagātne ir tikai ciešanu un sāpju pilna, un ciešanas turpinās arī Latvijas Republikā. Lai 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS izveidotos šāds domāšanas modelis, svarīga nozīme tika piešķirta folklorai. Protams, paralēli eksistēja arī literārie teksti un propagandiski vēstures apskati, kuri daudz tiešāk pauda vēlamo, taču šiem tekstiem bija autori, līdz ar to viņi varēja pieļaut cilvēciskas kļūdas, melot, pārprast u. tml., savukārt folkloras teksti (klasiskie un jaunie, kas radīti PSRS) tika lietoti, lai vedinātu tos uztvert nekritiski kā absolūtu, tautas apziņā iekaltu patiesību.

2.4. Rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados

Krievu rakstnieks Jevgeņijs Zamjatin (*Evgenij Zamjatin*, 1884–1937) 1921. gadā publicēja rakstu *Ja bojus'* ("Es baidos"), kurā izteica bažas, ka padomju laikmets atņem rakstniekiem radošo brīvību, jo rakstniekam ir vai nu jāklūst par varas līdzskrējēju ("knašuli"³⁶), vai arī jāizvēlas nemiernieka, ķecera vai skeptiķa pozīcija. Viņš rezumēja, ka, ja krievu literatūrā uzvarēs "knašie", tad tai būs tikai viena nākotne – pagātne (Zamjatin 1990: 406). Protams, J. Zamjatina un daudzu citu rakstnieku bažām par literatūras nākotni bija politiski pamatojumi – 1918. gadā tika pieņemts dekrēts par visu neatkarīgo izdevniecību likvidāciju (VCIK 1917b); 1921. gadā Maskavā tika nodibināta Viskrievijas proletārisko rakstnieku asociācija (*Vserossijskaja asociācija proletarskih pisatelej* (VAPP)) (Kazak 1996: 86); 1922. gadā – Galvenā literatūras pārvalde (VCIK 1922), kas nozīmēja,

³⁶ Autors izmanto vārdu *jurkij*, kas burtiski nozīmē "knašs", taču krievu valodā vārdam ir nedaudz nievājoša papildkomponente.

ka tiek nodibināta cenzūras iestāde; 1924. gadā tika parakstīta rezolūcija par partijas politiku attiecībā pret literatūru, kurā bija minēts, ka rakstniekiem ir pilnīga formas brīvība, bet ierobežojums saturā, respektīvi, tam bija jāpārstāv strādnieku šķiras intereses (CK RKP(b) 1925).

Jaunās ekonomiskās politikas (*Novaja jekonomicheskaja politika (NEP)*) apstākļos, kad politiskie spēki vairāk tika vērsti uz saimnieciskajām problēmām, literatūra tika palaista zināmā pašplūsmā – arī 1918. gadā parakstītais dekrēts par izdevniecībām darbojās nosacīti, jo bija neskaitāmi kooperatīvi, kuri nodarbojās ar grāmatu izdošanu, piemēram, Maskavā bija reģistrēti 143 šādi kooperatīvi; dažiem no tiem bija filiāles Berlīnē un Leipcigā (Musatov 2011: 15).

Jau minētajā rezolūcijā par partijas politiku attiecībā pret literatūru tika minēts, ka literatūrai ir jābūt tādai, lai to saprastu miljoni (CK RKP(b) 1925), respektīvi, mākslas process tika reducēts uz tikai izprotamo, turklāt kaut ko tādu, kas būtu saprotams masām, arī neizglītotajai sabiedrības daļai (turklāt, ja ņem vērā masveidīgo kampaņu analfabētisma izkaušanā³⁷, potenciālo miljonu izglītība bija relatīva). Radās vajadzība un vēlme definēt, kas ir proletāriskā māksla, kas būtu saprotama miljoniem (protams, centieni to definēt notika nepārtraukti, taču mazās grupās). 1925. gadā tika izveidota jauna organizācija – Krievijas proletāriskā rakstnieku asociācija (*Rossijskaja asociacija proletarskih pisatelej (RAPP)*) – , kam 1928. gadā pievienoja arī *VAPP*. Būtībā *RAPP* kļuva par vadošo organizāciju un ideoloģiskās literatūras ruporu līdz 1932. gadam. *RAPP* aktualizēja proletariāta kultūras mākslu (proletkults), kas noliedza vecās vērtības un klasiskus, bet par patieso mākslu atzina to, ko radīja proletariāta šķiras pārstāvji. Dažas no idejām, ko organizācija laika gaitā definēja un mēģināja ieviest:

- 1) reālisms tika pasludināts par vienīgo leģitīmo literāro virzienu;
- 2) tika rekomendēts kolektīvais literatūras radīšanas paņēmiens, kur darbs tiek rakstīts brigādēs, – tādā veidā tika nivelēta autora individuālā personība un pasaules redzējums;
- 3) tika popularizēts lozungs “literatūras demjanizēšana”, kas ietvēra sevī prasību rakstības stilu tuvināt Demjana Bednija (*Dem'jan Bednyj*, īstajā vārdā Jefims Pridvorovs

³⁷ Saukta par *Ļikbez* (*likvidacija bezgramotnosti* jeb analfabētisma likvidēšana) – kampaņa aizsākta 20. gadsimta 20. gados, lai PSRS veicinātu lasītprasmi gan pieaugušajiem, gan bērniem.

(*Efim Pridvorov*), 1883–1945) primitīvajiem, aģitējošajiem dzejoļiem, kas šķita simpātiski valdošajai varai (Baevskij 2003: 116).

Taču paralēli pastāvēja arī radoša, individuāla, ar meklējumiem saistīta literatūra, piemēram, ap žurnāliem *LEF* (1923–1925) un *Novyj LEF* (1927–1929) pulcējās formālisti un padomju avangardiskie mākslinieki.

1921. gadā Petrogradā tapa literārā apvienība, kas sauca sevi par “Serapiona brāļiem” (*Serapionovy brat'ja*³⁸). To nodibināja desmit jauni, radošā rokraksta ziņā dažādi rakstnieki, kurus apvienoja pārliecība, ka literatūra ir vienīgais, kam ir nozīme; attieksme pret rakstnieku kā absolūti brīvu mākslinieku; pārliecība, ka ikvienam cilvēkam ir individuāla garīga brīvība, kuru nedrīkst ierobežot (Shklovskij 1921: 18–20). Viens no apvienības biedriem un idejiskajiem “tēviem” Ļevs Luncs (*Lev Lunc*, 1901–1924) 1922. gadā programmiskajā rakstā “Kāpēc mēs esam Serapiona brāļi” (*Pochemu my Serapionovy Brat'ja*) rakstīja, ka arī nekomunistiska proza mēdz būt netalantīga, bet tā var būt arī ģeniāla; viņš uzsvēra, ka “Serapiona brāļi” neraksta propagandu, bet gan rada mākslu. Un māksla ir gluži kā dzīve – bezmērķīga un bezjēdzīga –, taču pastāv, jo nevar nepastāvēt (Lunc 1922). Literārais grupējums ne tikai atteicās pakļauties politiskajai un literārajai diktatūrai, bet nebaidījās arī atklāti par to runāt. Jāpiebilst gan, ka līdz 1926. gadam literārais grupējums pārtrauca savu darbību – vairāki “brāļi” emigrēja vai mainīja dzīvesvietu (Musatov 2011: 22), aktivizējās cenzūra, un apvienība tika apvainota sīkburžuāstiskas literatūras radīšanā, vairāki no rakstniekiem vēlējās nodoties individuāliem mākslas valodas meklējumiem. Smagākās sankcijas par darbību apvienībā “Serapiona brāļi” guva Mihails Zoščenko (*Mihail Zoshhenko*, 1894–1958), kad 1946. gada 14. augustā tika nolasīts bēdīgi slavenais Andreja Ždanova (*Andrej Zhdanov*, 1896–1948) referāts par literārajiem žurnāliem *Zvezda* un *Leningrad*, kurā līdzās Annai Ahmatovai (*Anna Ahmatova*, 1889–1966), M. Zoščenko tika nosaukts par “pretpadomju autoru”; tika inkriminēta arī darbība apvienībā “Serapiona brāļi” (Zhadnov 1946).

No 1927. līdz 1931. gadam Ļeņingradā darbojās Reālās mākslas apvienība (*Ob'edinenie real'nogo iskusstva (OBERIU)*), kuru nodibināja dzejnieks, prozaīķis un dramaturgs Daniils Harmss (*Daniil Harms*, īstajā vārdā Daniils Juvačevs (*Daniil Juvachjov*), 1905–1942) un dzejnieks Aleksandrs Vvedenskis (*Aleksandr Vvedenskij*, 1904–1941).

³⁸ Nosaukums radies no Ernesta Teodora Vilhelma Hofmaņa (*Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann*, 1776–1822) noveļu krājuma ar identisku nosaukumu (1819–1821).

Grupējums sevi saistīja ar kubofutūrismu – karnevāliska estētika, mākslas veidu sintēze, performanču rīkošana, brīvdomīga gaisotne, eksperimenti. Vvedenska atdzejotājs Einārs Pelšs (1960) raksta: “Oberiutu jaunradei bija raksturīga atteikšanās no tradicionālām mākslas formām, groteska un absurda poētika.” (Pelšs 2018).

20. gadsimta 20. gados neiesaistoties literārajos grupējumos, rakstīja dzejnieki Anna Ahmatova, Osips Mandelštams (*Osip Mandel'shtam*, 1891–1938) un Nikolajs Tihonovs (*Nikolaj Tihonov*, 1896–1979), kurus varētu uzskatīt par akmeistiskās un neoromantiskās tradīcijas turpinātājiem arī PSRS. Neatkarīgi no grupējumiem un strāvojumiem darbojās arī vairāki romānisti, kā spilgtākie darbi jāmin Borisa Piļnaka (*Boris Pil'njak*, īstajā vārdā Boriss Vogau (*Boris Vogau*), 1894–1938) romāns *Golyj god* (“Kailais gads”, 1922); Aleksandra Serafimoviča (*Aleksandr Serafimovich*, 1863–1949) *Zheleznyj potok* (“Dzelzs straume”, 1924); Mihaila Bulgakova (*Mikhail Bulgakov*, 1891–1940) *Belaja gvardija* (“Baltā gvarde”, 1925); Alekseja Tolstoja (*Aleksej Tolstoj*, 1884–1945) triloģijas *Hozhdenie po mukam* (“Sāpju ceļi”) pirmie divi romāni *Sjostry* (“Māsas”, 1922) un *18-j god* (“Astonņpadsmitais gads”, 1928); Andreja Platonova (*Andrej Platonov*, 1899–1951) *Chevengur* (“Čevengurs”, uzrakstīts 1926–1928. gadā, pirmo reizi izdots 1972. gadā); pirmās divas daļas Mihaila Šolohova (*Mikhail Sholohov*, 1905–1984) tetraloģijā *Tihij Don* (“Klusā Dona”, 1925–1932). Atsevišķi minamas būtu M. Bulgakova lugas *Dni Turbinyh* (“Turbinu dienas”, 1925) un *Beg* (“Skrējieni”, 1926). Nozīmīgs ir arī J. Zamjatina romāns *My* (“Mēs”, 1920) – tas ir viens no pirmajiem antiutopiskajiem darbiem 20. gadsimtā, bet PSRS romāns netika publicēts līdz pat 1988. gadam (pirmo reizi krievu valodā pilno tekstu publicēja 1952. gadā Ņujorkā), toties romāna popularitāti jau 20. gadsimta 20. gados radīja tulkojumi vācu, angļu, franču un čehu valodā (Ahmetova 2013: 59). Protams, romāna saturs bija zināms arī PSRS, kas, iespējams, radīja J. Zamjatina daudzās nesaskaņas ar valdību un kļuva par vienu no iemesliem doties emigrācijā 1931. gadā.

Redzams, ka 20. gadsimta 20. gadu pirmā puse PSRS literatūra bija daudzveidīga un radošie meklējumi gan formas, gan satura ziņā tika ierobežoti minimāli, vēl jo vairāk – daudzi rakstnieki atļāvās arī ironizēt un pat kritizēt valdošo iekārtu, taču situācija pakāpeniski mainījās 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē, kad Staļina vadībā PSRS pakāpeniski transformējās par totalitāru valsti.

Pirmkārt, jau 20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā tika uzsāktas represijas pret rakstniekiem – 1929. gadā uz trim gadiem tika apcietināts un izsūtīts Varlams

Šalamovs (*Varlaam Shalamov*, 1907–1982) it kā par Ļeva Trocka³⁹ (*Lev Trockij*, īstajā vārdā Leiba Bronšteins (*Lejba Bronshtejn*), 1879–1940) ideju izplatīšanu; 1931. gadā A. Platonovs tika kritizēts par stāsta *Vprok* (“Par spīti”) publikāciju, par kuru Staļins rakstīja, ka rakstnieks ir talantīgs, bet izdzimtenis (Medvedev 2014: 112), savukārt J. Zamjatins bija spiests emigrēt no PSRS. 1930. gadā avīzē *Smena* tika publicēts raksts, kurā *OBERIU* apvienības biedru daiļrade tika nosaukta par “šķiras ienaidnieku dzeju”; mēnesi vēlāk žurnālā *Leningrad* bija publikācija, kurā *OBERIU* dalībnieki tika pasludināti par reakcionāriem un sociālistiskā darba celtniecības kaitniekiem, savukārt 1931. gadā D. Harmss un A. Vvedenskis tika arestēti un izsūtīti (Vinokurova 2000: 55). 1934. gadā par kontrrevolucionāras literatūras izplatīšanu uz Sibīriju tika izsūtīts Nikolajs Kļujevs (*Nikolaj Kljuev*, 1884–1937), bet mazliet vēlāk arestēts arī Osips Mandelštams (Musatov 2011: 85). Šādus represīvos līdzekļus var uzskatīt par brīdinājumu arī citiem rakstniekiem.

Otrkārt, 1932. gadā tiek izdots dekrēts *O perestrojke literaturno-hudozhestvennyh organizacij* (“Par pārkārtojumiem literatūras un mākslas organizāciju darbā”), pēc kura tiek slēgtas visas literārās apvienības (primāri – *RAPP*), kritizēta to darbība (proletkulta koncepts tika uzskatīts par nepareizu marksistiski ļeņinskās ideoloģijas interpretāciju), un to vietā tika nodibināta vienota organizācija visiem PSRS rakstniekiem (CK VKP(b) 1932). Paralēli Staļins atsauca no emigrācijas Maksimu Gorkiju (*Maksim Gor'kij*, 1886–1936) un iecēla viņu par atbildīgo vienotas rakstnieku savienības izveidē, kā arī par galveno Pirmā rakstnieku kongresa sagatavošanā. Staļins ar vairākiem inteliģentiem bija ciemojies pie M. Gorkija dzīvoklī, kur rakstniekus esot nodēvējis par “cilvēku dvēseļu inženieriem” un apspriedis sociālistiskā reālisma tēzes (Musatov 2011: 86).

1934. gada jūlijā tika izveidota monopolistiska mākslas literatūras izdevniecība, augustā notika Pirmais PSRS rakstnieku kongress. Jau pirms kongresa medijos tika pārrunātas sociālistiskā reālisma perspektīvas, taču kongresā tas tika oficiāli atzīts par vienīgo mākslas virzienu (Bez avtora 1934). Sociālistiskā reālisma kanons paredzēja, ka daiļdarba pamatā ir jābūt cīņai par sociālismu, obligāti jābūt “pozitīvajam” varonim, kuram tikpat kā nav trūkumu, kā arī daiļdarbam ir jāatspoguļo PSRS Komunistiskās partijas

³⁹ Marksisma ļeņinisma opozicionāra novirziena – trockisma idelogs un līderis. Petrogradas padomes priekšsēdētājs (1917). 1918.–1924. gadam kara un jūrlietu tautas komisārs un Republikas revolūcijas kara padomes priekšsēdētājs; kompartijas CK Politbiroja loceklis (1919–1926). 1929. gadā izraidīts no PSRS, nogalināts atentātā. // Pēc [Nacionālais Apgāds]. Trockis Ļevs. *Latvijas Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2002. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1&q=trockis&id=961737&g=1> [sk. 24.04.2018].

ideoloģija (partejisms). M. Gorkijs kongresā uzsvēra, ka literatūrai jākoncentrējas primāri uz kolektīvu darbu un uz “tautas revolucionāro potenciālu” (Bez avtora 1934); savukārt rakstnieks Leonīds Leonovs (*Leonid Leonov*, 1899–1994) uzsvēra, ka sociālistiskais reālisms “radīs jaunus donus Kihotus un Figaro” (Bez avtora 1934). Patiesībā rakstnieki nonāca visnotaļ neiespējamā situācijā – no vienas puses, viņiem bija jāatveido Maņitogorskas rūpnīcas celtnieku entuziasms, bet, no otras puses, Ukrainā cilvēki cieta mākslīgi izraisītu badu⁴⁰ un par pārkāpumiem un noziegumiem pret režīmu tika nometināti ieslodzījuma vietās visā PSRS (Gulags)⁴¹.

Jāpiebilst, ka no mūsdienu perspektīvas sociālistiskā reālisma koncepts nemaz nav tik viennozīmīgs. No vienas puses, Staļins to bija paredzējis kā ideoloģisku rīku, kā bez fiziski represīvām metodēm kontrolēt citādi neparedzamo mākslas procesu, bet, no otras puses, 20. gadsimta 30. gados “sociālistiskā reālisma” koncepts bija izplūdis. Pat padomju Rakstnieku Pirmajā kongresā 1934. gadā ideologi, rakstnieki un kritiķi nespēja vienoties par to, vai sociālistiskais reālisms ir virziens, metode, tendence vai stils (Clark 2000: 27). Tomēr lielākā daļa literatūrzinātnieku piekrīt, ka līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām sociālistiskais reālisms kļuva par universālu un totālu, taču utopisku projektu. Franču vēsturniecei Režīnai Robinai (*Régine Robin*, 1939–2021) sociālistiskais reālisms šķiet “neiespējamā estētika”, jo tās “mērķis ir bloķēt visu nenoteikto, neapraķstāmo valodā; jo tam ir tendence apzīmēt vēsturisko vektoru ar pilnīgu pārlicēību, bloķējot nākotni, jo tā jau ir zināma, kā arī pagātni, kas vienmēr tiek interpretēta, par pamatu ņemot oktobra revolūciju” (Robin 1992: 40). Savukārt krievu amerikāņu vēsturniekam Jevgeņijam Dobrenko (*Evgenij Dobrenko*, 1962) sociālistiskais reālisms ir “sociālisma simulakrs”, ko padomju realitātei vajadzēja atdarināt (Dobrenko 2007: 169), bet amerikāņu mākslas kritiķis un filozofs Boriss Grojs (*Boris Groys*, 1947) sociālistisko reālismu raksturo kā avangarda estētikas kulmināciju, kas cenšas padarīt mākslinieku par galveno realitātes radītāju (Groys 1992). Var piekrist, ka sociālistiskais reālisms bija neiespējams virziens, jo pieprasīja autoriem nepaust savas reālās sajūtas un domas, taču lika aprakstīt “realitāti”, kas neeksistē, – radīt padomju pasaules ideālus un izlikties, ka tie ir īsti.

⁴⁰ Holodomors (*golodomor*), bads, kuru Ukrainas PSR un Kubaņas reģionā mākslīgi izraisīja padomju vara; pēc dažādām aplēsēm 1932.–1933. gadā tā dēļ nomira no 2,2 līdz 10 miljoniem cilvēku.

⁴¹ Krievu valodā – *Glavnoe upravlenie ispravitel'no-trudovyh lagerej i kolonij*, PSRS ieslodzījuma noņemņu un noņemšanas vietu sistēma (it īpaši Sibīrijā un Krievijas ziemeļu apgabalos).

Par spīti tam, ka padomju literatūra 20. gadsimta 30. gados nonāca estētiskā strupceļā – daļa rakstnieku mēģināja piemēroties jaunā virziena prasībām; būtībā šis laiks būtu uzskatāms par sociālistiskā reālisma formēšanās procesu, kurā tiek testētas mākslā pieļaujamā robežas un meklēts izteiksmes veids. Vairākus darbus uzskatīja par sociālistiskā reālisma paraugiem: M. Šolohova diloģijas *Podnjataja celina* (“Plēsums”, 1932) pirmā daļa, Nikolaja Ostrovska (*Nikolaj Ostrovskij*, 1904–1936) romāns *Kak zakaljalas' stal'* (“Kā rūdījās tērauds”, 1932), kā arī A. Tolstoja sarakstītais Staļinu slavinošais romāns *Hleb* (“Maize”, 1937). No mūsdienu perspektīvas var izdalīt vairākas gan šiem, gan citiem sociālistiskā reālisma literārajiem darbiem piemītošas iezīmes:

1) divdimensionāli varoņi (īpaši “pozitīvie” varoņi) – ja tradicionāli reālisma romānu varoņi tiek konstruēti kā sarežģītas, daudzšķautņainas, psiholoģiskas personības, tad sociālistiskā reālisma varoņa personība saistās ar to, kā no vidusmēra pilsoņa kļūst par personību, kādu no viņa gaida marksistiski ļeņiniskajā ideoloģijā balstītā sistēma;

2) paredzama un izkalkulēta sižetiskā līnija;

3) politisko runu iekļaušana tekstā; bieži vien patosa pilna retoriskā valoda, arī daiļliteratūrā par šķietami apolitiskiem motīviem;

4) ironijas trūkums; ir skaidrs, ka literāros darbos jebkura problēmu ir iespējams atrisināt, paļaujoties uz marksistiski ļeņinisko pasaules redzējumu, līdz ar to neparādās individualizēta un atšķirīga (bet ne antagoniska) domāšana;

5) visbiežāk laimīgs un konstruktīvs noslēgums (Morson 1979: 121–122).

Būtībā sociālistiskā reālisma daiļdarbs nozīmē nosacītu estētisko un māksliniecisko kvalitāti, iespējams, tās neesamību vispār, taču totalitārajā režīmā nav tiekšanās pēc mākslas tiešā tās vārda nozīmē. Drīzāk sociālistiskais reālisms ir rīks, kā turpināt izplatīt vadošo ideoloģiju, izmantojot mākslu kā vēl vienu propagandas kanālu, veto uz radošiem meklējumiem un nepārtraukta atkārtosšanās ļauj lasītājiem domāt šabloniski, paradigmātiski, kas ir viens no totalitārā režīma galvenajiem uzdevumiem.

2.5. Latviešu rakstniecība PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados

20. gadsimta 20. gadu sākumā latviešu rakstnieki koncentrējās divās pilsētās – Petrogradā un Maskavā. 1921. gadā Maskavā tika izveidota sapulce ar nolūku dibināt *VAPP*

latviešu sekciju; tika ievēlēts pagaidu birojs (Alvils Ceplis, Kārlis Ozols-Priednieks (1896–1938), Pēteris Lavīns (1897–1980)), kas gatavoja Pirmo Latvju proletārisko rakstnieku konferenci (Šalda 2010: 345).

1922. gada augustā Maskavā tika dibināta rakstnieku domubiedru grupa “Darbdiena”, kurā darbojās Ernests Eferts-Klusais, Kārlis Jākobsons (1889–1931), Konrāds Jokums, Kārlis Pelēkais (īstajā vārdā Kārlis Upmalis, 1896–1938) un Eduards Šmits-Birojs (1891–1938) (Šalda 2010: 345). “Darbdiena” bija viena no brīvdomīgākajām literātu apvienībām, taču uzreiz jāsaka, ka latviešu literatūra PSRS 20. gadsimta 20. gados nebija ne tuvu tik radoša kā krievu literatūra. Par vienu no galvenajiem iemesliem būtu jāmin tas, ka latviešu padomju literatūras procesos diezgan agri iesaistījās partijas ideologi (piemēram, Jūlija Janele-Viena (1894–1938) un Pauls Vīksne (1894–1938)), kuri centās iznīdēt visas rakstnieku radošās izpausmes pašos pamatos. Apvienība “Darbdiena” publiski nekur nemanifestēja savu literāro programmu. 1925. gadā E. Eferts-Klusais teica: “Darbdienieši mēģina literatūrā ielikt proletāriskās revolūcijas specifisko (sevišķi piemītošo), tēlot ne vispārējo, bet konkrēto, aktuālo, pašreiz svarīgo.” (Grigulis, Austrums, Ambaine 1962: 15) Apvienības pārstāvji bija pret vispārējo, vēlējās saglabāt individuālo, kas bija pretrunā ar *RAPP* un viņu proletkulta idejām.

1923. gadā Maskavā tika izveidots cita literārā apvienība – “Jaunais Laiks” –, kura dalībnieki bija Alvils Ceplis, Pēteris Sviris (īstajā vārdā Pēteris Blūmfelds, 1891–1938), Eduards Šillers (1899–1944), kā arī literatūrkritiķi Vilis Knoriņš un Pauls Vīksne (Šalda 2010: 345). Starp abiem maskaviešu grupējumiem norisinājās asas cīņas un polemika. E. Šmits-Birojs 1925. gadā vēstulē rakstīja:

Cīņas dažādu rakstniecisko virzienu starpā, kad dažādi i pļēguri, ir bagātāki, i augstāki vīri apkaro to rakstnieku organizāciju, kurā arī es esmu, un kad mēs nevaram atteikties no saviem uzskatiem literatūras darbā un līdz ar to – nevaram arī apvienoties vienā pamatīgā “pīļu dīķī”, kur katru, arī sliktu, muļķīgu, idejiski neizturētu jeb “kreisi safaturizētu” verķi ceļ gaisos par brīnišķīgu, jaunas epohas radošu mākslas darbu. Mums te notiek cīņas, kuras rakstiski nezinātājam nekā nevar pastāstīt. Un tās aizņem to enerģiju, cik man vēl viņas ir. (Šmits-Birojs 1969: 263)

Abi grupējumi izdeva savus rakstu krājumus, kuros publicēja ne tikai daiļliteratūru, bet arī kritiku un apskatus. 1924. gada krājumā “Jaunais Laiks” ir atrodams V. Knoriņa

apskats par krievu aktuālo rakstniecību (tiek analizēta “Serapionu brāļu” un žurnāla *LEF* darbība) (Knoriņš 1924: 180–182) vai P. Vīksnes visnotaļ augstvērtīgais apskats par latviešu dzejniekiem pirms Pirmā pasaules kara (Vīksne 1924: 119–162).

1925. gadā abus apvienību pievienoja *RAPP* Maskavas nodaļas latviešu sekcijai (Šalda 2010: 346). Paralēli pastāvēja arī *RAPP* Ļeņingradas sekcija, kur par spilgtākajiem pārstāvjiem uzskatāmi J. Eiduks un A. Kadiķis-Groznijs. Starp maskaviešiem un Ļeņingradiešiem valdīja nesaskaņas, kas savu karstāko punktu sasniedza 1928. gadā Maskavā notikušajā otrajā latviešu proletārisko rakstnieku konferencē. J. Eiduks tika apvainots nacionālismā – tika kritizēts viņa slavinošais ievadraksts Rūdolfa Blaumaņa (1863–1908) darbu izlasei, pārāk brīvais vārda “latvieši” lietojums, nesekošana marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai. Polemika arī pēc konferences turpinājās par J. Eiduka atļaušanos Linardu Laicenu, Ernestu Birznieku-Upīti (īstajā vārdā Ernests Birznieks, 1871–1960) un Andreju Kurciju (īstajā vārdā Andrejs Kuršinskis, 1884–1959) nosaukt par vienlīdzīgiem strādnieku šķiras cīnītājiem un revolucionāriem (Unams 1932). K. Jokums un P. Vīksne rakstīja:

[Āņa] Eiduka koncepcija par “tautas” rakstniecību noveda pie tā, ka viņa literāriskā produkcijā arvien vairāk sāk izzust šķiru cīņas motīvi. Tā vietā romantiska pagātnes idealizācija, piem., stāsts “Trīs svaru kausi”, “Literāriskā viktorīna” un citi dzejoļi, kuru dēļ “Prometejs” noraidīja J. Eiduka iesūtīto dzejoļu krājumu. (Vīksne, Jokums 1934: 65)

Konferencei bija arī sava pozitīvā puse, jo pēc tās izdevniecības “Prometejs” apgādībā sāka iznākt literārais žurnāls “Celtne”, par kura redaktoru kļuva P. Vīksne. Žurnāls “Celtne” bija virzīts uz to, lai vienotu latviešu rakstniekus PSRS, taču mērķis tika panākts tikai daļēji, jo žurnālu izdeva Maskavā, un, pat ja galvaspilsētas literāti bija vairāk vai mazāk vienoti savā nostājā par literatūru, konflikts starp maskaviešiem un Ļeņingradiešiem turpinājās. Literatūrkritiķe un žurnāla “Celtne” darbiniece P. Olmane atmiņās norāda, ka par izdevniecības biroja priekšsēdētāju kļuva R. Eidemanis, taču tajā darbojās arī Konrāds Jokums, Roberts Apinis (1892–1938), Kārlis Pelēkais, Sīmanis Bergģis, Alvilis Ceplis, Eduards Salenieks, Sudrabu Edžus, vēlāk Jūlija Janele-Viena, Linards Laicens (Olmane b. g.). 1934. gadā, kad žurnāla redakcijai kā dzejas nodaļas vadītājs pievienojās L. Laicens, tika izveidota arī satīras nodaļa “Ventilators”, kur viņš publicējās ar pseidonīmu Žanis Žilets (Olmane b. g.).

Lai celtu māksliniecisko vērtību un veicinātu jaunu talantu piesaisti, žurnāls “Celtne” nodibināja “konsultācijas komisiju”, kam autori varēja iesūtīt savus darbus, lai pēcāk saņemtu recenzijas. Kā literārais konsultants žurnālā “Celtne” strādāja S. Bergis. Viņa literāro darbu labošanas tehnika bija to pārdrūkšana, ieviešot tekstā uzlabojumus, tad viņš abus eksemplārus nosūtīja autoram, liekot salīdzināt un pašam izsecināt, kāpēc bija nepieciešami konkrētie labojumi. Lielu vērtību S. Bergis jauno literātu darbos pievērsa valodai (Olmane b. g.). Žurnālā “Celtne” tika izveidotas speciālās rubrikas⁴² ar mērķi sniegt rekomendācijas autoriem ideoloģiski pareizu, piemērotu tekstu radīšanā (Bez autora 1932: 271).

20. gadsimta 30. gados latviešu literāro procesu PSRS skāra būtiskas izmaiņas – primāri tika aizliegti visas literārās apvienības, 1934. gadā arī latviešu rakstnieki piedroījās PSRS Rakstnieku savienībai (PSRS RS) – valdē tika ievēlēts Roberts Eidemanis, bet revīzijas komisijā Linards Laicens; par biedriem uzņēma Sudrabu Edžu, Linardu Laicenu, Robertu Eidemani, Kārli Pelēko, Alvilu Cepli, Eduard Šilleru, Pēteri Sviri, Sīmani Bergi, Vili Knoriņu, Paulu Vīksni, Annu Zaprovsku (1901–1938), Jūliju Janeli-Vienu, kandidāti bija Eduards Šmits-Birojs, Eduards Salenieks, Kārlis Ozols-Priednieks, Konrāds Jokums, Arturs Kadiķis-Groznijs, Pēteris Ķikuts (1907–1943). Vēlāk uzņēma Jānu Eiduku, Alfrēdu Ziediņu (1885–1944), Robertu Bauzi (1895–1938), Oskaru Rihteru un Emīlu Frosu (īstajā vārdā Fricis Emīls Rozenbahs, 1904–1943) (Olmane b. g.).

Drīz vien pēc tam sākās represijas pret vairākiem latviešu rakstniekiem. J. Janeli-Viena nepārtraukti pārmeta rakstniekiem “grupēšanos”, piemēram, pie R. Eidemaņa nereti ciemojās P. Sviris, A. Ceplis, Sudrabu Edžus un V. Knoriņš (Šalda 2010: 335). Šeit jau varēja samānīt vienotu “grupu”. E. Salenieks atminas: “Mēs, toreizējie latviešu padomju literāti, satiekamies tikai sanāksmēs un sarīkojumos. [...] Dzīvoklī viens otru apraugām ļoti reti.” (Salenieks 1967: 10) Visticamāk, rakstnieki netikās, jo baidījās tikt apvainoti “grupismā”⁴³, ko vēlāk varēja izmantot kā argumentu jebkurā konfliktā.

Vēl vairāk situāciju saasināja E. Šmita-Biroja apsūdzēšana 1935. gadā (Šalda 2010: 355). Toreiz tā saucamajā Pirmajā Maskavas procesā⁴⁴ starp apsūdzētajiem bija arī parijas

⁴² “Mākslas darbs kā ideoloģisks ierocis šķiru cīņā”, “Trieciennieku attēlošana literatūrā”, “Fabriku vēsture”, “Strēlnieku un pilsoņu kara vēsture”, “Baltā Latvija” un citas.

⁴³ PSRS latviešu rakstnieku leksikā izmantots termins, kas apzīmēja nelegālu grupu veidošanu.

⁴⁴ Krievu val. – *proces “Antisovetskogo obiedinennogo trockistsko-zinov'evskogo centra”*. 1936. gadā tika tiesāti partijas priekšsēdētāji, kuri partijas pastāvēšanas laikā darbojās opozīcijā Staļinam. Galvenais opozicionārs bija ukraiņu politiķis Grigorijs Zinovjevs (*Grigorij Zinov'ev*, 1883–1936).

biedrs Ivans Goršņins (*Ivan Gorshenin*, 1894–1936), ar kura māsu E. Šmitam-Birojam bija intīmas attiecības (Šalda 2010: 355). Lietu izskatīja PSRS RS Latviešu sekcijas birojs, kurā A. Zaprovska paziņoja, ka dzejnieks atradies kontrrevolucionāru pakļautībā, līdz ar to ir politiski neuzticams, kā arī apgalvoja, ka viņš privātā sarunā esot sūdzējies par neapmierinošiem darba apstākļiem PSRS; J. Janele-Viena uzsvēra, ka E. Šmits-Birojs savā daiļradē regulāri nomelno padomju dzīves realitāti, kā arī liekulīgi slavina R. Eidemani kā augstāk stāvošu, kas nav pieņemami; K. Pelēkais esot atcerējies, ka apsūdzētajam jau kopš 1922. gada ir sakari ar trockistiem (Šalda 2010: 355–456). 1936. gadā dzejnieks tika izslēgts no PSRS RS latviešu sekcijas, bet vēlāk – apcietināts. Represijas 20. gadsimta 30. gadu vidū skāra arī citus latviešu rakstniekus PSRS.

Rakstnieku daiļradē nav saskatāmas īpašas novitātes vai radoši meklējumi. Pārsvārā dzejā dominē sabiedriskā lirika, revolucionāras tēmas, jauncelsmes darba motīvi. B. Tabūns skaidro, ka “dzejā valda optimizējošs pacēlums, arī himnisks revolūcijas slavinājums lozungu un hiperbolizējošu metaforu formā” (Tabūns 1999: 50). Protams, vājāku autoru darbos tas kļūst shematiski un atgādina *RAPP* slavināto D. Bednija estētiku. To apzinājās arī paši autori. K. Pelēkais 1937. gadā notiekošajā trešajā latviešu padomju rakstnieku konferencē analizēja dzeju, norādot, ka “mūsu [padomju latviešu] idejiskais līmenis ir augstāks nekā Kurcijam, Čakam, Talcim un P. Ķikutam, bet tomēr dzejā mēs esam vāji” (Šalda 2010: 366). Vēlāk viņš piebilda:

Dzeja mums ir tik slikta, ka “Prometejs” viņu drukā ar petitu, vismazākā tirāžā un uz vissliktākā papīra. Ja mēs dzeju neuzlabosim, to drīz drukās uz siļķu ietinamā papīra. Ņemat Priednieka [Kārlis Ozols-Priednieks] un Vienas [Jūlija Janele-Viena] dzeju. Priedniekam nav dzejas. Vienas darbos viss ir pateikts, bet nav dzejas elementu. (Šalda 2010: 366)

Arī prozā dominēja revolucionāras un sociālisma celšanas tēmas. Pārsvārā autori rakstīja īsprozu – stāstus, atmiņas, skices, miniatūras; izdoti arī seši romāni. Īpašs tematiskais loks bija arī cietumnieku lirika un stāsti: tika publicēti gan Latvijā esošo politieslodzīto darbi, gan bijušo politieslodzīto, kuri jau bija emigrējuši uz PSRS, piemēram, 1922. gadā notika Latvijas un PSRS politieslodzīto apmaiņa un PSRS nonāca Jūlija Janele-Viena, Paulīne Olmane, Vilis Dermanis (1875–1938).

Dramaturģisku darbu rakstīšana īpaši aktuāla kļuva 20. gadsimta 30. gados. Teātrim “Skatuve” bija nepieciešams repertuārs, teātrim regulāri tika pārņemts, ka pārāk maz tiek

iestudētas padomju latviešu lugas (iemesls gan bija ļoti prozaisks – šādu lugu nebija), tādēļ biedrība “Prometejs” vairākkārt rīkoja lugu konkursus, piemēram, pirmajā konkursā 1932. gadā uzvarēja un vēlāk tika iestudēta Dzirksteles (īstajā vārdā Kārlis Ozoliņš, 1893–1938) luga “Trieciennieks”, 1933. gadā iestudēja Mārtiņa Lāča (īstajā vārdā Jānis Sudrabs, 1888–1938) komēdiju “Valdības krīze” (Miške 1963: 14–15). 1936. gadā kopā tika iesūtītas 10 lugas. Par konkursa uzvarētāju kļuva R. Eidemanis ar lugu “Vilki” un saņēma 1500 rubļu prēmiju, otro vietu ieguva R. Apinis un K. Jokums par lugu “Avantūra”, saņemdami 1000 rubļu prēmiju katrs, savukārt Jāņa J. Eiduka un J. Straujāna lugas tika atzītas par pārstrādājamām, bet ar potenciālu, tādēļ viņi saņēma veicināšanas balvas – 500 rubļus katrs (Stūrīts, Bancāns 1936: 478).

Pārskatot teātra “Skatuve” repertuāru, jāpiebilst, ka tas tomēr pārsvarā koncentrējās uz padomju dramaturģiju (gan latviešu, gan krievu), pavisam maz tika iestudēti Latvijas brīvvalstī dzīvojošo autoru vai klasiķu darbi. Iestudētas tika Andreja Upīša, Leona Paegles, Jūlija Pētersona (1880–1945), Raiņa lugas. Kā ievērojams veikums jāmin A. Lācis režisētā R. Blaumaņa luga “Ugunī” – 1936. gadā ar aktrisi Mariju Leiko (1887–1938) Kristīnes lomā. Žurnālā “Celtne” minēts, ka teātra plānos ietilpa arī Raiņa “Indulis un Ārija”, kā arī Matīsa Kaudzītes (1848–1926) un Reiņa Kaudzītes (1839–1920) romāna “Mērnieku laiki” inscenējums (E. E. 1936: 541). Diemžēl abas ieceres netika īstenotas.

Būtiski literatūras kvalitāti ietekmēja arī sakaru trūkums ar Latvijas literātiem. Latvijā izdoto grāmatu iegāde bija problemātiska, piemēram, 1935. gadā PSRS RS Latviešu sekcijai tika atteikta iespēja iegādāties grāmatas Latvijā, jo pietrūka valūtas to iegādei (Šalda 2010: 352). Visticamāk, tas bija formāls iemesls, lai PSRS neievestu politiski nevēlamu literatūru.

Žurnāla “Celtne” darbinieki bija izsūtījuši visiem latviešu izdevumiem savus numurus cerībā, ka saņems atpakaļ sūtījumus, taču, kā Pauls Vīksne rakstīja Ādolfam Talcim (1904–1983): “Latvijas izdevumi mums vai nu ir pilnīgi nepieejami jeb kaut ko saņemam ar lieliem nokavējumiem un ļoti nekārtīgi.” (Vīksne b. g.) P. Olmane atmiņās raksta, ka P. Vīksne bija pirmais un vienīgais, kurš varēja lasīt no Latvijas saņemto literatūru, un viņš bija arī vienīgais, kurš nedaudz pārzināja Latvijas literāros procesus. Viņa piemin, ka žurnālā “Celtne” tika publicēti Ernesta Birznieka-Upīša, Pāvila Rozīša, Jāņa Sudrabkalna (īstajā vārdā Arvīds Sudrabkalns, dzimis Peine, 1894–1975), Andreja Kurcija jaunākie darbi (Olmane b. g.). Īpaši nozīmīga latviešu diasporai PSRS šķita dzejnieka Meinharda Rudzīša

(1910–1966) Latvijā konfiscētā dzejoļu krājuma “Torņa iela Rīgā” (1934) atkārtota izdošana Maskavā (Olmane b. g.).

Notika grāmatu apmaiņa arī privātā kārtā, piemēram, starp Linardu Laicenu un bibliogrāfu Kārli Egli (1887–1974) (Egle 1972: 262); saziņā bija arī starp Sudrabu Edžu ar Ernestu Birznieku-Upīti, Sudrabu Edžus esot lūdzis atsūtīt no Latvijas uz PSRS ne tikai grāmatas, bet arī veļu (Sudrabu Edžus b. g.). V. Šalda min, ka J. Eiduka sieva, kura strādāja Ļeņingradā “Prometeja” grāmatu veikalā, stāstījusi, ka brīdī, kad saņēma sarakstu ar aizliegtajām un iznīcināmajām grāmatām, nobijusies, jo grāmatas bija vērtīgas – izdevniecība tās par lielu naudu iegādājās ārzemēs, īpaši Latvijā (Šalda 2010: 353). Jebkurā gadījumā Latvijā izdotā literatūra bija pieejama nelielos apjomos un ne visiem, līdz ar to latviešu autoriem PSRS vajadzēja būt pašpietiekamiem un attīstīties neatkarīgi.

3. Latviešu īsprozas naratīvi 20. gadsimta 20.–30. gados PSRS

PSRS latviešu literatūrā 20. gadsimta 20.–30. gadu literatūrā dominēja īsproza⁴⁵. Sākotnēji teksti tika publicēti periodiskajos izdevumos, vēlāk tika izdoti krājumos, bet garie stāsti – atsevišķās grāmatās. Šajā laikā PSRS izdotas 40 īsprozas grāmatas, kā arī vairāki nozīmīgi teksti publicēti periodikā (sk. pielikumu Nr. 9). Tas ir liels tekstu kopums – vairāki simti īsprozas vienību, tādēļ promocijas darbā nav iespējams aplūkot katru tekstu atsevišķi. Tā vietā nodaļā tekstu korpuss pētīts kā kopums, piedāvājot divus lasījuma – feministisku, fokusējoties uz sieviešu reprezentāciju tekstos, un vēsturisku, aktualizējot naratīvus, kas parādās, rekonstrējot pagātnes notikumus; lasījumi parāda īsprozas tekstā esošo naratīvu daudzveidību un daudzveidību.

3.1. Vēsturiskots īsprozas tekstu lasījums

Kas kontrolē tagadni, kontrolē pagātņi, kas kontrolē pagātņi, kontrolē nākotni.
(Džordžs Orvels “1984”)

Atsaucoties uz F. Džeimsona slaveno aicinājumu vienmēr visus tekstus “vēsturiskot” (Jameson 1992: 3), šajā apakšnodaļā tiek piedāvāta īsprozas teksta analīze, atskatoties uz PSRS latviešu diasporas nozīmīgāko vēstures notikumu interpretācijām un variācijām. Vēstures naratīvu kontrole ir nozīmīgs ideoloģisks rīks, kam bija liela nozīme arī PSRS, – pagātne tika skatīta no deformētas marksistiskas perspektīvas, aktualizējot jaunu un bieži vien izkropļotu vai vienkāršotu skatījumu uz pagātnes notikumiem.⁴⁶ Jāpiebilst gan, ka latviešu autori 20.–30. gados PSRS neapņēma senu pagātņi, – runa pārsvarā ir tikai par 20. gadsimta nozīmīgākajiem notikumiem, lielākoties tādiem, kurus autori paši piedzīvojuši vai personīgi pazīst aculieciniekus. Līdz ar to atskats uz šiem nesējajiem pagātnes notikumiem bieži vien ir arī mēģinājums izskaidrot vai attaisnot savu rīcību. Taču, lai arī ikvienam varētu būt sava pieredze un redzējums, lielākoties vēsturisko notikumu interpretācija notiek pēc līdzīgas paradigmas, tiek reproducēti teju identiski, šabloniski

⁴⁵ Žanriski teksti pārsvarā ir īsie vai garie stāsti un tēlojumi.

⁴⁶ Par manipulēšanu ar vēsturiskajiem naratīviem ir rakstījuši, piemēram: Figs 1998; Fitzprick 2017; Pipes 1995).

naratīvi; tas ļauj aplūkot vēstures interpretāciju kā vienotu, padomju latviešiem raksturīgu pasaules redzējumu/konstruējumu.

Viens no nozīmīgākajiem pagātnes notikumiem, kas parādās prozas tekstos, ir **1905. gada revolūcija**. Lielākā daļa latviešu autoru to ir piedzīvojuši kā revolucionāru bērni, kas arī ir viens no izplatītākajiem skatpunktiem, kā vēstīt par šiem notikumiem, piemēram, A. Kadiķa-Grozniņa stāsts “Par Ķaupīti” vēsta par mazu zēnu, kurš, dzīvodams Rīgas strādnieku dzīvoklī, no agras bērnības palīdz vecākiem slēpt aizliegto revolucionāro literatūru un slepeno sapulču laikā novērot, vai nenāk gorodovojs⁴⁷. Stāsta kulminācijas punkts ir 1905. gada 13. janvāra demonstrācija – no zēna skatpunkta tiek aprakstīts, kā karaspēks sāk šaut uz gājiena dalībniekiem un kādas ir šī notikuma sekas:

Otrā dienā Ķaupīti pārnesa mājās apsalušām kājām. Māte plēsa matus, daudzījās ar galvu pret sienmalu un kļiedza bez asarām. Ķaupīša tēvs nepārnāca, un mēs viņu vairs nekad neredzējām. Māte bija izskrējusi visu pilsētu un katru asins plankumu sniegā sastingušajiem pirkstiem izkārpījusi, katra kritušā sejā bez samaņas lūkojusies, bet Ķaupīša tēvu neatrada. Viņa kalošu ar burtu “B” bij citi pārnesuši no tā āliņģa malas, kurš vēl ilgi pēc tam neaizsala. (Kadiķis-Groznijs 1930c: 189)

Arī P. Veīņa citādi diezgan apolitisajā, dzejprozu atgādinošajā daiļradē stāsts “Strādnieku kvārtālī” vēsta par bērnu acīm skatītajiem 13. janvāra notikumiem:

– Uz ielas bija daudz ļaužu... Karogi... Bet ne tādi, kādi kroņa svētdienās, – visi sarkani... Un gājēji dziedāja... Dziedāja to dziesmu par brīvību... [..]

Un kāpēc ļaudis aplusa uz ielas un šāva?

Un, kad papa izskaidroja Vilišam, ka šodien ir strādnieku svētki un ka tāpēc policisti šāva, ka negrib, ka strādnieki tos svēta, tad Vilitis vēl vairāk nokļuva nesaprašanā.

– Bet kāpēc citos [par godu caram – *I. Ļ.-T.*] svētkos nešāva uz strādniekiem? (Veinis 1924: 19)

Bērnu naivais, pasauli izzinošais skatpunkts asi kontrastē ar nežēlīgo 1905. gada revolūcijas apspiešanu, tādējādi lieliski iederas kopējās padomju vēstures naratīvā par iepriekšējās iekārtas sociālo netaisnību. Tieši 1905. gada revolūcijas apspiešana ir biežākais caurviju motīvs arī citos darbos – A. Kadiķa-Grozniņa “Graujas rīts” vēsta par melnās sotņas⁴⁸ ienākšanu, kas bez žēlastības nošauj visus, kuri piedalījušies kādā sapulcē vai palīdz

⁴⁷ Zemākā dienesta pakāpe Krievijas pilsētu policijā līdz 1917. gadam; policists, kam ir šāda dienesta pakāpe.

⁴⁸ Soda ekspedīcija (1905.–1907. gada revolūcijas laikā).

mežabrāļiem (Kadiķis-Groznijs 1930b); rotmistra Krasnova nežēlība, līdz nāvei perot Malienas kalpus un izvarojot sievietes, atklāta A. Cepla stāstā “Andra Vītola atmiņas” (Ceplis 1926a), savukārt stāstā “Pie liepām” tēvs atrod dēla līķi starp kazaku nogalinātajiem revolucionāriem (Ceplis 1918b). R. Eidemaņa stāstā “Vaskis” titulvaroni revolūcijas apspiedēji netaisnīgi nošauj (Eidemanis 1929e). Krietni mazāk tiek rakstīts par pašu revolucionāru darbībām – pārsvarā vai nu tie ir strādnieki, kuri piedalās gājienā ar dziesmām, cīnoties par savām tiesībām, vai zemnieki, kuri pulcējas, izglītojas par sociālismu un padomiem, kā cīnīties par labākiem darba apstākļiem; tas ir arī vienīgais iemesls, kādēļ viņus skar soda ekspedīcijas. Pārsvarā stāstus caurvij nabadzības, pārstrādāšanās un netaisnīguma problēmas kontrastā ar muižnieku vai strādnieku izkalpinātāju dzīves apstākļiem; tas likumsakarīgi novedis līdz strādnieku un zemnieku vēlmei mainīt pasaules kārtību – tradicionāli iesaistoties sociālistu kustībā. P. Veiņa stāstā “Strādnieku kvartālī” izmantots oriģināls sižeta risinājums, parādot netipisku latviešu strādnieces likteni – no rūpnīcas atlaistā Marta bezdarbības un bada dēļ sajūk prātā:

[Ubadze] pasniedza meistaram bildi ar Kristus attēlu pie krusta.

– Tā jums!... Dāvana. Pieņemiet mani darbā... Arī Kristus tika mocīts un krustā sists, bet viņš saviem slepkavām piedeva... Piedodat arī man... [..]

– Tur durvis... Ejat! Dzirdat, ejat! Es negribu nekādas darīšanas ar jums...

Sievietes seja pēkšņi pārmainījās. Nepārvaramas dusmas sagrāba viņu. Ilgi mocīja. Viņa bija gatava padarīt vai vislielāko noziegumu. Bet tad atslāba. Ārprātīgiem smiekliem skaļi iesmējās, un caur visu telpu izskrēja tās smieklī kā elektrības strāva.

– Nevajaga... Negribas nekādas darīšanas... Ha! Ha! Ha!... [..]

Bet darbnīcas kaktā meistara kantora telefona zvans skanēja ilgi un skarbi. Bez stājas tukla roka spieda zvana pogu un steigā runāja... Sauca palīgu...

Ieradās. Sasēja nemiernieci trako kreklā un aizveda. (Veinis 1924: 23)

Pārsvarā stāstos tiek rādīta sociālistu nevardarbīga darbošanās: izglītošanās, tiesību pieprasīšana, miermīlīgi streiki, gājieni u. tml. Viens no retajiem stāstiem, kurā tiek runāts par 1905. gada revolucionāru vardarbīgo rīcību, ir A. Cepla darbs “Andra Vītola atmiņas”.

Mūsu nebija daudz. Var atcerēties bezmaz visus dedzinātājus. Droši vien kādos vecos arhīvos tie vēl ir uzglabājušies. Nebijām daudz. Bet to nakti mēs būtu nodedzinājuši ne tikai vienu – desmit tādas pilis. Tās nokūpētu un gruzdētu pār mūsu ienaidu tāpat kā Volfa pils. [..] Ko mēs ar viņiem būtu darījuši? Nezinu. Nezināja arī mans biedrs Kraušs, kurš reizēm pat runas turēja,

bet kurš no ieņemtās un dedzināmās pils nolaupīja tikai vienu īpašumu: no raga izdrāztu mednieku svilpi. (Ceplis 1926a: 4–5)

Bet pat šajā fragmentā revolucionāru nodarījums tiek mīkstināts – netiek skaidri izteikts, ko darītu ar muižniekiem, ja tie nebūtu aizbēguši, arī mantkārība un zādzība neesot dedzinātājiem raksturīgas īpašības. Protams, skaidrojums, kādēļ tekstos neparādās agresīvākas revolucionāru izpausmes formas, varētu būt pavisam vienkāršs – propagandas nolūkos tiek parādīta spēku nevienlīdzība, uzsverot vienas puses nevardarbīgo cīņu. Tomēr, reflektējot par citiem vēsturiskajiem notikumiem, revolucionāro spēku nežēlība un vardarbība dažbrīd ne tikai netiek noklusēta, bet, iespējams, pat tiek pārspīlēta. Varbūt atbilde ir meklējama vēsturiskajā determinismā, par ko marksisti bija pārliecināti, – vēsture nenovēršami virzās uz komunismu, un padomju valsts ir tā galīgā izpausme, 1905. gada revolūcija bija kā nevardarbīgs “mēģinājums” tam, kam vēsturiski neizbēgami bija jānotiek, bet tas izdevās tikai nākamajos mēģinājumos 1917. gadā (un viens no iemesliem, kāpēc apvērsums neizdevās 1905. gadā, ir tieši vardarbības trūkums).⁴⁹ Drīzāk nevardarbīgs 1905. gada revolūcijas atainojums varētu būt saistīts ar mēģinājumu attaisnot vēlāko revolucionāru rīcību.

Nākamais nozīmīgais vēstures notikums, par ko salīdzinoši daudz rakstīts īsprozas tekstos, ir **Pirmais pasaules karš**. Visu tekstu kopīgā iezīme ir Ļeņina (un citu revolucionāru) pārliecības integrēšana, ka šis ir kapitālistisko impēriju karš par resursiem un kareivji ir spiesti cīnīties un mirt par svešām interesēm (Lenin 1917a: 6). Visvairāk šai tēmai ir pievērsies K. Jokums stāstu krājumā “Strēlnieki un granātas” (1936), vairākus stāstus veltīdams tieši strēlniekiem Pirmajā pasaules karā. Stāstus caurvij ironija par nodevīgo sociāldemokrātu un saimnieku kārtas pārstāvju “romantizētajiem” uzsaukumiem latviešu strēlniekiem iesaistīties karā.

Pēc vakariņām iesila runas par drausmīgiem laikmetiskiem notikumiem. Katrs vakars pilns runu par karu. Liepājas tuvumā jau bija norībējuši pirmie vācu lielgabalu šāvienu, sadrebīnādami visu trekno Kurzemi. Saimnieka dēls Edmunds, politehnikuma students, stāstīja par vācu barbarismu, simtgadīgu nospiešību un par latviešu deputāta patriotisko runu valsts domē:
– ... Šī runa ir liela un vēsturiska, kā lielas un vēsturiskas ir pārdzīvojamās dienas, kuras iezīmē laikmetīgu posmu dzimtenes attīstībā.

⁴⁹ Ļeņins kritizē 1905. gada revolūcijas neizdošanos, pieminot arī vardarbības neesamību; skat. Lenin, V. I. (1905). *Dve taktiki social-demokratii v demokraticeskoj revoljucii*. Moskva: Moskovskij komitet RSDRP.

Uz lielgabalu šāvieniem nodimd atbalss: “Katram jābūt savas dzimtenes aizstāvju rindās! Berlīnes tirāniem jānoslīkst asiņu jūrā!”

Edmunds Punka bija liels savas dzimtenes aizstāvis. Viņš lasīja avīzes un stāstīja dedzīgi. Konrāds Straume klausījās, un no acu vākiem izgaissa zemes smagums. Dziļi sirdī iegula deputāta vārdi. (Jokums 1936e: 4–5)

– ... Uz priekšu, tikai uz priekšu! Ja lemts mirt, tad mirt kā varonīgas tautas varonīgiem dēliem, bet nevis atgriezties kā glēvuļiem. Ejiet droši cīņā par Krieviju, lai glābtu zem viņas spārnem savu dzimteni! Urā jūsu augstajam virsvadonim, urā jums!” [..]

Pār ļaužu pūli pāršalca jūsmīga gaviļu šalka. Orķestris sāka spēlēt Latvijas himnu: “Dievs, svētī Latviju!” Bija sajūsma, saspīlēts prieks, gaviles un daudz laimes vēlējumu. Maigas rokas sprauda baltas un sārtas rozes strēlniekiem pie krūtīm. Strēlnieki jutās lepni. Viņiem šīs dedzīgās runas, viņiem gaviles, viņiem puķes. (Jokums 1936e: 12–13)

Lai gan saimnieki un saimnieku dēli aicina un propagandē karu un varonīgu cīņu, prozas darbos ir tendence norādīt, ka karadarbībā iesaistījās tieši zemnieki un strādnieki; tiecība parādīt un reproducēt naratīvu par nevienlīdzīgajiem apstākļiem, uzsvērt, ka saimnieku dēli ir privilīģētās pozīcijās un spēj tikai romantizēt un vārdiski izskaistināt karu, piemēram, students Edmunds Punka pats nepiesakās par brīvprātīgo latviešu strēlnieku pulkā, lai gan pārlicina daudzus kalpus un zemniekus pieteikties. E. Eferta-Klusā stāstā “Plinšu sievas” arī tiek implicēts, ka saimniekiem ir iespēja izvairīties no mobilizācijas:

Kāpēc tepat Kristapam nav jāiet, kas vienos gados ar Didzi, – tas labs kungiem pielīdējs. Kāpēc vagariem nav jāiet... Vai Didzis māk sevi aizstāvēt?... Vai viņš var arī savā labā ko izdarīt?... Kad dzen, tad iet kaut ugunīs un nesaka ne vārda. (Eferts-Klusais 1923: 141–142)

Turklāt tā ir ne tikai izvairīšanās no mobilizācijas; karš ir arī personīgs ieguvums kapitālistiem, arī viszemākajos līmeņos. Kad E. Eferta-Klusā stāstā “Plinšu sievas” Mare lūdz palīdzību pagasta rakstvedim atcelt vīra Didža mobilizāciju, tiek implicēts, ka rakstvedim tiek maksāts par mobilizētajiem vīriešiem, tādēļ viņš aprēķina, ka viņam izdevīgāk Didzi izdot:

Viņš nekā nevarot darīt. Viņš pats zinot, ka Didzis labs strādnieks, bet pavēle no augšas – un jāiet. Tēvuzeme taču esot augstāka par visu. [..] Kas tā bija par tēvuzemi, kuras dēļ nu vecais Zirnīs līda vai pa sienu augšā?.. Tikai to viņa likās nojautusi, ka tur Zirnīm vajag nākt vēl lielākai

peļņai, nekā Didzim ar viņu tepat mājās vergojot. Viņš, vecais lapsa, bija tomēr bijis labāks aprēķinātājs nekā viņa. (Eferts-Klusais 1923: 143–144)

Līdzīga situācija tiek rādīta arī E. Salenieka garajā stāstā “Vilcēns”, vēstot par mobilizāciju Baltkrievijas teritorijā, tostarp latviešu kolonijās, – viņa tēvs jau kara sākumā tiek iesaukts un cīnās Rietumu frontē “Galīcijas dubļos” (Salenieks 1937: 148); savukārt ģimnāzija tiek pārpildīta ar turīgiem jaunekļiem, kuri mēģina izvairīties no mobilizācijas, kā arī jau esošie ģimnāzisti mēģina izvairīties no mobilizācijas, apzināti ilgāk paliekot skolā:

Man bija rudenī pēceksāmens latīņu valodā – tīšām izgāzos... kurp man jāsteidzas? Ja nu karš turpinās... teiksim, piecus gadus, ko tad? Tu jau manus uzskatus zini... Sēdēšu katrā klasē pa divi gadi – pieci gadi man nodrošināti. Man nevajag ne tos Dardaneļus, nedz tās Galīcijas. (Salenieks 1937: 168)

Sadzīves apstākļi latviešu strēlnieku pulkos tiek rādīti kā ļoti smagi – strēlniekiem ir jācīnās ne tikai ar kara un cīņu šausmām, bet arī ar sliktu un/vai nepietiekamu uzturu, aprīkojums un drēbes ir nolietotu, karavadoņi – nežēlīgi un netaisnīgi. A. Cepļa stāstā “Jānis” kāds anonīmi sūta vēstules rotas vadītājam, kritizējot sadzīves apstākļus un nežēlīgos soda mērus, taču rotnieks tās neņem vērā, gluži pretēji – pastiprina sodus, tādēļ vairāki strēlnieki nakts aizsegā dezertē, argumentējot to ar “negribēšanu pēc mēneša gulēt liķu kaudzē Tīreļpurvā par godu tautiskiem virsniekkungiem un fabrikantiem” (Ceplis 1918a: 26).

Dezertēšanas tēma iezīmējas arī citos stāstos. K. Jokuma darbā “Uz pozīcijām” Konrāds Straume ir spiests nokopt Nāves salā⁵⁰ kritušo ķermeņus, tas palielina viņa naidu pret vāciešiem, kas iznīcinājuši tik daudz strēlnieku, bet biedrs Aigars viņam paskaidro, ka visi šie cilvēki ir miruši bezjēdzīgi:

Šai zemes strēmelei nav ne mazākās stratēģiskās nozīmes. Jau šīs pozīcijas radās tā kā pa jokam. [...] Tūkstošiem cilvēku te aizgājuši bojā... Un Aigars runāja, ka nav vērts aizstāvēt šo zemes pleķi, ka vispār nav vērts... Viņš runāja tāpat, kā runāja Goba, kā bija rakstīts proklamācijās, kā pēdējā laikā sāka domāt arī Straume.

⁵⁰ Jāpiezīmē, ka Nāves salas notikumi ir viens no visbiežāk sastopamajiem piemēriem kara bezjēdzībai promocijas darbā aplūkotajā prozas tekstā korpusā.

Un viņš sāka saprast, cik naivs bijis, iedams aizstāvēt dzimteni. Ar šausmām sāka sajust veltīgo zaudējumu smagumu. Ar šausmām iedomājās, ka te vēl jādzīvo vesela nedēļa līdz maiņai. (Jokums 1936e: 28–29)

Stāstos diezgan daudz tiek iezīmēts arī strēlnieku nogurums un pacifistiskā/pretkara nostāja. K. Jokuma stāstā “Jurka” vācieši un latviešu strēlniekiem frontē ir apturējuši karadarbību un sadziedas pāri ierakumiem, jo “dziesmā tāpat prieks, lielas ilgas pēc laimes, pēc draudzības, dziesma tāpat sauc mosties un dzīvot” (Jokums 1936a: 34). Taču šo tautu draudzību un idilli mēģina iztraucēt franču pulkvedis ar latviešu virsniekiem, kas apbraukā strēlnieku rotas un aicina doties līdzi, lai cīnītos kopā ar francūžiem pret Vāciju:

Viņš nākot no demokrātijas zemes, kura jau sen pazīstama ar savām brīvības cīņām. Krievijas revolūcijas interese spiežot apvienoties kopējam uzbrukumam pret Vācijas militārismu. Par latviešu strēlnieku slavenajām cīņām savas dzimtenes labā jūsmojot visa pasaule. Verdenas varoņi cerot, ka pēdējā izšķirošā kaujā latviešu strēlnieki neatteikšoties tos atbalstīt. (Jokums 1936a: 47)

Strēlniekus šis uzsaukums neuzrunā, gluži pretēji, kad viens no strēlniekiem – Jurka – vakarā nogalina franču sūtni, pārējie saka: “Nekas, Jurka, gan izkulsimies. Tribunālam neatdosim. Tur tevi noknābs. Bet no tevis var iznākt cilvēks. Revolūcija dara brīnumus. Vēl būs jākaru. Tikai karosim pret karu, pret tā gribētājiem un cēlājiem. Saproti? Un organizēti... Ko?” (Jokums 1936a: 53)

Šī nevēlēšanās turpināt karu sasaucas ar vēsturisko realitāti – 1917. gadā tiek publicētas Ļeņina *Aprēl'skie tezi* (“Aprīļa tēzes”), kurās viņš strēlniekus aicina pārtraukt karadarbību un neiesaistīties kapitālistiskajā lielvalstu konfliktā (Lenin 1917b). Taču K. Jokums savā pretkara domā iet vēl tālāk, liekot saviem varoņiem ne tikai pārtraukt karadarbību, bet pat fiziski uzbrukt un nogalināt tos, kas vēlas pretējo, tādā veidā parādot, kā burtiski darbojas šis oksimorons “karot pret karu”. Savukārt stāstā “Ložmetējnieku komanda” K. Jokums aktualizē tā saucamās maija rezolūcijas, kuras tika pieņemtas II Latviešu strēlnieku apvienotās padomes kongresā 1917. gada 25.–30. maijā, kas aicināja pārtraukt karadarbību un atbalstīt lielniekus. Stāstā daži strēlnieki atgriežas rotā un izklāsta sapulcē notikušo, taču sastopas ar pretestību.

Ko viņi iedomājušies? Lai viņš, štābkapitāns Zaure, piekristu lielinieku aģitatoriem, brāļotos ar vāciešiem un būtu nodevējs? Nekad ne! Viņš vēl ir komandas priekšnieks! Komandai vēl jābūt disciplīnai. Komanda jāizrauj no šīs nodevīgās atmosfēras, kas kaitīgāka par vācu gāzēm, kurās pamazām grimst strēlnieki. Vēl jāglābj slaveno strēlnieku gods. Un tas panākams ar stingriem soļiem. [...] Tā var runāt tikai brīvības un demokrātijas ienaidnieki. Ja mēs tā rīkosimies, iedomājieties, kas no visa tā iznāks! Mēs vēl septiņi simti gadu smaksim verdzībā. Maija rezolūcijas pieņemšana ir brauciens vēstures grāvī. (Jokums 1929b: 11)

Kopumā šajos tekstos lielinieku antagonisti ir mazākumā, nereti attēloti kariķētā veidā; tiek uzsvērts, ka teju visi strēlnieki atbalsta ne tikai kara izbeigšanu, bet arī lielinieku idejas.

– [Nobalsoja par] mieru bez aneksijām un kontribūcijām. [...]

– Tu saki vienbalsīgi? – jautā atkal Meijers.

– Strēlnieki vienbalsīgi. Pretim tikai viens – strēlnieks Skalbe...

– Tas dzejnieks Skalbe?

– Jā.

– Kas tas par strēlnieku? Ha... Ha..." (Jokums 1929b: 5–6)

Līdz ar to latviešu strēlnieki kā kopums pozicionēti kā lielinieku ideju atbalstītāji un **cīnītāji Sarkanajā armijā**. Šī tēma īpaši klātesoša Krievijas pilsoņu kara dalībnieku K. Jokuma un R. Eidemaņa īsprozas tekstos. Sarkanais strēlnieks tiek konstruēts kā taisnīgs, attapīgs, izveicīgs, tāds, kas ar gudrību uzveic pārspēku, piemēram, R. Eidemaņa stāstā "Divkauja" strēlnieki tikai ar viltību un izveicību sadragā uzbrūkošu tanku (Eidemanis 1929b) vai K. Jokuma stāstā "Pavēle nr. 325" sarkanie strēlnieki tikai ar cilvēkspēku uzbrūk baltgvardu bruņuvilcienam, ko beigās arī nozog (Jokums 1929c). Viena no caurviju tēmām, kas parādās vairākos stāstos un būtu uzskatāma par sarkanā strēlnieka etnotipu (šajā gadījumā tie ir arī autotipi, jo autori paši identificējas kā sarkanie strēlnieki), – pienākuma un disciplīnas apziņa. Vairākos tekstos parādās sarežģītās dilemmas, un strēlniekam ir jāizšķiras. R. Eidemaņa stāstā "Spiegs" uz aizdomu pamata par spiegošanu strēlnieks ir spiests nošaut zēnu, vēlāk izrādās, ka viņš bijis nevainīgs (Eidemanis 1929d), R. Eidemaņa stāstā "Pienākums", lai neizgāztu lielinieku operāciju nākas nošaut sagūstīto labāko draugu sarkanarmieti (Eidemanis 1926b). K. Jokuma stāstā "Pusceļā" divi strēlnieki, bērnības labākie draugi, apsargā ar sprāgstvielām papildītu vagonu, viņiem ir piekodināts, ka nedrīkst pamest posteni, lai arī kas notiku. Kad tuvumā izceļas ugunsgrēks, viens no

strēlniekiem, saprotot, ka uzsprāgs kopā ar vagonu, nolemj bēgt, otrs uzskata to par nodevību un bēgošo nošauj (Jokums 1936c). Tie ir tikai daži no piemēriem par striktu pienākuma apziņu un disciplinētību arī situācijās, kad šādas pavēles “no augšas” liekas neloģiskas. Dzīvības vērtība tiek mazināta, jo revolūcija ir lielāks un svarīgāks mērķis par individuālu dzīvību. K. Jokuma stāstā “Spiegs” sarkanie strēlnieki apcietina vīrieti, uz kuru kāds zemnieks norādījis, ka tas esot spiegs, taču citu pierādījumu viņiem nav, tiek nolemts, ka apcietinātais jānošauj:

– Bet ja nu tas cilvēks ir nevainīgs? Var taču kļūdīties?

– Kļūdīties var, – labprāt atbildēja Liepiņš. Viņš bieži runāja ar skrīveru Krievīņu, kas mīlēja filozofēt par dzīvību un nāvi, par dievu un mīlestību. Citādi Krievīņš bija sirsnīgs cilvēks, uzticams vecākais skrīveris, kurš pārgāja brigādē jau no vecās armijas.

– Tu saki – nevainīgs, – Liepiņš turpināja. – Bet vai tad visi tie vainīgi, kuri nolika savas galvas un satrūdēja pa šiem kara gadiem? Atminos, kad iebrukām Prūsijā, ko tik nenācās piedzīvot. Kvieši dzeltēja tīrumā. Bet pa tīrumu kā izmētāti, nocirsti koki gulēja mūsu un vācu kritušie. Apkārt smaržoja kvieši, āboliņš un asinis. Pa atstātām mājām klīda sievas, bērni bradāja pa kviešiem un meklēja savējos. Tad kā vējš uzdrāzās krievu kazaku nodaļa. Goda vārds – zīdaiņus nežēloja. Un tas pēc kaujas. Vai šīs mātes, šie bērni bija vainīgi? Nē, protams, bet karš...

Krievīņš neko neatbildēja. Liepiņš, vērodams arestēto, kam līdzās stāvēja divi strēlnieki ar šautenēm, patiesību sakot, nebija pārliecināts, vai šis cilvēks ir vainīgs vai ne. Robins, Roze saka, noteikti saka, ka spiegs. Bet kā viņi to zina? Varbūt nav? Liepiņš nevarēja izšķirties. Viņam kauns par to no biedriem un sevis, bet ko darīt? Varbūt tas zemnieķelis patiešām maldina, un viņš nošauj nevainīgu cilvēku?

Bet tūlīt atminējās, ko nupat bija teicis Krievīņam. Vai tie visi vainīgi, ar kuru kapiem nosētas visas ceļmalas? Karā nedrīkst žēlot. Tā kā zole nodrāzta veca patiesība. Ja nu šis cilvēks patiešām spiegs, policists, kurš pats ne mazumu šāvis, bendējis? Un viņi to palaidīs? Ja skaidri zinātu, ka spiegs, viņš, Liepiņš, pirmais ielaistu lodi viņam pierē. Bet šīs skaidrības nav.

Tomēr šis cilvēks jānošauj. Jau tāpēc vien, ka tā lemts. Vairs lemt citādi nevar. Tas ienaidnieks, kurš guļ sasalis stacijas mežīnā, tas nav bīstams. Bet bīstams ir tas, kurš vēl nav salauzts, kurš kļūst kā ievainots vilks apkārt. Un varbūt arī šis ir viens no tiem? Tāpēc... (Jokums 1936d: 124–125)

Stāstos latviešu strēlnieku etnotips tiek konstruēts arī citu teiktajā. Tatārietes saka, ka par latviešiem stāsta baisas lietas un tie esot “briesmīgi” (Jokums 1929b: 5–6); baltgvardi, mēģinot aprakt dzīvus latviešu un ķīniešu “sarkanos” ķīlniekus, uzskata, ka uz ķīniešiem un latviešiem turas visa revolūcija (Jokums 1929a: 30); Vrangaļa karaspēka virsnieki saukā

latviešus par “kuces dēliem, pareizticīgo asiņu izlējējiem, kuriem būtu jāriko revolūcija savā neatkarīgajā zemē, nevis jājaucas krievu konfliktā” (Jokums 1929d: 114–115); “latvieši ir kašķa meklētāji svešā pirtī, kas kāro pēc zelta kalniem un pasaules slavas, bet sabiedrotie viņus iznīcina kā kāmjus” (Jokums 1936b: 177). Būtībā latviešu strēlnieki tiek raksturoti kā spēcīgi, nozīmīgi, varonīgi cīnītāji, no kuriem ienaidnieki baidās, bet kā autotēli viņi tiek parādīti kā taisnīgi, spēcīgi cīnītāji, pienākuma cilvēki.

Līdzās sarkanajiem strēlniekiem, kas cīnās Krievijas pilsoņu karā, sarkanie latvieši tekstos parādās **Iskolata**⁵¹ apstākļos, ir spiesti cīnīties Latvijā ar vāciešiem un latviešiem, kas lolo **Latvijas neatkarības ideju**. Daudzu stāstu darbība notiek vietās, kur Iskolats nodibinājis savu pagaidu valdību, tā tiek pozicionēta kā pirmā padomju valdība Latvijas teritorijā, piemēram, A. Cepļa stāstā “Noliedzēji” tiek rādīta kāda sapulce:

Sapulcē man ir atkal jāstāsta par visu. Par nogāzto valdību, par padomēm, par baznīcu, zemi, maizi un karu. Šie jautājumi visiem – pašā sirdī, tikai saimniekam no vienas, kalpam – no otras puses. Tamdēļ saimnieku frakcija, kas tuvāk pie krāsns, dažās vietās, kā bijušam kalpam, izrāda savu nepiekrišanu vienīgi ar klepošanu vai pakavota zābaka piecirtenu. Bet tad Gauss uzstājas ar klasisku runu, kura būtu stenogrammas vērtā, un ar tādiem žestiem, kurus neviens laikam nespētu atdarināt. [..]

Sapulce beidzas, kā pienākas. Saimnieki aiziet, sasēžas zirgēļos un lamādamies un draudēdami aizbrauc. Paliek kalpi, un kas tiem. Izlemj par pārtikas komitejām, par muižām un nodokļiem un nodzied Internacionāli. (Ceplis 1924: 40–41)

Neatkarīgas Latvijas idejas virzītāji līdzīgi kā Pirmā pasaules kara atbalstītāji tiek zīmēti kā nepraktiski romantiķi, kuru vēlmes ir vai nu savīgas, vai sentimentālas.

Viesnīcā, kur Gauss joprojām mitinās, katru vakaru pie koridora krāsns atkal notiek vētrainas plenārsēdes. Un arī tām dienas kārtība – divas Latvijas. Jo kalps – viens un saimnieks – otrs. Un šinīs sēdēs domas tā sadalās, ka, piemēram, vienu vakaru Gauss tikko nepiekauj savu istabas biedru – tautisko dzejnieku. Tas arvien vēl raksta trioletas par vācu barbariem un sirdsmīļo Kurzemi un to vakaru visu laiku ir raudājis, ka lielinieki atdevuši Rīgu un nu atdošot visu Latviju. (Ceplis 1924: 65–66)

⁵¹ Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja (Ispolnitel'nyj komitet soveta rabochih, soldatskih i bezzemel'nyh deputatov Latvii) bija pārvaldes orgāns latviešu strēlnieku ieņemtajā Latvijas teritorijā. To 1917. gada 30. jūlijā Rīgā izveidoja deputātu padomju pārstāvju sanāksmē un tas nodarbojās ar padomju varas ieviešanu Latvijā.

Lai arī Iskolata periods tekstos attēlots kā savā ziņā idillisks laiks un vēlāk tiek raksturots kā “zaudētā paradīze” – tas tomēr tiek aprakstīts kā neziņas pilns laiks, kad cilvēki vēl mācās saprast politiskās peripetijas un lielos vēstures notikumus, pieļauj kļūdas, diskutē ar ideoloģiskajiem pretiniekiem u. tml. **P. Stučkas valdības nostiprināšanās un Padomju Latvijas nodibināšana** ir tēma, kas īsprozas tekstos no padomju ideoloģijas un propagandas puses tiek konstruēta visnotaļ tieši un nepārprotami, binārās opozīcijās, naratīvi ir teju identiski, bez īpašām atkāpēm no vienotā naratīva, līdz ar to tieši šajos tekstos, iespējams, visspilgtāk saskatāma PSRS latviešu ideoloģijas esence. Kā viens no detalizētākajiem un spilgtākajiem tekstiem par padomju valdību Rīgā 1918.–1919. gadā būtu uzskatāms A. Kadiķa-Grozņija garais stāsts “Uz Daugavas krastiem”. Tajā stāstīts par sarkanarmieti Raitu, kurš ar biedrenēm Irmu un Elzu darbojas kā komjaunieši, mēģinot nostiprināt lielinieku idejas un sakārtot dzīves apstākļus Rīgā.

Pilsētas centrs kļuva dzīvāks: sacēlušos štābi darīja visu, lai nostiprinātu padomju iekārtu; badaino iedzīvotāju vajadzības apmierināja no noliktavām, caur steidzīgi organizētām kopēdnīcām un bērnu ēdināšanas punktiem. Sagūstītos pilsētas buržuāzijas priekšstāvjus, kuri nebij paspējuši aizmukt, veda uz atbrīvotiem cietumiem. Pār bijušo apgabaltiesas namu plīvoja sarkans karogs. (Kadiķis-Grozņijs 1936: 206)

No vienas puses, stāstā likumsakarīgi tiek mēģināts parādīt postu, ko atstājuši iepriekšējie pilsētas vadītāji vācieši: klaiņojošus un neēdušus bērnus, ubagus, bezdarbniekus un bezpajumtniekus, taču, no otras puses, vācieši kā etnotips tiek konstruēti kā labi iepriekšējie saimnieki un pilsētas kopēji.

Visam bij tāds pats izskats kā vairākus gadus atpakaļ. Bij jūtams, ka te saimniekojuši akurātie un atjautīgie vācieši. Vienlīdzīgās, no ārpuses atjaunoto namu rindas, krāsainās veikalu izkārtnes, elektriskā gaisma logos, pie durvīm snaudošie ormaņi tajos pašos platos, zilos paltrakos. Visur tīrība, uz trošuāriem nevienas sniega pārslas, un pat alus bodes atvērtas. No ārējā spožuma un uzbāzīgām izkārtņēm, afišām un avīžniekiem uz stūriem sāk acis sūrstēt. Tāds raibums, un viss gluži citādi nekā tai pašā laikā Petrogradā. Uz ielām tirgojas ar saldumiem, no ceptuvēm nāk svaigas baltmaizes smarža. Tīrā paradīze! Tramvajs zvanīdams drāžas kā agrāk, un konduktors izsauc piestātnes vācu un latviešu valodā. Ko tas nozīmē? Ārzemes! Eiropā – blakām nomocītai un badu cietošai Krievijai! Jā, atdzimstošā pēckara tukšuma dilonīgais spožums! (Kadiķis-Grozņijs 1936: 217–218)

Visticamāk caur šo ārišķīgo pilsētas spozmi (īpaši salīdzinājumā ar revolūcijas šūpuli Petrogradu) nav mēģināts izteikt uzslavu, bet drīzāk atkārtoti uzsvērt, ka šai spozmei nevar ticēt, ka tā ir vāciešu vai bagāto latviešu privilēģija, kamēr pārējās šķiras slīgst postā. Ideālā revolūcijas pilsēta ir pelēka. Ienācēju uzdevums Rīgā ir nobalansēt ārišķīgo spozmi un postu, tas vairākas reizes tiek eksplicīti arī izteikts, piemēram, Rīgā vēl nav notikusi naudas devalvācija, tādēļ ienākušie sarkanarmieši ar saviem rubļiem Rīgā skaitās bagātņieki.

Pusdienas tiešām bij gardas un maksāja apmēram tikpat daudz, cik tanī laikā uz Ņevas prospekta maksāja divi plācenīši no kafijas biezumiem un nezin no kā.

– He, he, te var palikt par buržuju! – Raitis apmierināts ierunājās un, atgāzies krēslā, slaucīja no pieres sīkas sviedru lāses.

Elza, kura visu laiku bij klusējusi, pēkšņi ierunājās:

– Šīs pusdienas vietējam strādniekam maksā ne mazāk par triju dienu algu. Kad tādas pusdienas taps pieejamas visiem, tad arī varēsim palīksmot. (Kadiķis-Groznijs 1936: 233–234)

Viena no kontroversālākajām epizodēm garstāstā ir brīdis, kad nakts aizsegā cilvēkus izliek no viņu dzīvokļiem. Cilvēki, kas izdzen no dzīvokļiem, darbojas pa trim (tā saucamās troikas⁵²); kas saskan ar tā brīža kopējo padomju varas virzību un dekrētiem arī citās lielnieku ieņemtās teritorijās (Prezidium VCIK 1918). Pārsteidzoši, ka, ja citās lielajās pilsētās ar to nodarbojas pārsvarā Viskrievijas Ārkārtas komisija, tad Rīgā šo pienākumu pildīja komjaunieši un nepilngadīgi bērni, kas tika iesaistīti revolucionārajā darbā.

Rajonos caurām naktīm darbojās strādnieku trijotnes, kas atbrīvoja labākos dzīvokļus no pretpadomiskiem elementiem.

Grupās, kuras strādāja pie buržuāzijas pārceļšanas uz Zaķusalu, bij mobilizēti aktīvi komjaunieši un strādnieki – pilsētas revolucionārās apsardzības draugu dalībnieki. Biedra Kamola grupā bij tikai jaunatne. Starp tiem viņa dēls Jurītis, Fricis un viņu jaunie draugi: Irma, Baiba, Elza un vēl divi pieauguši komjaunieši. Paēduši vakariņas komunālā ēdnīcā un dabūjuši pa konservu bundžai, lai būtu nakti ko uzkost, viņi devās uz salases punktu. Pa nakti vajadzēja sagatavot vienpadsmit Rīgas ievērojamāko buržuju ģimeņu pārceļšanu. Grupas galvenais darbības rajons stiepās no Vērmaņa dārza stūra pa Elizabetes ielu līdz Antonijas ielai. (Kadiķis-Groznijs 1936: 287–288)

⁵² Troikas bija izplatīts koncepts padomju spēkiem – sākot no tā, ka Komunistiskās partijas svarīgākie lēmumi tika pieņemti augstāko amatpersonu “troikās”, Viskrievijas Ārkārtas komisija (Čeka) arī lēmumu pieņemšanā darbojās pa trim, līdzīgi Pilsoņu karā bija nodibināti tribunāli, kas pieņēma visus lēmumus trijotā. Skat., piemēram: James, A. (1961). The Soviet Troika Proposals. *The World Today*, Vol. 17, No. 9, pp. 368–376

Var noprast, ka šāda kārtība – pārcelt turīgos centra iedzīvotājus uz Zaķusalu un saliniekus attiecīgi uz lielajiem, greznajiem dzīvokļiem – latviešiem PSRS 20.–30. gados šķitusi taisnīga. Tas, protams, saskan ar Ļeņina uzstādījumiem pilnībā iznīcināt buržuāziju (Lenin 1918), turklāt šī agresija tika vērsta ne tikai pret pieaugušajiem, bet arī bērniem, respektīvi, šķiriskā piederība ir iedzimta un to nav iespējams mainīt.

– Es piekrītu, ka strādniekus vajag pārcelt uz labākiem dzīvokļiem. Es piekrītu, ka buržujus nav sevišķi ko žēlot, bet es nevaru saprast, kādēļ pret mums sacelt viņu bērnus. Ko viņi nodarījuši? Tos vajag pāraudzināt, bet nevis lietot pret viņiem represijas.

– Tu runā kā apustulis! – otrs komjaunietis iesaucās. – Pēc tavām domām iznāk, ka no āža var iztaisīt priekšzīmīgu dārziņu. Āzis, zināms, jutīsies jauki, bet no kāpostiem nepaliks ne smakas. (Kadiķis-Groznijs 1936: 293–294)

Jāpiebilst, ka stāsts ir tapis laikā, kad sāk nostiprināties sociālistiskā reālisma paradigma, turklāt A. Kadiķis-Groznijs bija piedzīvojis kritiku par saviem iepriekšējiem veikumiem, līdz ar to, iespējams, šeit viņš mēģina konstruēt bināru, melnbaltu pasauli, kurā abas šķiras atrodas pretējos polos un nevar līdzpastāvēt (respektīvi, visas sociālās grupas, kas neregulāri strādniekus un zemniekus, ir pilnībā jāpazudina). Daudz nežēlīgāka, netaisnīgāka un agresīvāka stāstā ir lielnieku opozīcija (vai nu tie būtu baltie latvieši, vai vācieši). Daudzos stāstos tiek atainota Rīga pēc lielnieku atkāpšanās un vāciešu karaspēka ienākšanas Rīgā 1919. gadā.

Četras dienas pilsētā plosījās asiņains terors. Neviens neuzdrošinājās uzlasīt nonāvēto līķus. Elpu aizraujoša smaka piesātināja saules sasildīto gaisu. Pilsēta atgādināja miroņu nometni. (Kadiķis-Groznijs 1936: 378)

Otrā dienā pēc vācu landesvēra ienākšanas Rīgā pilsētas ielas atgādināja kaujaslauku: uz visām galvenām ielām gulēja nošauto līķi, pa divi trīs blakus. Kaut gan nekādas ielu cīņas (izņemot masu apšaudīšanos pie Jaunās Ķertrūdes baznīcas, kur bij nostiprinājušies daži sarkanarmieši) nenotika – nošauto līķi bij visur sastopami. Līķiem visiem bij novilkta zābaki, apģērba kabatas apgrieztas otrādi. Daudziem līķiem bij piespraustas komunistu partijas biedru kartiņas, kas apliecina nošauto personību. (Eiduks 1930b: 114)

Vācieša kā netaisnīga, nežēlīga slepkavotāja etnotips ir viens no veidiem, kā latviešu autori PSRS konstruē realitāti, kurā attaisnojams ir sarkanais terors un jebkāda veida nežēlība, lai sakautu savus ienaidniekus. Šis jautājums kļūst par vienu no centrālajiem daudzos prozas tekstos. Tieši lielinieku spēku atkāpšanās no Rīgas un vēlāk arī Latvijas teritorijas ir daudzu tekstu caurviju motīvs. Pārsvārā tie vēsta vai nu par Sarkanās armijas un bēgļu atkāpšanos, vai arī par speciālajām lielinieku vienībām, kas paliek Latvijas teritorijā, spieģojot, iznīcinot ienaidniekus un gaidot Sarkanās armijas atgriešanos. Viens no stāstiem, kurā par to tiek daudz reflektēts, ir J. Eiduka “Revolucionārais tribunāls”, kas jau nosaukumā ietver 1917. gadā ieviesto sarkanā terora principu – lielinieki apvienojušies pa trim drīkstēja spriest tiesu pār ikvienu, kas potenciāli varētu traucēt revolūcijas gaitai; šī tiesa drīkstēja arī piespriest un izpildīt nāvessodu (Sovet Narodnyh Komissarov 1957). Viens no revolucionārā tribunāla pārstāvjiem, ieraugot Rīgu pēc vāciešu ienākšanas, ir sašutis par nežēlību, kāda valdījusi vāciešu pārvaldes laikos, tādējādi attaisnojot savu vēlmi iznīcināt un postīt antagonisko, kapitālistisko pasauli.

Ievzars pietrūkstas kājās. Viņam gribas kliegt visai pasaules strādniecībai par inkvizīcijas laikiem Rīgā, par strādnieku, strādnieču, darba jauniešu un bērnu medībām bulvāros dienas laikā divesmitajā gadu simtenī! “Civilizētā” Vācija, “humānie” frāžu varoņi Vācijā, Francijā – vai arī jūsu rokas nav pieliktas pie Rīgas miesnieka darbiem? Vai “civilizētā” vāciskā un “cēlā” franciskā buržuāzija nav atdarinājušas Parīzes komūnas bendu miesnieciskos amatus? Kliegt? Ievzars ņirdzoši pasmejas par savu naivitāti. Uzspriecināt visu kapitālistisko pasauli – lūk, vienīgā patiesā atbilde Rīgas slepkavām. (Eiduks 1930b: 116)

Ja naratīvi par 1905. gada revolūciju un īpaši Pirmo pasaules karu ir no racionālas, pacifistiskas perspektīvas, tad 1919. gada notikumi pēc lielinieku atkāpšanās rāda citu pasaules uzskatu, piemēram, stāstā “Revolucionārais tribunāls” ar sarkanajiem mežabrāļiem dzīvojošais skolotājs Auzāns izsaka kritiku par revolucionārā tribunāla darbībām (jo šie tribunāla veidotāji būtībā aplaupa un slepkavo tos, ko pašpasludinājuši par budžiem un lielinieku ienaidniekiem), atsaukdami uz marksisma filozofu Kārli Kautski (*Karl Kautsky*, 1854–1938)⁵³ un to, ka īsti marksisti uzskata teroru par kaitīgu vienmēr un visos apstākļos (Eiduks 1930b: 54). Par to ironizē pārējie biedri, skolotāja Auzāna ieturētā preterora pozīcija noved pie tā, ka viņš ir spiests pamest grupējumu. Viņa pozīcijā iezīmējas arī

⁵³ Visticamāk, domāts Kautska 1918. gadā sarakstītais slavenais pamflets pret teroru. Sk.: Kautsky 1925.

marksistu šķelšanās – viņa sociālistiskā pārliecība nav apšaubāma, taču viņš nav piemērots jaunajiem apstākļiem, kuri pieprasa arī vardarbīgu rīcību, lai sasniegtu lielinieku ideālus. Savukārt A. Ceplā stāstā “Malienas vilki” terora jautājums nav tik viennozīmīgs – mežā dzīvojošie kalpi šaubās par tā lietderību un nepieciešamību, bet no Pilsu kara atbraukušais Gauss atrisina jautājumu, paziņojot, ka uz teroru jāatbild ar teroru un uzvar tas, kam ir pieejamas rokas granātas, tādēļ malēnieši uzsāk uzbrukumus apkaimes saimniekiem, īpaši tiem, kurus vaino citu kalpu nāvē.

Pieci bezzemnieki, pieci Malienas vilki, šonakt pirmo reizi savā mūžā bija tik nežēlīgi. [...] Aplenkta mūra māja tā bija sakarsējusi galvas, ka tā vairs nebija tikai nodevēja māja vien. Tas bija pasaulīgs cietoksnis, kura vārtos gulēja samītā Padomju Latvija. Un, pat ja uz pieciem noliedzējiem šinī mirklī lītu simtu ložmetēju lietus, ja saimnieka ābeles kā štiki durtos mugurās, viņi nekā nejustu.

Divi kalpi kaut kur sauca. Divi kalpi māja – cauršauto pakulu kreklu asiņotām skrandām kā sarkaniem karogiem. Un pieciem jau vēl bija rokas granātas.” (Ceplis 1925: 54)

Latviešu lielinieki, kas atkāpjoties rekvizē labību, aplaupa, uzbrūk, spridzina tiltus, ir tipisks autotēls, kas tiek reproducēts teju visos latviešu autoru īsprozas darbos PSRS, kuros aprakstīta konkrētā vēsturiskā situācija. Tos caurvij pārliecība, ka šie tēli reprezentē vienīgo pareizo un loģisko rīcību, taču ir arī vēstures notikumi, kas neiekļaujas stāstu idejiskajā paradigmā. Lielākoties autori izvēlas šādus notikumus nepieminēt, taču, piemēram, J. Eiduka stāstā “Revolucionārais tribunāls” netiek ignorēts fakts, ka 1920. gadā tika noslēgts Krievijas–Latvijas miera līgums, – tas nozīmē, ka klaiņojošie mežabrāļi teorētiski vairs nevarētu veikt savus teroristiskos darbus un zināmā līmenī viņu iepriekšējais veikums tiek diskreditēts, bet šo miera līgumu autors mēģina attaisnot ar nevērīgu komentāru:

Padomju armija koncentrē visus spēkus pret Deņikinu, kas gāžas Maskavai virsū, pret poļiem, kas Minskā izstiepj rokas pēc Smoļenskas... Tie ir daudz bīstamāki ienaidnieki nekā igauņi vai baltlatvji. Tāpēc padomju valdība labāk pamet maziem kvekšiem pa kaula gabalam un metas ar visu krūtī pretim tīģerim. (Eiduks 1930b: 191)

Pretrunā ar Latvijas–Krievijas miera līgumu ir arī visi bijušā sarkanā spiega O. Rihtera stāsti, kas publicēti krājumos “Sarkanie izlūki” un “Pa ienaidnieka aizmuguri”. Tā ir autobiogrāfiska proza, kas vēsta par sarkanā spiega gaitām un teroristiskajiem darbiem,

kuri veikti Latvijas, Igaunijas un arī Karēlijas teritorijā. Gan O. Rihtera tekstos, gan arī citu autoru darbos, kas vēsta par sarkano mežabrāļu darbību 1918.–1919. gadā, tiek konstruēts noteikts ienaidnieks un etnotips – latviešu saimnieks, baltlatvietis.

Nostiprināt Padomju Latviju!

Bet divas Latvijas nu jau skaidri redzamas. Pilsonība, pelēkais barons, kuri, pamaļiem sārtojot, raudāja pie apcirkņiem un raidīja tālāk tos, kas jau bij izbēguši, kuri bij apstulbuši no kalpu un vaļinieku pārdrošības oktobrī, – attopas. Par tālu jau aizlaiduši bezzemnieku padomes, par daudz sākuši klausīt tām. Un tad sākas organizēta labības slēpšana, organizēta bruņošānās, organizēta doma – par saimnieku Latviju. Un kaut kur uz sarkanā karoga parādās balta strīpa. Kaut kur dziļi, viltīgi briest pilsoņu karš, nesaudzīga šķiru cīņa. Tikpat viltīga kā, piemēram, šādā dzejolī:

Izzūdi, izzūdi, bezlaika kaps!

Atziedi, pavasar, Latvijas druvās,

Atmirdzi, dvēsele, dzīvības gruvās –

Izzūdi, izzūdi, Latvijas kaps!

(Kāds pazīstams dzejnieks)

Vai jūs sapratāt, par kādu Latviju te iet runa?

Un sarkanā karogā – balta strīpa. Un lielinieciskais kalps un vaļinieks zin: ja visi karogi tā tiks sastrīptoti, asiņainas dienas staigās pa kalpu galiem un nomaļiem kvartāliem. (Ceplis 1924: 104)

Latviešu saimnieki ir skopi un slēpj labību no sarkanarmiešiem (Eferts-Klusais 1926: 14), izkalpina un nomoka kalpus teju par velti, (Eferts-Klusais 1926: 22–23) ir nežēlīgi, piemēram, stāstā “Pridka” latviešu saimnieki noķer un spīdzina desmitgadīgu zēnu, kurš piegādājis ziņas sarkanajiem spiegiem (Rihters 1935: 140), savukārt J. Eiduka stāstā “Jons Vucāns” saimnieks pieņem zirgu puisi, dodas ar viņu uz krogu, kur nodzer visu naudu, nākamajā dienā apvainojot viņu naudas zādzībā un izsaucot kārtībnieku, kurš dauza Jonu ar zobena spalvu (Eiduks 1930a: 219) u. tml. Par Latvijas karaspēka ienākšanu Rīgā 1919. gada novembrī J. Eiduks ironiski rakstījis:

– Jāj Zemitāns! – kāda baltkleitainā histēriski iekliedzas un, paskrējusi ielas vidū, kaisa puķes. Ziedu nav daudz, un teatrālība iznāk nožēlojami komiska. Izskrien ielas vidū pārs knīpas, vēdina sarkanbaltsarkanos karodziņus un mētā puķes. Rokas ātri paliek tukšas, un sajūsminātās sagaidītājas apmulst. Tad paķer izkaisītos ziedus no zemes un svaida par jaunu... [..]

Vēl pirms saules rieta Eidis Ievzars pameta Rīgu, kur tautiskie resnvēderi pacēla glāzes uz strādnieku labāku izsūkšanu un izkalpināšanu.

Pa nomalēm jau staigāja tautiskās patruļas. Klaudzēja šautņu resgaļi pie zemajām pagrabu dzīvokļu durvīm, un durkļi lauza ķirpju izēstās kumodu atvilktnes, meklējot prettautisko, buržujsko. Sākās brīvi tautiskā valdīšana pār proletārisko Rīgu... (Eiduks 1930b: 138–142)

Vēl viena PSRS latviešiem neērta vēstures epizode 20. gadsimta 20.–30. gados bija **latviešu sarkano strēlnieku došanās uz neatkarīgo Latviju** tā vietā, lai pēc Krievijas pilsoņu kara paliktu zemē, par kuru cīnījušies. Šim jautājumam īsprozā vairākos stāstos pievērsies A. Ceplis, piemēram, stāstā “Bēgļi” tiek vēstīts par kādu lielu rūpniecības pilsētu Ukrainā (visticamāk – Harkivu), kurā ir liela latviešu diaspora. Stāstā tiek konstruēti arī divi latviešu etnotipi – kungi un strādnieki.

Latviešiem nav uz kurieni ceļot. Tie iztiek no ½ mārciņas sēnalotās dienasmaizes un vēl no kā. Vienam šis “vēl kas” ir revolūcijas uzvara un pēc šīs uzvaras būs jaundzīves celšanas darbs. Otriem – ilgas, negulētas naktis, murgi par Rīgas nomalēm vai, tagad sauktu, valstisku dzimteni. Par šo dzimteni visvairāk sapņo no Latvijas līdzpaņemtie kungi. Patiesībā ne līdzpaņemtie – līdzatkūlušies. Jo kur jau strādnieks, kas gādā par dzīves vajadzībām, vai tur iztiks bez kungiem, kuri paraduši dzīvot no strādnieku maizes. Kungi bij izbraukuši, par vācu barbarismu kliegdami un nacionālu pēckara valsti sapņodami. Kungi bij gudri kungi. Viņi kā piepes visu laiku ir ķērušies pie cietā strādnieku celma. Un nu viņi irdina šo celmu, mājādami izmānītos atpakaļ uz turieni, kur esot

pašu zeme

pašu valsts,

pašu zemē – kungs.

Kad mēs sākām iepazīties ar pilsētu, izrādījās, ka tanī patiešām ir pat latviešu draudze, latvisks dievs un mācītājs. Ir ķesteris ar upurtrauku, gariem matiem un ķesterīgu rijību. Bez šiem dieva vietniekiem zemes virsū ir vēl citi – advokāti, caurkrituši komersanti, neizdevušies rīmnieki, redaktori utt., utt.” (Ceplis 1928: 14.01.)

Vairākos stāstos A. Ceplis parāda, ka pilsētā valda liela nabadzība – nav ēdiena, fabrikās daudz darba, taču strādnieki negūst peļņu, trūkst apģērba, mēbeļu, dzīvesvietu. Grūtie dzīves apstākļi tiek pamatoti ar vajadzību pēc kara sākt “jaunās dzīves celšanas darbu”, kas tiek salīdzināts ar cīņu frontē. Taču šajos apstākļos labi dzīvo baltlatvieši, kuri iefiltrējas strādnieku un bijušo strēlnieku komūnās, propagandējami neatkarīgās Latvijas ideju, piemēram, stāstā “Bēgļi” kādā no atklātām sapulcēm kāds baltlatvietis norāda, ka

padomju valsts ir solījusi vārda brīvību, taču tāda pagaidām neeksistē; ironiskā kārtā – it kā to pierādot – runātāju padzen no skatuves (Ceplis 1928: 17.01.). Stāstā atklājas, ka pilsētā valda baltlatviešu grupējums, kas pulcējas slepenās sapulcēs, plānojot, kā nozagt un pārvest uz Rīgu rūpnīcu ar visiem strādniekiem (rūpnīcā kara laikā tika atvesta no Rīgas, bet stāsta dominējošais naratīvs: tai būtu jāpaliek jaunajā – proletariāta – zemē, jo rūpnīca pieder strādniekiem). Kad šo grupējumu atklāj, tā vadoņi tiek apcietināti un sapulcē tiek spriests, ka viņiem būtu jāpiemēro augstākais soda mērs – nogalināšana –, tādēļ baltlatvieši izplata uzsaukumus:

1. Pilsoņkarš izbeidzies, bet lielnieku solīto brīvību nav.
2. Demokrātisms tiek mīdīts asiņainiem “čekas” zābakiem.
3. Labākie strādniecības interešu aizstāvji tiek arestēti un spīdzināti.
4. Zavodi tiek pārvērsti par vergu turētavām bez vārda un preses brīvībām.
5. Brāļi strādnieki! Atdarat acis un protestējat pret savu vēlēto priekšstāvju un viņu domu biedru arestiem! (Ceplis 1928: 18.02.)

Pārsteidzošā kārtā A. Ceplis nevairās stāstā integrēt šādus uzsaukumus un nemaz nemēģina sniegt tiem pretargumentus, tikai implicīti norāda, ka tie ir viens no iemesliem, kāpēc tik daudzi sarkanie strēlnieki un strādnieki devās uz Latviju. Kādā no rūpnīcas mītiņiem politiskais audzinātājs Vilks mēģina pārliecināt strādniekus palikt:

Protams, revolucionārībā pārliecināt tos nav iespējams. Tamdēļ politiskas runas Vilks cenšas dažādi pamatot. Viņš runā ne vien par maizi, bet pat par sviestu, pēc kura laikam meistarū sakritušies vēderi sevišķi izsalkuši. Un runā tā, it kā Kubaņas sviesta mucas jau gulētu partijas komitejā. Tiek nodrošināta arī algu paaugstināšana un citas izredzes, pretī kurām iet zavods, jo par labākiem apstākļiem taču cīnās ne vien Ivanovka, bet visa republika.

Viņš dod meistariem lasīt pat raksturīgākos Rīgas laikrakstu numurus, kurus saņem kā informācijas materiālu un kuros joprojām nav neviena tāda vārda par zavodiem, par darbu un maizi, kā, piemēram “Pravdā” vai “Proletārietī”. Bet meistaram vairāk interesē kino reklāmas, liķieru etiķetes (gana taču viņi ir dzēruši nesmeķīgo tirgus sievu kandžu!), Berga bazārs ar strīpotām šmūksina biksēm, romāni ar turpinājumiem, pievilcīgie pašnāvību apraksti un citas nacionāli eiropējiskas lietas. (Ceplis 1928: 15.03.)

Savukārt A. Cepļa stāstā “Dzimtene” sarkanais strēlnieks Krišs iepazīstas ar kādu jaunkundzi Elzu, ar kuras palīdzību iekļūst baltlatviešu sabiedrībā, kam parasts uzdzīvot ar

pīrāgiem, pašbrūvētu alu, latviešu dziesmām un pat “Allažu ķimelīti”⁵⁴ (Ceplis 1937: 641). Baltlatviešus A. Ceplis konstruē kā ārišķīgus uzdzīvotājus, kuri ievēro konspirāciju un, solīdami priekus un uzdzīvi (pretstatā padomju pelēcībai, badam un smagam darbam), mēģina pēc iespējas vairāk cilvēku pārvilināt uz dzimteni. Arī E. Salenieka garstāstā “Vīlcēns” parādās baltlatviešu tēli: pirmkārt, Baltkrievijas teritorijā esošajā latviešu kolonijā tiek atainots pretstats starp latviešiem budžiem un pārējiem kolonistiem, otrkārt, kad Pirmā pasaules kara laikā no Latvijas teritorijas ienāk bēgļi, arī Vitebskā esošā latviešu bēgļu komiteja tiek rādīta kā korumpēta (sadarbojas ar vietējiem budžiem un veido kopīgu biznesu), uz izpriecām un izklaidēm tendēta (nepārtraukti notiek balles), taču nepalīdz reāli grūtībās nonākušiem latviešiem (Salenieks 1937: 194–198). Pavisam nedaudz latviešu autoru PSRS pievēršas **neatkarīgās Latvijas** reāliju aprakstiem. Primāri tas būtu izskaidrojams ar empīriskas pieredzes un zināšanu trūkumu, bet atsevišķi aspekti un reālijas pretstatā sarežģītajai sadzīves situācijai PSRS lasītājam varētu likties piesaistoši, nevis atbaidoši. A. Ceplis abos bēgļu stāstos minimāli pievēršas Latvijas attēlojumam. Viens no svarīgākajiem uzsvāriem ir Latvijā esošais darba trūkums, stāstā “Dzimtene” viens no aizbraucējiem raksta:

No Sarkandaugavas un Aleksandra vārtu korpusem ir palikuši tikai grausti, kur vārnas ķērc pa rītiem. Pat logu vairs nav, nerunājot par “kūpošiem skursteņiem”...

...No pirmajiem atbraucējiem darbu ir dabūjuši vienīgi tie, kuriem radīnieki sēd tuvāki ministru krēsliem. Un tad ar jau ne fabrikās, jo tādu te nav. Piemēram, meistars Zelde ir pieņemts par uzraugu Centrālcietumā. Dažiem ir palaimējies ietikt par policistiem...

...Es gribētu sievu novietot kaut kur uz laukiem, lai nenomirst badā, un pats braukt atpakaļ. Jo pēdējie graši par pārdotām mantām iet uz beigām, bet ziema nāk virsū. Tikai ne Krievijas, ne Latvijas iestādes nenāk pretī... Vakaros staigāju gar upes malu, skatos tumšajā Pārdaugavā un baidos no domām, ka būs jālec Daugavā māmuļā... (Ceplis 1928: 15.03.)

No Latvijas emigrējušais L. Laicens stāstu krājumā “Portfelis un valgs” kariķē sociāldemokrātus, mēģinot iezīmēt nacionālās valsts reālijas un uzsvērt tās pagrimumu un nenovēršamo revolūcijas tuvošanos.

⁵⁴ “Allažu ķimelīti” ir tradicionāls alkoholiskais dzēriens, ko 1823. gadā sāka ražot Allažu muižas brūzī. Ieguvis starptautisku atzinību un atpazīstamību.

Republikā bija iestājušies ļoti grūti laiki. Visas resnākās priedes bija nocirstas un dēļos un plankās sazāģētas, pārdotas uz visām draudzīgām lielrepublikām; linu sējas platība samazinājās ar katru gadu samērīgi ar viņu cenu krišanu; cūkgaļa jeb bekons, neskatoties uz savu labo nosaukumu un nekonkurējamo treknumu, nevarēja nokļūt pār robežu lielkaimiņu lielo muitu dēļ, tāpat kā sviesta mucīņas, kuras blāķiem gulēja saldētavā un gaidīja, kad Republika viņu ražojumiem maksās par transportu un lielrepubliku muitu.

Fabrikas apstājās viena pēc otras vai arī samazināja savu darba nedēļu dienu skaitu uz pusi un vairāk. Kokzāģētavas ar visiem sazāģētiem koku materiāliem nodedzināja paši viņu īpašnieki vai uz to pasūtījumu slepeni, īpaši samaksāti dedzināšanas kantori.

Tā kā strādnieki pilsētās nevarēja neko pelnīt, tad viņi nevarēja arī neko pirkt, kādēļ sīkie zemnieki, kuri ieveda savus ražojumus uz lielo tirgu, nevarēja tos pārdot. Bet, ja nevarēja pārdot, tad arī nevarēja maksāt nodokļus. Tāpēc arī ierēdņiem un līdzīgiem darbiniekiem saruka arvien vairāk algas. Bet algu samazināšana un fabriku slēgšana, zāģētavu nodedzināšana un darba nedēļas sarūkšana vēl vairāk samazināja vēl strādājošo ražotavu iespēju ražot un pastāvēt. Visas ražošanas, darba un maiņas attiecības izsacījās vienā vārdā – krīze, Republikas saimnieciskā krīze! Bet no krīzes visiem īpašniekiem bija bailes, jo šai vārdā slēpās nemiera un revolūcijas sajūtas. (Laicens 1980: 349–150)

Stāstu krājumā L. Laicena raksta par sociāldemokrātiem, mēģinādams atmaskot viņu divkosību. Autors būtībā atveido sociāldemokrātus līdzīgi, kā citi autori konstruē baltlatviešus – viņiem ir kāre uzdzīvot, dzīrot, svinēt ar pārmērīgu ēšanu un dzeršanu (Laicens 1933a, Laicens 1933b), viņi ir netaisnīgi un izkalpina strādniekus (Laicens 1933d), taču latviešu strādnieki par viņiem balso mirklīga labuma dēļ.

Deviņdesmit pieci procenti, kas balso par sociāldemokrātiem, balso par tiem aiz nespēka. Aiz nespēka, aiz negribas cīnīties. Viņi sevi apmāna ar to, ka varbūt pieci procenti no mūsu līderu solījumiem tiks izpildīti, un tad, lūk, – dzīve par šiem pieciem procentiem kļūs labāka. Un, ja tā, lai iet par pieci šodien, jo šie balsotāji ieņēmuši galvā, ka par deviņdesmit pieciem procentiem ieguvuma, kas būs rīt ar komunistiem, šodien ir grūtāka dzīve. Es pats tā domāju ilgi, ilgi, jo man tomēr gribas šodien ēst, gribas, lai būtu garantija, ka politpārvaldnieks vai katru nakti nevarētu raut uz apsardzi, gribas aiziet uz koncertu tautas namā, gribas ar mušīņu zem rokas padziļoties pa spoguļoto zāli – gribas šodienas. Vai ne? Man nav spēka atmest piecprocentīgo šodienu ar deviņdesmitpiecprocentu rītdienu. Es esmu izlasījis visu Raini, tāpat kā visu bībeli. Es redzu, ka Raiņa Antiņš ar savu roku nedara princesītes iegūšanai, kaut arī viņa roka cieš, kaut arī viņa pirkstiņš norauts kopā ar gredzenu. Viņš ir šodienējs. Viņš ir no nepretošanās galerijas. Patmīlīgs kompromisnieks, kam rītdiena tikai priekš runām. (Laicens 1933d: 90–91)

Iespējams, ar šo aprakstu L. Laicens mēģina iedrošināt un uzmundrināt arī padomju strādniekus, norādīdams, ka viņi cīnās par labāku nākotni, upurējot tagadni, līdz ar to ir pārāki par Latvijas iedzīvotājiem, kas samierinās ar mazumiņu. Viens no retajiem stāstiem, kas reprezentē **padomju strādnieku realitāti**, ir A. Ceplja garais stāsts “Sarkanās Vedingas karogs”, kurā vēstīts par milzīgo Magnitogorskas metalurga būvniecību. Grūtības, ar kurām saskaras strādnieki, kas atbraukuši būvēt šo padomju lielbūvi, sadzīviski ir lielas, valda netīrība, problēmas ar personīgo higiēnu; baraka, kurā strādniekiem jādzīvo, tiek aprakstīta kā netīra un nolaista:

Cik tumšs – tikpat netīrs. No grīdas smilts pat ar lāpstu nav novākta. Logi nav mazgāti no pat barakas dzimšanas. Gultas tīrītas netiekot. Racēji vaļsirdīgi atzinās: guļot tāpat neizģērbusies, lai nenosmērētos. Blaktis, un tā tālāk. [...] Tējas ūdeni ar lielām cīņām nesot no ēdnīcas, bet līdz turieni – puskilometra. (Ceplis 1935: 13–14)

Taču sadzīves apstākļi ir otršķirīgi, jo stāsta centrālais fokuss ir darbs; galvenais varonis Zvaigzne, sākdam darboties brigādē, secinājis, ka darbs netiek veikts maksimāli labi, tādēļ atradis veidus, kā palielināt dienā sacementēto iejāvu skaitu, uzlabojot darba ētiku un tehnoloģijas, strādājot garas virsstundas. Pateicoties tam, drīz vien Zvaigzne pārsniedz visus iecerētos plānus. Ironiskā kārtā stāstā padomju strādnieki ir spiesti dzīvot krietni sliktākos apstākļos nekā jebkurā citā latviešu autoru tēlotajā vēsturiskajā situācijā un strādāt daudz vairāk un nežēlīgākos apstākļos. Šajā stāstā A. Ceplis mēģina propagandēt darba tikumu arī ikdienas smagajās situācijās un cīņu par labāku nākotni.

Vēl viena sabiedrības grupa, kas parādās īsprozas tekstos, ir **latviešu kolonijas**. Vēsturiskajā perspektīvā tā parādās Sudrabu Edžus garajā stāstā “Velnu dzinējs”, kas vēsta par Jāzepiņu, kurš dzīvo kādā latviešu kolonijā Krievijā un nolemj aizbēgt no pamātes un doties uz savu senču dzimteni Vidzemi. Pēc daudziem gadiem viņš, partejiski izglītots lielnieks, atgriežas dzimtajā kolonijā un secina:

Jāzepiņam bija ļoti neomulīgi. Jo ilgāk uzturējās kolonijā, jo vairāk pārliecinājās, ka tā dirnē necaurredzamās tumsības purvā, kur cita nezina, kā tikai strādāt, lai cits citam turībā nepaliktu pakal. Šinī purvā piemita tāds bars velnu, ka nebija kur iespieties gaismas stariņam. Un no šīm būtnēm, kas svīda tikai vēdera dēļ, no šiem sasiekstējuma pārņemtiem kolonistiem tas bija iedomājies radīt cīnītājus pret pasaules apspiedējiem! (Sudrabu Edžus 1925: 127)

Otrs autors, kura darbos parādās dzīve latviešu kolonijā pirms revolūcijas, ir E. Salenieks – garo stāstu dieloģijā “Knislis” un “Vilcēns”, kas daļēji autobiogrāfiski vēsta par dzīvi Baltkrievijas latviešu kolonijā pirms Pirmā pasaules kara. Tajos tiek uzsvērts, ka latviešu kolonisti savus bērnus uz skolu nesūta, jo nevar to atļauties, piemēram, kad stāstā “Knislis” Zalāna krustēvs Dāvis izsaka piezīmi, ka viņam ir gaiša galva un vajadzētu sūtīt uz skolu, tēvs atbild:

– Svešās mājās katram sunim labi riet. Bet kas auklēs mazo brēķi? – viņš pamāja ar galvu uz šūpuļa pusi. – Kas pievedīs ziemā ūdeni kūtij? Kas ganīs lopus? Kas raks kartupeļus? Un vai tam Robim pašam negribēsies ne ēst, ne dzert? Tu labi zini: man parādu vairāk nekā matu uz galvas... Man katrs darītājs mājās ir dārgs, es tur neko nevaru grozīt. (Salenieks 1935a: 12)

Pēc jaunā Zalāna iestāšanās skolā un grūtās iztikšanas kolonijā runāja par to, ka ģimene esot augstprātīga un nesaprātīga, mēģina pārspēt savas iespējas. Latviešu kolonistu mantkārība, egoisms un izglītības trūkums parādās arī, piemēram, E. Salenieka stāstā “Dāvana”, kur no Krievijas pilsoņu kara mājās atgriežas jau marksistiski ļeņinskajā ideoloģijā izglītotais dēls, kurš ir gatavs kolonijā “celt komunismu”, savukārt viņa vecāki ir sašutuši, ka viņiem ir konfiscēta zeme, uz kuras tiek būvēta jauna skola. Gribot dēlu iepriecināt un atstāt viņam mantojumā visu iepriekš ģimenei piederošo zemi, tēvs nolemj skolu nodedzināt, tādējādi cerot, ka šādi atgūs konfiscēto zemes gabalu, taču dēls nebūt nav sajūsmināts par šādu dāvanu.

– Jā, siev, dāvanu mēs gribējām savam dēlam dot, stūriem sviedriem iemantotu dāvanu. Muguras mums reimatisms salauzis, darbs rokas sakropļojis, bet mēs visu pacietām, domājām: dēlam būs vieglākas dienas, dēls saņems auglīgus laukus.

Bet Pēteris stingri atcērt:

– Nemels niekus, tēv! Tu visam ciemam esi sauli nolaupījis, lai vienu pašu cilvēku apzeltītu.

Pēterim jau cepure galvā, kurvis rokās. Ir žēl, bet nedrīkst žēlot. Gribētos saules namā tos cilvēkus vest, kuri neskaitāmas naktis pie tava šūpuļa un gultas nomodā pavadījuši, bet neko darīt, vajadzēs viņus uz cietumu raidīt. (Salenieks 1930a: 9)

Būtībā Sudrabu Edžus un E. Salenieka stāstos iezīmējas latviešu kolonista etnotips – dievticīgs un māņticīgs, diezgan aprobežots, netiecas pēc izglītības, ieinteresēts tikai savas labklājības vairošanā, tādēļ nepārtraukti strādā, ne par ko citu neinteresēdamies.

To pārņem arī K. Jokums savos stāstu ciklos par latviešu kolonijām. Viņš gan raksta par citu laikposmu, rādīdams kolektīvizācijas laiku 20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā. Tā kā latviešu koloniju kontekstā nevar runāt par gadsimtiem ilgu sociālo šķiru izveidošanos un noslāņošanos, ir diezgan grūti racionāli pamatot, kāpēc turīgākajiem saimniekiem būtu jāatsakās no tā, ko paši ir ieguvuši, esot vienlīdzīgās izejas pozīcijās ar tiem, kuriem nav izdevies izveidot saimniecību, piemēram, K. Jokuma stāstā “Maize” kāds latviešu kolonists saka:

Vai visi neatnācām uz šejieni vīzēs un izžulgušās pastalās, ar ielāpiem tais vietās, kuras māte pēra? Vai visi neesam kopā locījuši savas muguras, celmus lauздami? Ja viens nu ēd sviestā ceptas pīles, bet otram jāiztiek paknapāk, tad kas tur vainīgs? (Jokums 1931a: 94)

Taču K. Jokums tekstos mēģina arī latviešu kolonistus konstruēt kā ekspluatatorus, vairākos stāstos uzsvērdams, ka latvieši līgst vietējos krievus, baškīrus par strādniekiem, lai arī netiek noliegts, ka viņi strādā pie latviešiem, jo viņiem “labi maksā un viņus ēdina” (Jokums 1935a: 58), kā arī “paši klaiņo apkārt, darbu lūgdamies” (Jokums 1935b: 33). Būtībā K. Jokums latviešu kolonistiem inkriminē tikai to, ka viņiem pieder privātīpašums (ir saimnieki) un to, ka nav lieguši pajumti, darbu un labu atalgojumu vietējiem bezzemniekiem. Taču K. Jokums mēģina apgāzt mītu, ka latvieši ir labāki, čaklāki saimnieki, tā vietā uzsver, ka latviešu kolonisti vienkārši bijuši veiklāki izkalpinātāji.

Nav noliedzams [...] latvieši varbūt arī māk labāk strādāt nekā krievi. Taisni tāpēc latviešiem jābūt par paraugu kopējā darbā. Budži saka: iesim visi latvieši kolektīvā. Mēs sakām: iesim kolektīvā trūcīgie un vidējie, krievi un latvieši. Iedomājies, Lāban, ko par mums domātu krievu zemnieks, ja mēs viņu atstumtu un nemēģinātu saprasties tanī darbā, kurš pats pēc savas dziļākās būtības prasa visu darba cilvēku kopēju sadarbību? Un galu galā daudzreiz tā izdaudzina tā latviešu prasme kulturāli saimniekot nav nekas vairāk kā maskēta krievu zemnieka veikla izkalpināšana. (Jokums 1931c: 139)

Lielākā daļa K. Jokuma stāstu parāda kolonizāciju jau procesā – pretstatot kolektīvās saimniecības un lielsaimniekus, kas atsakās sadarboties ar padomju varu, līdz ar to būtu iznīcināmi, ko K. Jokums izsaka eksplīcīti – lasāmmājas⁵⁵ vadītāja Vaļa izlasa Staļina vēstuli un ir pārliecināta, ka “iesāktais ceļš turpināms, tas iet taisni pār budžiem, kuri likvidējami

⁵⁵ Bibliotēkas paveids Latgalē no 1919. gada līdz 1920. gadam un PSRS 20. gadsimta 20. un 30. gados.

kā šķīra” (Jokums 1935b: 51); stāstā “Sakāves uzvara” kolonijā zemnieki lepojas, ka visi lielsaimnieki ir izsūtīti, nošauti, apcietināti (Jokums 1935c). Vairākos K. Jokuma stāstos rādīts, ka lielsaimniekiem nav balsstiesību, jāmaksā paaugstināts nodoklis (Jokums 1931b, Jokums 1931c). Stāstā “Uzbrukums” kolonijas saimnieki pulcējas slepenos dievkalpojumos, kur mācītājs aicina viņus bēgt uz Latviju:

– Pie laika vajag nodrošināties ar ceļa naudu, – kā sen izstrādātu plānu attīsta savu domu tālāk mācītājs. – Kamēr vēl cenas, pārdodiet lopus. Dzimtene mūs neatstums. Nupat kādā pierobežojas kolonijā, kad no savām mājām dzina ārā centīgo latvju arāju, es redzēju, kā no viņpusē raidīja šāvienus uz tiem, kuriem nav ne dieva, ne likuma, ne privātīpašuma. Vācu zemnieki tūkstošiem atstāj padomiju. Agri vai vēl arī mums viņiem būs jāseko. (Jokums 1931c: 154–155)

Stāsta izskaņā kolonijā mītošie saimnieki ir spiesti bēgt steigā, jo viņus nāk apcietināt. Ar bēgšanas skatu K. Jokums mēģina parādīt lielo saimniecību īpašniekus kā destruktīvu spēku, kurš nekad nespētu iekļauties kolektīvajā saimniecībā (tādēļ dažos stāstos saimniekus iznīcina fiziski, citos viņi aizbēg).

Porietis sagrābj cirvi dūrēs kā stangās un no visa spēka iezveļ govij ar pietu pa pieri. Gova apreibusī sagrīļojas un, smagi nošņākdamās, kā meža priede nogāžas gar zemi. Viņa vēl spārdās un tālu aizsviež atpakaļ savu galvu. Porietis izrauj nazi un steidzīgi pārgriež lopam rīkli. Silta asins strūkļa iešļāc tam acīs, un dobji pirmsnāves gārdzieni piepilda piesmakušo telpu. Porietis to pašu atkārtu pie citām govīm. Aizgriezto lopu gārdzieni, asiņu burbuļošana, vesera dobjie dunieni un iztraucēto aitu blējas – viss tas saplūst neparastu skaņu jūklī un sajaucas ar vēja gaudām aiz sienas. Kā asiņu apreibis, Porietis rīkojas savāda tīkama uztraukuma pārņemts. Nosviedis cirvi, viņš sakrauj salmus un sienu kūts vidū. Izlej petroleju no luktura lampas, un drīzi spēcīgas liesmas sāk celties līdz griestiem. (Jokums 1931c: 172–173)

Arī E. Salenieks daiļradē daudz pievēršas latviešu kolonijām, taču vairāk tēlo sadzīvi skolās. Viņa darbi pārsvarā ir adresēti bērnu un jauniešu auditorijai. Tāpat kā K. Jokums, arī E. Salenieks kolonijās dzīvojošos saimniekus pretstata latviešu strēlniekiem un bezzemniekiem, piemēram, garajā stāstā “Jautrais rudens” Odulejas internātskolā konflikts rodas, jo saimnieku bērni Alma un Oskars provocē un pavedina mazliet naivos, bet godīgus padomju bērnus uz nedarbu veikšanu. E. Salenieks iezīmē arī uzsāktās represijas kolonijā pret turīgajiem saimniekiem; Alma sūdzas Oskaram: “Es tev neesmu teikusi – vakarvakarā

saņēmu vēstuli no mammas. Mūsējiem noņemtās balsstiesības.” (Salenieks 1934: 49) Stāsta gaitā noskaidrojas, ka abām ģimenēm ir uzlikti milzīgi individuālie nodokļi, tiek draudēts ar mantas konfiskāciju, ir bīstami bērniem uz skolu sūtīt vēstules (ir risks, ka tās izlasīs un skolā noskaidrosies, ka abi ir saimnieku bērni, līdz ar to tiks pakļauti vispārējam izsmieklam vai atstumtībai). Savukārt stāstos “*Meteors*” un “*Tēva slepkava*” E. Salenieks aicina skolas vecuma bērnus iesaistīties netaisnību un pretpadomju elementu atmaskošanā – pārsvarā rakstot par zināmajiem noziegumiem sienas avīzēs, kas palīdz “budžus un viņu draugus nogādāt cietumā” (Salenieks 1935c: 28). Tādējādi arī E. Salenieks bērnu literatūrā parāda to, ko K. Jokums savos stāstos – leģitimizē un attaisno represijas kolonijās, atbalsta teroru pret “šķiriskajiem ienaidniekiem” un viņu bērniem.

Abi autori aktualizē arī nacionālās valodas jautājumu. K. Jokums stāstos uzsver, ka jaunā pasaule ir internacionāla, bet savā ziņā kā pretruna skan viņa pārliecība, ka laika gaitā visiem ir jāasimilējas un jārunā vienā – krievu – valodā:

– Arī tā sauktajam kulturālajam, bet noslēgtajam latviešu zemniekam vēl stipri vien jāaug, lai tas kļūtu par patiesu internacionālistu. Bet lēni viņš te pie mums aug. Tas pilnīgi saprotams: savas skolas, lasāmmājas arī, iztiek ar vecu gramofonu. Krieviski vāji prazdams, diez cik aktīvs vis sabiedriskajā dzīvē nebūsi. To es nesaku no zila gaisa, man piedzīvojumu diezgan. Bet bērni vienkārši aizmirst mātes valodu, jaunatne pārkrievojas... [..]

– Tikai ļauj man vēl izteikt vienu vaļsirdīgu piezīmi un nelamā mani tūlīt par lieltautu šovinistu: latvju valodai tomēr nav perspektīvas.

– Neiebilstu, pienāks laiks, kad arī vispār kā tauta mēs varbūt iznīksim. (Jokums 1929b: 18)

Lai arī E. Salenieks, būdams skolotājs un latviešu mācību grāmatu autors, šķietami rūpējies par latviešu valodas saglabāšanu – stāstos atklāts, ka par šo jomu atbildīgi ir tieši “budži”, kamēr komunistiem ir citas prioritātes, piemēram, kāds turīgāks zemnieks Birenbaums, satiekot skolotāju Skriemeli uz ielas, norāda, ka saņēmis pavēsti, ko rakstījis viņa skolēns, un 24 vārdos atradis 18 kļūdas, par ko Skriemelis nosaka: “Podumaješ što za katastrofa! Lai mans Zālītis slikti raksta, bet vajadzīgā brīdī lai viņš prot arestēt Birenbaumu. Daudz sliktāk, ja Zālītis labi rakstītu, bet neredzētu Birenbaumā ienaidnieku.” (Salenieks 1937: 57)

Šādā veidā K. Jokums un E. Salenieks norāda, ka rūpes par latviešu valodu ir pārtikušā latviešu kolonista etnotipa iezīme, producējot naratīvu par atteikšanos no nacionālā, individuālā un veicinot iekļaušanos krievu kultūrā.

Interpretējot pagātnes notikumus, padomju latviešu īsprozas naratīvi tiek konstruēti līdzīgi; ir iespējams runāt par vienotu autoru pagātnes notikumu interpretāciju. Viens no nozīmīgākajiem vēstures notikumiem, kas parādās tekstos, ir 1905. gada revolūcija. Pārsvārā tā tiek skatīta no bērnu skatpunkta (A. Kadiķis-Groznijs, P. Veinis) vai jauna revolucionāra perspektīvas (A. Ceplis, R. Eidemanis); 1905. gada revolucionāri pārsvārā tiek atveidoti kā miermīlīgi cīnītāji par labākiem apstākļiem pretstatā saimnieku, muižnieku agresijām un nežēlībām, taču 1917. gada revolūcijas un Krievijas pilsoņa kara notikumu atainošanā vairs nav tiecības veidot naratīvus par miermīlīgiem revolucionāriem, tajos parādās nežēlība un terors, kas tiek attaisnots kā leģitīms līdzeklis lielnieku mērķu sasniegšanā.

Pirmais pasaules karš tiek rādīts kā bezjēdzīga spēlēšanās ar kalpu un strādnieku dzīvībām, tiek uzsvērta lielnieku pacifistiskā nostāja kara jautājumā (E. Eferts-Klusais, K. Jokums), taču karš ir attaisnojams un pat nepieciešams cīņā pret lielnieku pretiniekiem. R. Eidemanis un K. Jokums savos stāstu ciklos konstruē sarkanarmieša etnotipu (autotēlu), veidojot tos kā disciplinētus, pašreizdzīgus, spēcīgus cīnītājus. Atsevišķi parādās arī latviešu strēlnieka etnotips, kas ir spēcīgs, nozīmīgs, varonīgs cīnītājs, no kura ienaidnieki baidās.

Līdzīgi naratīvi tiek veidoti arī par latviešu revolucionāriem Latvijas teritorijā (Iskolata laikā un P. Stučkas valdības laikā), mēģinot tos konstruēt kā taisnīgus, spēcīgus, attapīgus cīnītājus par ideju, kuri ir gatavi iznīcināt jebko, kas stājas ceļā. Stāstos nav mēģināts slēpt, attaisnot vai retušēt arī problemātiskākas lielnieku darbības vēstures epizodes, piemēram, labības rekvizēšanu, aplaupīšanu, tiltu spridzināšanu, lopu zagšanu, rīdzinieku izlikšanu no dzīvokļiem un izsūtīšanu uz koncentrācijas nometnēm (parādās J. Eiduka, A. Kadiķa-Groznijs, O. Rihtera, A. Cepļa darbos). Īsprozas darbos par revolūciju Latvijas teritorijā parādās arī baltlatvieša etnotips, kas ir lielnieku tiešais ienaidnieks un būtu pelnījis iznīcību (īpaši O. Rihtera spiegu stāstos).

Krietni mazāk ir naratīvu par padomju tālaika reālijām, visticamāk tādēļ, ka nākas problematizēt neērtus jautājumus. Viens no tādiem ir, piemēram, latviešu strēlnieku masveidīgā atgriešanās Latvijā pēc Krievijas pilsoņa kara – par šo tēmu stāstos reflektē tikai

A. Ceplis, konstruējot naratīvu par latviešu baltsaimniekiem, kas ar viltu panākuši strēlnieku un citu latviešu bēgļu reemigrāciju. Otrs sarežģītais jautājums ir latviešu kolonijas, kuras vēsturiski un ideoloģiski ir šķirtas no diasporas, ko veido politizētie pilsētās dzīvojošie rakstnieki. Koloniju sadzīvei pievēršas J. Eiduks, Sudrabu Edžus, E. Salenieks, taču visvairāk par to raksta K. Jokums. Kopumā tiek veidots tipiska latviešu kolonista etnotips – dievticīgs, nodevies darbam, sekls, nezinošs, šauri domājošs. K. Jokums konstruē naratīvus, kuros ir mēģinājumi attaisnot latviešu koloniju iznīcināšanu, saimniecību kolektivizāciju, turīgo zemnieku izsūtīšanu un cittautu darbaspēka ieviešanu. Viens no sarežģītākajiem jautājumiem, kāpēc latviešu kolonijās, kurās visi sākuši no līdzvērtīgām pozīcijām, izveidojusies šķiriskā nevienlīdzība un daži saimnieki ir kļuvuši turīgi, bet citi iekļuvuši kalpa kārtā, tiek risināts, piešķirot latviešu turīgajiem kolonistu zemniekiem nesimpātiskus vaibstus, raksturojot pārlietu lielu uzcītību un bezzemes krievu/tatāru ekspluatēšanu. Latviešu koloniju zemniekiem tiek pārmests čaklums un intereses trūkums par citiem pasaules notikumiem, savukārt nesavtīgs, pārcilvēcisks darbs ar sliktu uzturu, sadzīves apstākļiem un fizisku izolēšanos, būvējot padomju rūpnīcas, maģistrāles vai strādājot kolhozā, tiek cildināts (piemēram, A. Ceplā stāstos).

Pavisam maz ir naratīvu par Latviju; A. Ceplis to rāda kā nabadzīgu, pagrimušu, postā slīkstošu, savukārt no Latvijas atbraukušais L. Laicens fokusējas uz sociāldemokrātu divkosības atmaskošanas, minimāli iezīmējot pārējos dzimtenes kontekstu.

Kopumā vēstures notikumu naratīvi latviešu rakstnieku darbos PSRS veidoti līdzīgi, nav novērojamas īpašas atkāpes no normas, tādējādi liekot domāt par politizētu, partejiski pareizu vēstures atainošanu īsprozas tekstos.

3.2. Feministisks īsprozas tekstu lasījums

– Vai jūs esat vīrietis vai sievietē?

– Kāda atšķirība, biedri?

(Mihails Bulgakovs “Suņa sirds”)

Sociālisma celtniecības periods, kas sekoja 1917. gada revolūcijai, bija liels pārmaiņu laiks pilsoņu personīgajā un sociālajā dzīvē ar mērķi no pirmsrevolūcijas indivīda izveidot jauno padomju cilvēku. Iespējams, lielākās pārmaiņas piedzīvoja tieši sievietes.

Tiesību piešķiršana sievietēm, kas padarītu viņas vienlīdzīgas ar vīriešiem, bija “lielinieku propagandas stūrakmens” (Choi 2002: 7). Krievijas Impērijā “sieviešu jautājums” kļuva par vienu no centrālajiem pēc 1861. gada dzimtbūšanas atcelšanas, jo jaunā brīvība un ekonomiskā realitāte mudināja sievietes meklēt finansiālu neatkarību no tēviem un vīriem. Lai arī 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā tika piedāvāti dažādi risinājumi “sieviešu jautājumam”, tikai sociālisma paradigmā tika runāts par pilnīgu sieviešu emancipāciju un vienlīdzību ar vīriešiem.⁵⁶

Pēc revolūcijas sievietēm tika piešķirtas līdz šim nebijušas tiesības, piemēram, balsstiesības, tiesības strādāt par advokātēm un zvērinātām tiesnesēm; sievietes ieguva arī vienlīdzību ar vīriešiem darbos. Tika atvieglota laulības šķiršana, jo lielinieku skatījumā sieviešu nespēja ierosināt laulības šķiršanu bija “buržuāziskās degradācijas, apspiešanas un pazemojuma avots” (Lenin 1974a: 185). Aborti kļuva likumīgi, ja tos veica ārsts. Taču, saskaņā ar Ļeņina redzējumu, “sieviešu jautājuma” galīgo atrisinājumu nevarēja panākt bez visu sieviešu iesaistīšanas “sabiedriski produktīvā darbā” un viņu atbrīvošanas no “mājsaimniecības verdzības” un “mūžīgās virtuves un bērnistabas drudža” (Lenin 1974b: 192–193).

1919. gadā ar Centrālkomitejas dekrētu tika nodibināta partijas Sieviešu nodaļa,⁵⁷ kuras vadītājas bija Inesa Armanda (*Inessa Armand*, 1874–1920), Konkordija Samoiloņa (*Konkordija Samojlova*, 1876–1921) un Aleksandra Kollontaja (*Aleksandra Kollontaj*, 1872–1952). Viņas pārraudzīja kampaņas un sanāksmes, ko rīkoja delegātu tīkls visā PSRS, publicēja palīgdokumentus, biļetenus un izdeva dažādus sieviešu žurnālus, piemēram, *Rabotnica* un *Krest'janka*, kas bija domāti attiecīgi strādniecēm un zemniecēm (Buckley 1989: 58). Tajos atrodamos ieteikumus un norādījumus varēja uzskatīt par galvenajām vadlīnijām jaunajām padomju sievietēm pilnīgi visos dzīves aspektos.

Šādas nozīmīgas pārmaiņas, protams, atsaucās arī uz latviešu autoru tekstiem PSRS, taču nevarētu runāt par vienotu redzējumu vai viendabīgu padomju ideoloģijas diktēto ideju integrēšanu tekstos. Viens no jautājumiem, kas bieži parādās šajā tekstu kopumā, – **sieviete kā līdzvērtīgs biedrs vīrietim** un ar to saistītās problēmas. Spilgts piemērs ir J. Eiduka

⁵⁶ Piemēram: vācu filozofa Frīdriha Engelsa (*Friedrich Engels*, 1820–1895) *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (“Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelsme”, 1884) vai vācu marksista un politiķa Augusta Bēbeļa (*August Bebel*, 1840–1913) *Die Frau und der Sozialismus* (“Sieviete un sociālisms”, 1879).

⁵⁷ Krievu val. *Zhenotdel*.

garais stāsts “Revolucionārais tribunāls” – stāsta tematiskais ietvars ir latviešu komunisti, kas 1918.–1919. gadā dzīvo Vidzemes mežos, gaidot komunistisko revolūciju arī Latvijas teritorijā. Viņu ikdienu pāriet, kaisot proklamācijas un nakts aizsegā uzbrūkot šķiriskajiem ienaidniekiem. Viens no mežabrāļiem Eidis Ievzars mēdz satikt savu jaunības laiku mīlestību saimniekmeitu Oļu, kura reprezentē vecā tipa sievietes modeli.

- Es neesmu vēl izšķīrusies, bet es domāju aiziet līdz ar tevi.
- Tas nav iespējams! – Eidis gluži notrūcies. – Par tālu un svešu tu mums.
- Bet tev? Un caur tevi viņiem? Vai tu domā, ka revolūcijas vētras mani nemaz nebūtu vērtējušas?
- Tas ir sarežģīts jautājums. Ir – jā, ir – nē. [...] Bet es būšu atklāts, nesaproti mani nepareizi... Tu pēc saviem neizveidotiem uzskatiem, ar savu māksliniecisko dvēseli un vispār – tu tuvāka viņiem nekā mums! Mums nav ar tevi... pa ceļam! [...]
- Do padomu! Pamāci! – Meiča, acis sausinot, paceļ rokas. – Es te vārgstu pēdējās jaunības dienas... Ja nebūtu mātes, māsas – sen būtu projām! Nomira tēvs, izņēma mani no konservatorijas... Man bij daiļskanīga (tagad sarūsējusi!) balss. Nevaldāma tieksme mācīties. Viss pagalam! Es grimstu purvā... Sen tiecos projām! (Eiduks 1930b: 64)

Lai arī Oļa ir ieguvusi izglītību, līdz ar to arī zināmu neatkarību, viņas muzikālā izglītība nav jauno sieviešu tipu reprezentējoša, drīzāk viņas tēls tiek konstruēts kā traušlas, vārgas sievietes tēls – nodarbojas ar mākslām, asociējama ar romantisku pasaules redzējumu (vairākkārt kā viņas lasāmviela tiek piesaukti romantisma un simbolisma pārstāvja Jāņa Poruka (1871–1911) darbi). Viņas pasaule ir mainījusies, jo nomiris ir šīs ģimenes patriarhs un apgādnieks – tēvs. Taču Oļai galu galā tiek dota iespēja pievienoties Eidim un pārējiem mežabrāļiem. Viens no partizāniem, sveikdams Oļu pulkā, izsaka piedauzīgu piezīmi:

- Sen, kopš nav meitietis izjusts! – klusi nopūzdamies, pie sevis norunā Mīlams. – Skāde, ka viena pati! Bet saka gan, ka laba daudz nevajagot. Apsveicu kaujās rūdītu partizānu... partizānieti. Auzān, kā pareizāk bij sacīt? (Eiduks 1930b: 74)

Taču Oļas pievienošanās mežabrāļiem nepadara viņu tiem līdzvērtīgu. Seksuāla konotācija caurvij gandrīz visas partizānu sarunas ar Oļu. Viņai arī tiek piešķirti tikai “sieviešu darbi”: ēst gatavošana, brūču apkopšana. Būtībā J. Eiduks konsekventi veido Oļas tēlu kā vecā modeļa sievietes tēlu – viņas atrašanās starp mežabrāļiem ir kļūda, viņa neiederas, lai arī ļoti mēģina integrēties jaunajā sabiedrībā un dzīves apstākļos. Viena no Oļas sūdzībām ir saistāma ar citu partizānu seksuālo uzmācību:

– Nu, vienu es gribētu zināt, kas es jums īsti esmu – biedrene vai klātgulētāja?... Tās kārās acis un divdomības es ilgāk nevaru paciest! – sievietes balsī saviļņojums, rūgtums un šņuksti.

– Kas tad nu atkal? ... Vai Gavars?

– Visi jūs esat vienādi! Aprīt mani gribētu! Acis bolīdami, viens uz otru skatāties... Greizsir-dība! Un tie esot nākotnes cilvēki?! Miestpilsoņi jūs esat, kustoņi, vairāk nekās!...” (Eiduks 1930b: 169)

20. gadsimta 20. gados PSRS dominēja **“brīvās mīlestības” koncepts**. Viens no tā teorētiskajiem stūrakmeņiem bija A. Kollontajas darbi un runas, piemēram, vienā no runām viņa salīdzināja sievu ar prostitūtu, apgalvojot, ka abas ir viens un tas pats – tikai viena iesaistās seksuālā aktā, lai gūtu finansiālu labumu ilgtermiņā, bet otra īstermiņā (Kollontaj 1921a). Monogāmu attiecību koncepts tika apšaubīts, tā vietā piedāvājot indivīda brīvību. Uz to, ka Eidis atvedis uz mežu civilsievu un tas nav taisnīgi (jo citi tā nedarīja), norādīja arī partizāni, implicējot, ka šajā meža komūnā arī viņiem pienāktos tiesības uz seksuālām attiecībām ar Oļu. Taču Oļa palika uzticīga Eidim; attiecības rezultējās ar jaunās sievietes grūtniecību.

Viņš paņēma papirosu, lēni aizkūpina un skatās uztrauktā sievietē, kas uzlēkusi aizstreipulo līdz elkšņu krūmam un izlaiž pār lūpām vairākus guldzienu...

Eidis pietrūkstas... Nomet papirosa galu un nodur galvu. Oļa slima? Jeb varbūt?... Tas nevar, nedrīkst būt! Galvā strauji iešļāc asiņu straume.

– Ko nu skaties bēdīgs? – Oļa Altera pieceļas nospļaudamās. – Pricēties vajadzētu: jaunais partizānis liek sevī sajūst!...” (Eiduks 1930b: 169–170)

Oļas grūtniecība smagi nomāc Eidi – viņš mokās pašpārmetumos, kāpēc ļāvis Oļai nākt uz mežu un kāpēc nav bijis spējīgs pārvarēt dziņas un instinktus. Tekstā Eidis nespēj iztēloties partizānu nākotnes gaitas ar Oļu gaidībās vai zīdaini, tāpat arī izjūt kaunu un bailes par to, ko teiks citi biedri. Tas parāda, ka J. Eiduka izveidotajā pasaulē sieviete un vīrietis nav gluži vienlīdzīgi; katram ir savas funkcijas un pienākumi, kurus nevajadzētu jaukt. Sieviete jāatrodas drošā vietā, viena no viņas funkcijām ir radīt pēcnācējus, kas nav integrējama partizānu dzīvesstilā. Arī sižetiski stāstā notiek pavērsiens – Oļa, dodoties uzbrukumā kādai saimnieku mājai (ko iepriekš nekad nav darījusi, tādējādi simboliski

uzņemoties vīrieša funkciju), nepareizi lietodama granātu, nejauši uzspirdzina pati sevi (Eiduks 1930b: 183–184).

Būtībā sievietes likteņa traģisms (ar Oļas nāvi stāsts nebeidzas, tā ir tikai viena no epizodēm, bet partizāni turpina savas gaitas lielākā saskaņā un bez nevajadzīgām rūpēm par to, kas nav tieši saistīts ar revolūciju) slēpjas faktā, ka Oļa nav jaunā tipa sieviete, kura spēj atmest patriarhālās, arī monogāmās attiecību formas. Pagātnes patriarhālās sabiedrības attieksme pret sievietēm parādās arī daudzos citos darbos, piemēram, E. Salenieka garajā stāstā “Knislis”, kas vēsta par kādu baltkrievu lauku skolu pirms Pirmā pasaules kara, tiek uzsvērts, ka skolā mācās tikai četras meitenes, kas ir liels izņēmums un prasa no meitenēm divtik lielu piepūli nekā no zēniem gan sabiedrības attieksmes un aizspriedumu dēļ, gan arī daudzo pienākumu dēļ.

– Re, kur mācītā, re, kur mācītā! Būtu labāk iemācījusies degunu izšņaukt!

Tēvi un mātes tā runāja mājās; mazie, noklausījušies, savukārt, izbrēca tamlīdzīgas dumjības ar dažādiem piepušķojumiem. Un, kad meitene tikpat bija pārnākusi mājās, kad viņai būtu vajadzējis labi atpūsties, kad tai gribējās palasīt un pamācīties, tad viņai gūlās trīskārtīgi vairāk darbu nekā zēnam. Viņas pienākums bija palīdzēt mātei pagatavot ēdienu; tai vajadzēja mazgāt traukus, izslaucīt istabu, atnesti ūdeni un beidzot auklēt mazākos brāļus un māšes. Un tad atnāca žagatas-kaimiņienes, tās izsmēja, ka lūk kur augot “paņenočka”, viņas deva padomus mātei, lai netaupot žagarus, citādi izaugšot pirmā numura palaidne... (Salenieks 1935a: 125)

Taču sieviešu izglītība pirmsrevolūcijas patriarhālajā sabiedrībā ir privilēģija tikai zemākās šķiras – zemnieku, strādnieku – sievietēm, savukārt turīgo kārtu sieviešu izglītība tiek uztverta kā pašsaprotama, piemēram, E. Salenieka garajā stāstā “Vilcēns”, kas turpina stāstu “Knislis”, Vitebskas privātskolās un ģimnāzijās mācās diezgan liels skaits meiteņu, taču viņu intereses ir virspusējas un ārišķīgas, tā stāsta protagonista Roberta Zalāna iepazītā lielsaimnieka meita Oļa jūsmo par viņu kā par eksotisku citas kārtas pārstāvi, sauc par Lomanosovu⁵⁸, uz pasauli un pat karu lūkojas no romantizēta skatpunkta.

Tad viņa izstiepa savu roku: vienā rokā vizuļoja mazs gredzentiņš.

⁵⁸ Domāts krievu zinātnieks un dzejnieks Mihails Lomanosovs (*Mihail Lomonosov*, 1711–1765), kurš arī nāca no salīdzinoši trūcīgas ģimenes, bet guva labu izglītību un kļuva par vienu no sava laika ietekmīgākajiem krievu inteliģences pārstāvjiem.

– Vesela bagātība – briljants! To man uzdāvināja tēvs lielā prieka dienā; viņš apbalvots ar diviem ordeņiem: viens no mūsējiem, bet otrs – no Francijas. Paklausies, Lomonosov, karš tomēr ir devis daudz brīvības. Vai agrāk ģimnāziste būtu iedrošinājusies nēsāt gredzenu? Nekad ar' ne! Bet nu pat mūsu piktā klases dāma Žurka (viņa tagad mūsu ģimnāzijā), ieraudzījusi man pirkstā šo košumu, tikai noteica: “Oļā, jūs oriģinela meitene!” A? Kā tev tīkas? Un šovakar tik daudz ģimnāzistu staigāja strīpainos un raibos kreklos.. Daži puīši pat ar krādziņām un šļipstēm... A? Vai nav jauki? Kas to agrāk būtu iedomājies? Es domāju uz priekšu būs vēl vaļīgāk. Jā, karš nav joka lieta! Nu, *adieu!*” (Salenieks 1937: 155)

Taču romantizēta pasaules uztvere nav raksturīga tikai augstākās šķiras pārstāvēm. A. Ceplis stāstā “Irstošās ģimenes, gaistošie radi”, rakstot par latviešu kolonijām mūsdienu Baltkrievijas teritorijā 20. gadsimta 30. gadu sākumā, vēsta par dziesmām, ko dzied lauku sievas, un uzsver to sentimentālo, romantisko skanējumu, piederību “viensētām” jeb iepriekšējai paaudzei, patriarhālajai paradigmai.

Vienalga, vai lasāmajā šovakar “uzstāsies” ceļojošais kino vai arī dramatiskais pulciņš nospēlēs, kā parasti, divos vakaros “iestudēto” drāmu, – dziesmas vienādas. Drusku grūtsirdīgas. Vecas, kā kolonijas pagātne. Un stipri sievišķīgas. Par mīlestību. Par puīsi, kurš aizbraucis diez kurp un netaisās atpakaļ braukt..

Vienkārši – paradums? Paaudžu mantojums? Nē, šīs dziesmas ļoti zīmīgas. Labi intīmas, viensētnieciskas, bet laikmetīgi saturīgas. (Ceplis 1932b: 21)

A. Ceplis stāstā rezumē, ka ir gaidāmas pārmaiņas un kolektīvajās saimniecībās esošās sievietes, kas smīn par grūtsirdīgajām viensētnieču dziesmām, drīz dziedās pavisam jaunas, vēl nedzirdētas (Ceplis 1932b: 21). Iespējams arī, ka A. Ceplis šajā stāsta epizodē netieši norāda uz sievietēm (viensētniecēm), kas zaudējušas savus vīrus un/vai dēlus kolektīvizācijas sākumposmā, kad daudzi kolektīvo saimniecību pretinieki tika apcietināti un izsūtīti, piemēram, norādīts, ka Āboliņa “trīs brašie dēli kā ozoli” nav redzami kolektīvajā saimniecībā un baumo, ka viņi kaut kur rokot grāvjus (Ceplis 1932b: 22), iespējams, tādā veidā A. Ceplis eifēmiski norāda par vīriešu izsūtīšanu uz darba nometnēm. Jebkurā gadījumā sentimentālas un skumjas dziesmas, romantizēts pasaules redzējums ir patriarhālas sabiedrības sieviešu raksturiezīme, kas jaunajos laikos nav īsti pieņemama un iederīga.

Atgriežoties pie pēcrevolūcijas sievietēm, 20. gadsimta 20. gadu sākumā PSRS – vulgarizējot A. Kollontajas slaveno frāzi “seksuāls akts nav jāuztver ne par apkaunojošu, ne

grēcīgu, bet dabisku, tikpat veselīgu organisma izpausmi kā izsalkuma vai slāpju remdēšanu” (Kollontaj 1921b: 31), sabiedrībā radās “ūdens glāzes teorija”⁵⁹, kas bija plaši izplatīta starp jaunajiem padomju pilsoņiem (Zetkin 1933: 77). Šis koncepts paredzēja, ka seksuālo vajadzību apmierināšanai jābūt tikpat vienkāršai kā slāpju remdēšanai (izdzerot ūdens glāzi); parādījās arī idejas, ka mīlestība vispār ir apkaunojoša, buržuāziska sajūta, vājība, no kuras jātiek vaļā. Tas, savukārt, rezultējās cilvēku izvēlē apspiest seksuālās dziņas un mīlestības izpausmes, tādējādi palielinājās agresija, izvarošanu skaits, prostitūcija (Stites 1989: 177). Būtībā parādījās divas līdzās pastāvošas modernās, revolucionārās domas – viena noteica, ka padomju cilvēkiem ir jābūt seksuāli atvērtiem un brīviem, arī poligāmiem; otra sludināja atturēšanos un rakstura stingrību. Abas idejas atspoguļojas arī latviešu padomju īsprozas tekstos.

Viens no spilgtākajiem “jaunās mīlestības” proponētajiem ir A. Ceplis savos agrīnajos prozas tekstos. Vienā no viņa zināmākajiem stāstiem “Noliedzēji”, kas vēsta par Malienas kalpiem pēc Pirmā pasaules kara, sievietes ir aktīvas revolucionāres un darbojas kopā ar vīriešiem. Jānis Gauss uz komūnu atved savu jaunības dienu mīlestību Mildu:

Pie mums viņai patīk plintes, garās sarunas pa svabadām vakara stundām, raibās grīdsegas. Un vēl daudz kas, senāk jauneklībai liegtais. Gausam ar Mildu tiek ierādīt gulta aiz puķotiem širmjiem, kura līdz šim ir bijusi mans un Liepiņa “īpašums”. Mēs paši nomitināmies uz grīdas un naktīs aizmigdami ilgi dzirdam, kā Gauss un Milda karsti mīlē viens otru. Skaista ir šī mīla! Pavasarota! Tā var mīlēt tikai tas, kas visu laiku ir bijis kalps un atkarīgs. (Ceplis 1924: 47)

Taču drīz vien komūnā dzīvojošais Jūlijs Liepiņš arī sāk ieskatīties Mildā, kas Gausu dara greizsirdīgu, taču ar laiku saprot, ka Milda nav viņa īpašums un viņa var brīvi izvēlēties:

Viņa mīlēs to, kurš šodien patīk, jo šai dienai ir citādi prasījumi. Šonakt pat viņa var atstāt Gausu gultā vienu pašu un nolīkties blakus Liepiņam uz grīdas, ne lai izvirtu, bet lai dzīvotu. Tagad daudzi grib dzīvot personīgo dzīvi pretrunās, tie ir grāvēji un meklētāji, tādus nesoda.” (Ceplis 1924: 49)

⁵⁹ Lai arī “ūdens glāzes” teoriju vienmēr cieši saista ar Kollontaju, viņa to nav definējusi (nosaukuma saknes meklējamas franču rakstnieces Žoržas Sandas (*George Sand*, 1804–1976) izteikumos) un bijusi pret šādu viņas izteikuma vienkāršošanu.

Stāstā mīlas peripetijas kļūst sarežģītākas, jo Gauss aiziet prom no komūnas, nespēdams izturēt Mildas attiecības ar Liepiņu, taču pie Liepiņa ierodas viņa jaunības laiku mīlestība, un viņš sākotnēji pavada naktis ar viņu, tādēļ Milda pievēršas trešajam komūnas loceklim (pirmās personas stāstītājam):

Liekamies gulēt savās parastās guļu vietās, bet drīz vien Milda sauc pie sevis. Es nesaprotu, saku, ka man traki nāk miegs, palieku uz grīdas, aizmigdams domāju: “Cik vienkārši un dabiski sagrūst cilvēku attiecības, kuras kādreiz aizsmakdami un siekalodamies tīstīja un odekolonēja izsmalcinātie dzejas estēti un sirmie morālisti. (Ceplis 1924: 52)

Ideja, ka mīlestības romantizētā, dzejiskā puse nav pieļaujama īstenam revolucionāram, parādās arī Gausa kritikā Liepiņam, kurš staigā ar J. V. fon Gētes “Fausta” eksemplāru, lasīdams dzeju, tādējādi kaitinādams pārējos biedrus.

– Es jau sen uz tām lietām esmu skatījies pavisam citādi. Man nav bijuši nekādi dzejoļi. Ja kas netic, lai paprasa. [...] Un tu domā, Liepiņ, ka es arī neesmu ar mīlestību nodarbojies? Tev varbūt bij vairāk vaļas kā man, bet es toties citādi pratu sajūsmināties. Tamdēļ, ka tu ap to laiku droši vien lasīji “Dzimtenes Vēstneša” pielikumus, kuros, kā stāsta, jauki bija pamācīts, kā jāmīl lauku puisiem, bet es tad pat jau biju dabūjis no Biezo Andra Bēbeļa “Sieviete un sociālisms” un sāku to pielāgot sava kalpu puisi dzīvē. (Ceplis 1924: 54)

Būtībā Mildas tēlā tiek iekodētas idejas, kas aktuālas agrīnajam PSRS posmam par brīvo mīlestību un instinktīvu dziņu apmierināšanu. Otrajā stāsta daļā “Malienas vilki” Mildai ir daudz jaunu paziņu, tādēļ naktīs viņa retāk ir mājās, tajā pašā laikā viņa darbojas dažādās politiskajās un sabiedriskajās organizācijās, dodas cīņās ar ieročiem rokās – līdzvērtīgi vīriešiem – u. tml. A. Ceplim 20. gadsimta 20. gados raksturīga sekošana dažādām proletāriskās rakstniecības tendencēm, līdz ar to Mildas tēls, iespējams, ir perfektās revolucionārās sievietes konstrukcija. Taču var redzēt, ka jau 20. gadsimta 30. gados šāda sieviešu tēla recepcija netiek uzlūkota pozitīvi, piemēram, kritiķe A. Pērle uzskata, ka A. Ceplis Mildu veidojis revolucionāras sievietes aizskaroši, un pat salīdzina šādu konstrukciju ar dekadentisko mākslu.

Gribot negribot katrai apzinīgai darba sievietei jāceļ pret Cepli smags apvainojums par to, ka revolucionārās sievietes galveno uzdevumu viņš redz vecās dzimumu morāles ārdīšanā un pašu

šo ārdīšanu saprot pavisam neproletāriski, kā nemotivētu klaiņošanu no viena vīrieša pie otra. Savu Malienas kalpa mīlu viņš par vari cenšas tuvināt rubeņu un zaķu priekiem pārošanās sezonā, vairākkārt tēlodams, kā Mildas sievišķību un Gausa vīrišķību stimulē putnu klaigas un zvēru sasaukšanās. Jāpriecājas, ka šo jaunās morāles atziņu Ceplis nepauž dzīvos, pārliecinošos tēlojumos, bet tikai patētiskās deklamācijās, kuras diezgan stipri atgādina nīkstošās buržuāzijas mākslinieku-dekadentu ālēšanos. (Pērle 1930: 46)

1924. gadā tika izdota padomju psihoanalītiķa Ārona Zālkinda (*Aron Zalkind*, 1888–1936) brošūra *Dvenadcat' polovyh zapovedej revoljucionnogo proletariata* (“Revolucionārā proletariāta divpadsmit seksuālie baušļi”), kas bija mēģinājums oponēt seksuālās brīvības idejām, sludinot monogāmiju, attiecību juridisku nokārtošanu, seksuālo mērenību. Brošūra iestājās arī pret flirtēšanu, uzmanības izrādīšanu, koķetēšanu, uzskatot, ka tā nav proletāriešu cienīga uzvedība (Zalkind 1990). Nevarētu teikt, ka brošūra uzreiz nomāca visas iepriekšējās ideoloģiskās strāvas, taču, nostiprinoties Staļina diktatūrai, mainījās arī sievietes loma un funkcijas. Tā kā totāla varas kontrole vairāk saistāma ar stingru kārtību un konservatīvismu⁶⁰, arī Staļins tiecās sakārtot “sieviešu jautājumu”, aktualizējot sievietes šķīstību un seksuālas attiecības tikai ar mērķi radīt pēcnācējus, tika uzsvērtā mātes lomas nozīme. Līdz 20. gadsimta 20. gadu beigām “feministiskā” Sieviešu nodaļa tika pakāpeniski vājināta un galu galā 1930. gadā likvidēta (Goldman 1996: 63). Tās funkcijas pārņēma Aģitācijas un masu kampaņu departaments, kur no aktīvistēm tika gaidīts, lai tās demonstrētu partijas disciplīnu un atbalstu Staļina politikai (Heitlinger 1979: 62). Radošākās lielnieku feministes tika marginalizētas. A. Kollontaja, piemēram, kā vēstniece tika pārcelta uz Norvēģiju, vēlāk Zviedriju, dzīvoja trimdā (Synowich 1993: 289).

Interesantus un daudzveidīgus sieviešu tēlus veido A. Kadiķis-Groznijs. Viņa garajā stāstā “Uz Daugavas krastiem”, kurā vēstīts par sarkanajiem latviešu strēlniekiem, kas 1919. gadā ieņēmuši Rīgu. Sarkanarmietēm Irmai un Elzai Rīgā ierādīta kopīga istaba ar kaujas biedru Raitu. Viņu sadzīvi diktē biedrīks, aseksuāls dzīvesveids.

Pirmkārt: vakaros viņš likās gulēt pēdējais, gaidīdams savu kārtu aiz durvīm. Otrkārt: no rīta cēlās augšā pirmais un tūliņ gāja ārā. Bet, tā kā aiz durvīm nebija ko darīt, viņš gāja uz tirgu, pirka pienu, pa ceļam maiznīcā pīrādziņus, strimalas un citas ēdamlietas. Kamēr biedri ģērbās un uzpucēja “skaistumu”, Raitis bij jau mājās ar brokastīm un gaidīja aiz durvīm “ieejas atļauju”.

⁶⁰ Sk., piemēram, Geyer, Fitzpatrick 2009.

Šie pienākumi viņam neapnīka. Dzīvoja satīcīgi, jokojās viens par otru, smējās, uz darbu gāja reizē un trijatā apmeklēja komjauniešu komiteju...” (Kadiķis-Groznijs 1936: 227)

Visticamāk šāda disciplīna un absolūti sterilas, priekšzīmīgas Raita attiecības ar sieviešu kārtas biedrenēm saistāmas arī ar to, ka stāsts rakstīts 20. gadsimta 30. gados, kad pamazām sāk formēties sociālistiskā reālisma paradigma. Priekšzīmīgas sarkanarmietes A. Kadiķis-Groznijs konstruē arī citos stāstos, piemēram, miniatūrā “Meitene, kurai nav brāļa” Pilsoņu kara laikā staciju apsargā jauna sieviete, kura sastop savu brāli baltgvardu un pienākuma vadīta viņu nošauj (Kadiķis-Groznijs 1927: 8); stāstā “Meiteņu posmā” tiek vēstīts par sieviešu rotu, kas cīnās Krievijas pilsoņu karā (Kadiķis-Groznijs 1932).

Analoģiski sieviešu tēli parādās arī E. Eferta-Klusā stāstos, piemēram, stāsts “Plinšu sievas” vēsta par kalpa sievu Mari, kurai līdzīgi kā citām apkaimes kalpu sievām vīrs tiek mobilizēts Pirmajā pasaules karā. Sievas, palikušas vienas ar bērniem, ir spiestas darīt arī smagos, neierastos vīriešu darbus un nespēj veltīt pienācīgu uzmanību bērniem, tas vairo Mares dusmas un naidu pret karu un izkalpinātās lomu, situācija kļūst sarežģītāka, kad muižnieki atlaiž viņu no darba, jo sieviete ar bērnu bez vīrieša nav pietiekami rentabls ieguldījums saimniecībā.

Pa Jurģiem Marei jāaiziet no kalpmājām. Nu jau vairāk nekā trīs gadus Didzis nav rakstījis ne reizi. Klīst pa malām apkārt dažādas baumas, ka nošauts, ka saņemts gūstā, ka bez vēsta pazudis, pat vēl, ka pa ceļam aizbēdzis. Nevienš nekā noteikta nezina. Tomēr jāgaida vislaunākais. Un muiža pasteidzas pie laika, lai nav jādod atraitnei istabas kakts un pleķis dārzā. [...] Arī saimniekiem nav vajadzīga atraitne ar mazu bērnu. Uzņemies kā nastu un tad netiec vairs vaļā. (Eferts-Klusais 1923: 164–165)

Taču Mare dodas uz Rīgu, kur dzīvo viņas brālis, kas iesaistīts lielinieku pagrīdes kustībā, kurā drīz vien iesaistās arī Mare, saņemdamā plinti un apsargājot pilsētas ielas. Viņa iesaistās arī aktīvā karadarbībā, paralēli tam izveidojot un uzturot bērnu namu Āgenskalnā, kur nomitināts arī pašas dēls.

Būtībā šajos sieviešu tēlos, kuri ne tikai pilda priekšzīmīgu, sociāli aktīvu sieviešu funkciju, bet arī **priekšzīmīgu mātes lomu**, parādās tas, ko vēlāk pētnieki nosaukuši par “dubulto (vai pat trīskāršo⁶¹) nastu” – tās bija padomju supersievietes, kurām bija jābūt

⁶¹ Par trīskāršo slogu, kas gulstas uz sievietēm sociālistiskajās sabiedrībās, sk., piemēram: Einhorn 1991.

izcilām mātēm un sievām, uzcītīgi jāstrādā savā darbavietā un noteikti jāiesaistās arī sociālā vai politiskā darbā (Buckley 1989: 136).

Tas, ka Mare izveido bērnu namu, arī sasauca ar laikmeta ideoloģiskajiem uzstādījumiem. Krievijas pilsoņu kara laikā bērnu nami pildīja sociālo funkciju, rūpējoties par pamestajiem vai karā vecākus zaudējušiem bērniem (Stevens 1982: 243), taču ne mazāk būtiska nozīme ir arī ideoloģiskajam faktoram: pirmkārt, bērnu nami un diennakts bērnudārzi atbrīvoja lielu sieviešu skaitu no bērnu audzināšanas pienākuma, dodot iespēju viņas iesaistīt darbā vai pat karā (Stevens 1982: 243); otrkārt, tas sasauca arī ar agrīnajām padomju ideologu idejām par ģimenes institūcijas sagraušanu, tā vietā ieviešot komūnas (Engels 1884). Pēc Staļina nākšanas pie varas 20. gadsimta 20. gadu beigās ģimenes koncepts tika pilnībā rehabilitēts, jaunās valsts atjaunotnei tāpat bija nepieciešami milzīgi cilvēku resursi, tādēļ pirmsskolas bērnu audzināšanas iestādes tika plaši propagandētas divu iemeslu dēļ – lai no rūpēm par bērniem atslogotu darba spēku – vecākus – un lai jaunā padomju pilsoņu audzināšana kļūtu par valsts pienākumu, tādējādi veidojot jaunu, ideoloģiski izglītotu, daļēji no ģimenes un, iespējams, nevēlamām ietekmēm izolētu paaudzi (Kreusler 1970: 431).

E. Salenieka bērnu stāstā “Dari tā un dari šitā” darbojas pionieris no bērnu nama, kur “teju visi iemītņieki ir bijuši bezpajumtnieki” (Salenieks 1935b, 37), vairākos stāstos parādās “bērnu siles” un “bērnu laukumiņi”, kur kolhoznieces var atstāt savus bērnus, lai varētu pilnībā koncentrēties tikai darbam.

Kāda viensētniece palaiduse tenkas, ka laukumiņā bērnus rokot smiltīs, lai nokristu kolektīva ticībā, ka barojot ar slimīgu ēdienu, ka uzraudzes lamājoties kā tirgū. Un vienā dienā kolektīvistes draudējušas siles un laukumiņus izputināt. Vienīgi paši bērni raudādami aizstāvējuši. (Ceplis 1932a: 10)

Politizēta izglītība, kas ļauj jaunajiem padomju pilsoņiem no agras bērnības nekritiski pieņemt marksistiski leņinisko ideoloģiju, padomju reālības un ideālus caurvij daudzus tekstus. Protams, E. Salenieka stāstu krājums “Līvijas stāsti” un garais stāsts “Jautrais rudens” tieši rāda padomju skolas sadzīvi, politizēto mācību programmu, pionieru kustības cīņu ar netaisnību, šķiriskajiem ienaidniekiem u. tml. Netiešā veidā arī citos darbos parādās PSRS izglītību guvušo jauniešu atšķirība no, piemēram, saviem vecākiem un viņu ideāliem. Stāstā “Nesalaužamie” jauna meitene Elija riskē ar savu dzīvību, dodoties pērkona

laikā uz mežu glābt labāko kolektīvās saimniecības govi, par ko ir sašutis viņas vectēvs viensētnieks:

Nu kā lai lien tādā ellē iekšā? Kā var tīšam savu veselību, savu dzīvību tā likt uz spēles?

Bet aug jauni ļaudis. Tie to dara. Un dara to nolādētas komūnas dēļ. Lūk spēks, kas nebaidās ne satrakotā pārkoņa spērienus, ne vētra brāzienus. (Salenieks 1931: 23)

Bērni, kas atbraukuši no mācībām pilsētās pie saviem vecākiem uz Baltkrievijas latviešu kolonijām, A. Ceplā tēlojumu krājumā “Traktors rudzupuķēs” arī nereti izvēlas palīdzēt nevis savām mātēm un tēviem, kas atsakās iestāties kolektīvajā saimniecībā, bet gan komūnai (Ceplis 1932b: 23; Ceplis 1932a: 17). Tādā veidā īsprozas tekstos parādās vecāku, īpaši mātes, autoritātes zudums; bērnu audzināšana, vērtības un ideāli kļūst par valsts, nevis ģimenes privilēģiju; autonomija un individualitāte nav padomju pilsoņa vērtības. E. Salenieka stāstā “Dēls un māte” pieaugušo dēlu Jāni Straujānu partija nosūta vadīt spirta rūpnīcu, tas rada sāpīgu triecienu viņa vecajai mātei. Straujānu audzinājusi ir tikai māte, jo tēvs nepārtraukti dzēra, tādēļ viņa mātei ir naids pret alkoholu, viņa nespēj pieņemt arī sava dēla karjeru, lūdzoties lai viņš dara jebko citu, taču jaunā padomju pilsoņa uzticība padomju lēmumiem un disciplīna ir nelaužam, arī tad, ja tas nozīmē pilnībā sagraut māti:

– Dēliņ, visu mūžu esmu mocījies kā taurenītis, kam norauti spārni... Neviena diena, neviena nakts nav pagājusi, kad es neredzētu tava tēva asaru pilnās acis... Tās mani vai traku padarījušas... un pie visa vainīgs spirts. Es nespēju savu zvērestu lauzt... nespēju savam dēlam ļaut pasauli maitāt!

– Māt!...

– Ej projām, gan es nomiršu bez tevis! Tūliņ prom!

Sāpīgi aiz dēla noklidz kliņķis. Bet tur nekā nevar darīt. Revolūcija tikai tad uzvarēs, ja dēliem būs stipri nervi. Un tagad šie stiprie nervi vajadzīgi. Aiz durvīm paliek sieva ar savu zemniecisko fanātismu. Viņas mokas – aizlauztas liepas mokas. (Salenieks 1930b: 62–63)

Izvēle starp ģimeni un pienākumu ir caurviju motīvs daudzos A. Ceplā īsprozas darbos, parādot, ka sieva un bērni nav padomju vīrieša prioritāte, – stāstā “Sarkanais Vedingas karogs” latviešu sarkanais strēlnieks Zvaigzne pēc Pilsoņu kara apprecējis ukraīnieti Gaņu, abiem piedzimis dēls, taču dzīve sādžā viņam likusies pārāk mietpilsoniska un šaura, tādēļ viņš devies uz Urāliem būvēt Magnitogorskas dzelzs un tērauda rūpniecību.

Tas, protams, sasauca ar Staļina īstenoto politiku un pirmo piecgades plānu, kas mudināja attīstīt smago rūpniecību (Keefe 2009). Taču laimi un apmierinājumu Zvaigzne beidzot gūst, strādājot cauru dienu, būvēdams domnas⁶², dzīvojot nabadzīgās, blakšu apsēstās barakās, pārtiekot no pieticīga uztura tālu prom no ģimenes. Zvaigzne saņem arī vēstules no sievas un Latvijā dzīvojošā brāļa.

Es nezinu, ko darīt, kad katru dienu Juris prasa pēc tēva. Viņš sargā pat tavu veco cepuri, kuru uzgājis nez kur palieņos, kā nezina kādu dārgumu... Bet drīz vien kolektīvs mūs izdzīs no mājas, un Juris varēs iet tad ar savu cepuri kapeikas lasīt. Kur citur viņš ar savu māti lai ietu... Jeb arī mēs noslīcināsimies pirmā dziļākā vietā par godu tēvam, kas pametis savējos... (Ceplis 1935: 64–65)

Bet tavu beidzamo vēstuli es nesaprotu. Tu raksti par milzīgiem lielu saimniecību laukiem pie jums, kurās saejot visi. Tātad tāpat kā muižnieku laikos kļaušnieki?... Es lasu avīzes un redzu, kā izput pie jums lauki un lauku ļaudis. Tā nevar būt pareizi... Es sajūtu, ka arī tu esi izputināts, un viss, ko tu raksti, ir bēdīga cilvēka murgos uzrakstīts. Nekādas jaunas dzīves nevar būt, ja cilvēkam tādēļ jāpamet sieva un dēls... (Ceplis 1935: 63)

Lai arī Zvaigzne jūt spiedienu un pat kaunu, ka dēlam ar sievu smagi klājas un, iespējams, būs jāiet ubagot, viņš tomēr paliek uzticīgs savam pienākumam vadīt domnu būvniecības brigādi, jo, kā minējis viņa veco laiku cīņas biedrs Vaivars, jo aizraujas ar pasaules jauncelsmes ideju?: “Tu pats šodien redzēji, kādas lietas mūs aizrauj. Pagaidām vēl daudz putekļu, sodrēju. Bet, kad sakalsim zemi metālā, tad ļaudis sāks domāt citādi...” (Ceplis 1935: 32)

Saskaņā ar staļinisko ģimenes izpratni mīlestība vai pat seksuālas attiecības nav svarīgākā padomju ģimenes komponente – sekss tikai apmierina nepieciešamību radīt pēcnācējus, taču attiecībām starp vīru un sievu drīzāk jābūt biedriskām, nevis romantiskām (Goldman 1993). Arī šī doma parādās A. Ceplja padomju realitāti idealizējošajos stāstos, piemēram, stāstā “Lidotāja stāsts” vēstītāja kaislība pret darbu tiešā veidā tiek pretstatīta viņa attiecībām ar sievieti.

Man nenācās grūti iepazīties ar lidmašīnām. Es cauras dienas dzīvoju starp tām un pat naktis bieži gulēju kopā, ielīdis lidotāja kabīnē un apsedzies ar veco šineli. Biedri jokoja, un es pats

⁶² Šahtveida krāsns ķeta kausēšanai no dzelzs rūdas.

zināju: iemīlējies. Jā, es biju iemīlējis šos tērauda ērglēnus stiprāk kā Annu Baltiņ, ar kuru kopā negulējām, par revolūciju, ar kuru kopā atkāpāmies, šaudami no mūsu ložmetēja. [...] Es mīlēju lidmašīnu vairāk kā Annu. Bet mūsu attiecības, protams, no tā nevarēja un nedrīkstēja ciest. Vai tad Anna Baltiņ būtu spējusi domāt par mietpilsoniskām gultas tiesībām, ja es nakti pavadīju lidmašīnā un pa miegam glaudīju stūri – savas kara biedres vietā? (Ceplis 1930: 35)

Stāstā iezīmējas arī sievietes uzticība savas dzīvesdraugam, jo stāstā lidotājs cieš avārijā, gūdam smagus savainojumus.

Anna Baltiņ mīl mani tāpat, mīl kroplu, pusaklu, salauztu, izrobotu. Tāpat kā es kādreiz mīlēju vecās, salāpītās lidmašīnas. Bet tas jau bija kādreiz! ... Tamdēļ es viņai saku:

– Tu esi jauna. Darbnīcā, kur tu strādā, ir daudz spēcīgu, veselu vīriešu. Dzīvo. Ko tu ar kropli darīsi?

Bet sievietes jau ir tādas dīvainas pat mūsu laikos vēl – pat vecās kaujinieces. (Ceplis 1930: 43)

Šajā fragmentā gan netieši tiek implicēts, ka, iespējams, Annai vajadzētu būt praktiskākai, ciniskākai un neļauties mīlestības vai žēlsirdības jūtām, jo tas nepiedien revolucionārēm. Pienākuma pārākums parādās arī R. Eidemaņa stāstā “500 000”. Šajā stāstā darbojas sieviete Anna, kas izvēlas piedalīties Krievijas pilsoņu karā un cīnīties par komunisma idejām, nevis kļūt par māti, taču pēc kara, sasniedzot 40 gadu vecumu, viņa tomēr izlemj, ka vēlas bērnu (Eidemanis 1926a: 05.08.). Kopā ar dzīvesdraugu Pēteri viņai kādu laiku neizdodas palikt stāvoklī. R. Eidemanis aktualizē neauglības jautājumu, taču atšķirībā no iepriekšējās tradīcijas, kad sievietes nespēja kļūt par māti tiek saistīta ar nelaimi un izpostītu dzīvi, šajā gadījumā noprotams, ka sievietes funkcija nav tikai reproducēties un ir iespējams dzīvot un būt sabiedrībai noderīgai arī bez bērniem. Tādā ziņā R. Eidemanis reprezentē moderno padomju sievieti, kuras pienākumi dzīvē neaprobežojas ar ģimenes dzīvi. Neviennozīmīgs ir stāsta turpinājums – kad Annai izdodas palikt stāvoklī, piepilsētas laukos ir slikts ražas gads (R. Eidemanis gan metaforiski, gan tieši apspēlē neauglības ideju stāstā), tādēļ Anna grūtniecības laikā fiziski daudz strādā, lai atjaunotu pārticību pilsētā. Rezultātā – Annai, iespējams, pārpūles dēļ, piedzimst nedzīvs bērns, kā arī viņa pati dzemdību komplikāciju dēļ iet bojā (Eidemanis 1926a: 19.08.). Šo risinājumu iespējams interpretēt dažādi: viens no variantiem – R. Eidemanis tādējādi parāda, ka ne katra padomju sieviete ir domāta mātes lomai un viņai bija jāaprobežojas ar aizsākto revolucionāres un jauncelsmes aktīvistes lomu. Šai interpretācijai par labu liecina arī stāsta varoņa Pētera

reakcija uz bērna un vēlāk dzīvesbiedres nāvi – viņš bezkaislīgi turpina vadīt sapulci un neļaujas emocijām, līdzīgi noris arī bēres, kurās Pēteris dusmojas par izšķērdīgu ceremoniju (par daudz ziedu) un nepārtraukti domā par darbu, kā arī bērnu laikā ar citiem runā par graudu sēšanu un normu izpildi (Eidemanis 1926a: 19.08.). Protams, ir iespējams arī pilnīgi pretējs šī stāsta lasījums, taču, apzinoties kontekstu un R. Eidemaņa politisko pārliecību, ir maza varbūtība, ka viņš tekstā ironizē par pārmērīgi strādīgajiem komunistiem vai pārmet Annai/Pēterim nesavtīgo darbošanos pilsētiņas labā; drīzāk R. Eidemanis parāda, ka labākas nākotnes vārdā nepieciešams nest dažādus upurus.

Disharmonisks un destruktīvs ir arī A. Cepla stāsta “Cīrvju dumpis” noslēgums. Sādžas skaistākā jaunava Maņa apprec stiprāko pilsētas ostas krāvēju; A. Ceplis iezīmē viņas kā sievietes pienākumus:

Tanī pat rudenī Maņa palika Klovovam par sievu. Sādžas baznīcā pops salaulāja. Dzēra divas dienas un dziedāja. Pēc tam ielika ratos kasti ar krēsliem, strīpotiem brunčiem, satina lakatā divas svētbildes, kuras būdas kaktā bij nokvēpušas īsti svētsvinīgi un droši varēja kļūt par ceļa vadītājām jaunajai ģimenei. Un aizbrauca uz pilsētiņu. [...] Klovovs bija apmierināts. Viņš varēja ierasties mājās vēlu, grīlodamies, ar ostas kroga smaku, varēja nākt grumbās sarauktu seju, nomocījies – kāpostu trauks vienmēr mīlīgi uzkūpēja, un gardas likās asakainās zivis. Bet rītā bij tīrs krekls. Mīlestība kopa pāris sakņu dobjū, staigāja uz tirgu, praktiski tērēja glāstus pa īsajām naktīm. (Ceplis 1926b: 20–21)

Taču pēc revolūcijas iezīmējas lūzums Klokova un Maņas ierastajā attiecību dinamikā; Maņa kļūst politiski izglītotāka un priekšroku dod sociālisma celšanas darbam.

Vīrs, sieva, bērni – no ārienes viss vēl turas, bet vidū kaut kāds vienlīdzības grauzējs. Izgrauzīsies reiz līdz ārējai mizai – un tad? Klovovs neiebilstu, ja Maņa lasītu vienīgi grāmatas vai laikrakstus. Viņš pats pa svētdienām ieskatās rajona “Krāsncurī” un pa divām nedēļām reizi aiziet uz klubu, lai piedalītos ostas strādnieku sapulcē un noklausītos partijas sekretāru runu par tekošo momentu. Bet cik reizu viņam nav bijis jāēd atdzisusi zupa, krekls pašam jāmazgā? (Ceplis 1926b: 24)

Lai arī Maņu vilina viņas vīra fiziskais spēks – stāstā viņa arvien vairāk attālinās no iepriekšējā dzīves rituma un satuvinās ar partejiski izglītoto, racionālo Petrovu. Saprotot, ka viņa ar Petrovu kā biedri vēlas veidot citādu – sociālistisku – nākotni, viņa nolemj šķirties un ar bērniem aiziet no Klokova. Šeit, protams, parādās jauno laiku sievietes tiesības un

brīvība šķirt laulību (VCIK 1917a). Jāpiebilst, ka Staļins 20. gadsimta 30. gados kritizēja bezrūpīgo agrīno sociālistu attieksmi pret laulības institūciju, – tika radīta dzimstības veicināšanas programma, kas rezultējās ar abortu aizliegumu un padarīja laulības šķiršanas procesu daudz sarežģītāku (Engel 1987: 788). Taču A. Cepļa stāsts vēl ietilpst 20. gadsimta 20. gadu nosacīti brīvdomīgākajā paradigmā, kur sievietēm ir izvēles brīvība un tiesības. Stāstā tēlotais Klokovs ir vecās, patriarhālās domāšanas cilvēks, kas uzskata, ka Maņa ir viņa īpašums. Stāsta noslēgumā viņš nespēj Maņai piedot to, ka viņa nepilda savus pienākumus kā senāk, un nogalina viņu.

Mezģls bij sasiets. Bet piecelties Maņa nepaguva. Izmazgātais slapjais kreklis uzkrīta uz galvas, nobraucēja iekarsušos vaigus un saspiedās ap kaklu. Lādētājam bij smaga roka. Kad Klokovs paķēra no sola apakšas cirvi, roka viņam mazliet sadrebēja un apstājās. Tik gara parasti ir pāreja no dzīvības uz nāvi. Ja Maņa redzētu cirvi, viņa šinī pārejā izdzīvotu varbūt visu savu jauno dzīvi, ar kuru to nepacietīgi gaidīja biedrs Petrovs Dārza ielā 15.

Ap pusnakti vējš jau cēla jūru pār ostmalas pāļiem. Tas bija jūras rudens niknums. Bet kādā no ostas kvartāla būdām uz grīdas sēdēja pelēks cilvēks un spēlējās ar asiņainu cirvi. (Cepļis 1926b: 40)

Harmoniski jaunie, monogāmie attiecību modeļi parādās, piemēram, E. Eferta-Klusā stāstā “Tīriņos”, kura kādā latviešu kolonijā ienāk bijušais sarkanais latviešu strēlnieks – revolucionāri izglītotais Kārlis –, kuram vecais Greša ļauj precēt savu vienīgo meitu Zelmū. Kārlis politiski izglīto Zelmū, līdz viņa izveido kolonijā lasāmmāju un iesaistās sociālistiskajā darbā. Vienīgais, par ko vecais Greša skumst, ka viņa uzvārds vairs neturpināsies un dzimta tiks izbeigta.

Kārlis negribot pasmējās un sasita savu plaukstu ar Zelmū... Viņi taču bija norunājuši iet reģistrēties pēc kāzām. Rītu vai parītu viņi to izdarīs... Bet kas tad bija teicis, ka viņi abi reģistrēsies un uz priekšu sauksies Kalniņa un ne Grešas vārdā? ... Tā bija seno nebrīvības laiku ieraža, ko vakar paziņas un jau pirms gadiem mācītājs bija iedomājies tik negrozāmu, it kā sievietei vienmēr būtu jāpieņem vīra vārds un tāpat visiem pēcnācējiem jāsaucas vīra vārdā. Bet viņi rītu ies un nosauksies taisni vecā Grešas vārdā, un arī savus bērnus tā sauks. (Eferts-Klusais 1936: 301)

Tiesības laulības gadījumā paturēt meitas uzvārdu bija vienas no jaunajām sieviešu iespējām, kas tika pieņemtas 1918. gadā dekrētā par civilo nāvju, dzimšanas un precību reģistrēšanu (SNK 1917).

Sievietes kā jaunās kārtības ieviesējas un sociālistisko ideju izplatītājas citādi konservatīvajās un patriarhālajās latviešu kolonijās parādās arī citos stāstos, piemēram, K. Jokuma stāstā “Lasāmmājas vadītāja” Rietumu nacionālo mazākumu komunistisko universitāti beigusi Vaļa brauc uz kādu attālu latviešu koloniju ieviest kārtību un iznīcināt lielsaimnieku (budžu) šķiru, kā arī cīnīties ar kolektīvās saimniecības noliedzējiem. Stāsta izskaņā Vaļa ir laimīga, jo izlasa Staļina dekrētu un saprot, ka “iesāktais ceļš turpināms, tas iet taisni pār budžiem, kuri likvidējami kā šķira” (Jokums 1935b: 51).

Var redzēt, ka pārsvarā sieviešu tēlu izveide korelē ar stāstu rakstīšanas laikā valdošajām idejām, kā arī politiskajiem lēmumiem, taču ne visos īsprozas tekstos var runāt par mēģinājumu veidot tendenciozus sieviešu tēlus. Viens no spilgtākajiem un, iespējams, tēlu izveidē interesantākajiem stāstiem ir A. Kadiķa-Grozniņa garais stāsts “Ens”, kurā tiek izmantotas padomju reālijas un fons, taču tēlu izveides princips ir **psiholoģiski** pamatots. Jaunais pāris Arvīds Ens un Erna pārceļas uz Petrogradu; stāsta sākumā A. Kadiķis-Groznijs visnotaļ meistarīgi rāda viņu sadzīvi, kas sastāv no kopīgiem teātra apmeklējumiem, vakariņām, pastaigām, taču tajā pašā laikā to apvij zināma nolemtības un rutīnas noskaņa (Kadiķis-Groznijs 1930a: 3–11). Ens dodas komandējumā un ir spiests uz ilgu laiku pamest ģimeni, pievērsties saviem tiešajiem pienākumiem:

Ens domās piemin bērnus, Ernu, bet tad atkal viss samudž, pārtrūkst domu vija. Domas izplūst, jo brīžiem iešķeļas nākamo darbu atsevišķs aprēķina sīkums, uzmācas bažas par baļķiem, vispāri par rajonu, kurp ejot jāparedz viss vajadzīgais. (Kadiķis-Groznijs 1930a: 14)

Taču ne jau darba pienākums ir iemesls, kāpēc citādi priekšzīmīgais sarkanarmietis Arvīds Ens nespēj koncentrēties un domāt par atstāto sievu, – komandējuma galapunktā viņš iepazīs ar vietējo lasāmmājas vadītāju, priekšzīmīgu komjaunieti Toņu Jagodu, ar kuru kopā pavada daudz brīvā laika.

Erna un Jagoda. Pirmā – nokaltusi, salkana savā censībā atdzīvināt seno, jaunības gados izšķiesto mīlu, vēsa, mājīga, noļukusi un apātiski sausa kā rudens lapa. Čaukst, sabirst – un nepaliek nekas... Pavisam pretēja Jagoda – skanošām asinīm dzīslās. Katra viņas kustība izdveš spēku, viņas tuvumā dzīves aromāts apdullina nervus, katrs vārds no viņas lūpām skan kā pavasaris, bet

acīs deg dzidras jāņtārpiņu maldugunis. Nepiepildāmi alkstoša viņas griba, kura viltīgi izmeklē, pievelk, atbīda un tomēr vēl nav viss. Vai Ena dzīslās nevirto tāds pats jauneklīgs dzīves ritums? Vai viņa pulss nesit līdzī Jagodas pulsam, ja tikai pamodina ģimeniskos pelnos ierušināto liesmu? Kāpēc Erna nav tāda? Un... ko Erna vairāk zina kā mājību! Ko viņa grib vairāk zināt! Viņai vairs nekā nevajag, viņa ir ieguvusi mieru, sasniegusi sasniedzamo un apmierinājusies kā visas sievietes, kā dūkstīm aizaudzis ezers. (Kadiķis-Groznijs 1930a: 31)

Ens atrodas dilemmas priekšā: būt uzticīgam sievai vai ļauties tam, kurp aizvedīs jaunās, kairinošās sajūtas. No vienas puses, var runāt par to, ka, iespējams, stāsts sasauca ar 20. gadsimta 20. gadu brīvās mīlestības idejām, no otras puses, šajā stāstā nav jaušams tāds izvēles un rīcības vieglums kā, piemēram, A. Cepļa stāstos “Noliedzēji” un “Malienas vilki”. Ens saprot, ka viņa ļaušanās laulības pārkāpumam ir nodevība pret Ernu, tādēļ šī tik cilvēciski universālā un pazīstamā situācija tiek attēlota PSRS latviešu īsprozai netipiski psiholoģiskā manierē. Enā iezīmējas psiholoģiski daudzšķautņains, kara un pagātnes traumēts, neapmierināts vīrietis, kuram ir sarežģīti veidot un uzturēt pilnvērtīgas, abpusēji piepildošas attiecības. Ja attiecības ar Ernu saistās ar pelēcību, rutīnu un ieradumu, tad jaunajās attiecībās viņš jūtas par sevi nedrošs un arvien vairāk alkst jaunās, pienākumiem aizņemtās komjaunietes uzmanību, tādējādi mēģinot aizpildīt tukšumu sevī.

Bija žēl pašam sevis, žēl, ka tik daudz laika jau nodzīvots un nav bijis īsta, ziedonīga jaunības prieka un pilnsvarīgas laimes. Divdesmit astoņi atpakaļ atsviesti gadi. Likās viss mūžs nodzīvots. Sāpīgi iedomāties sevi par vecu, jo sirds vēl gribēja būt jauna, trauksmju pilna. Viņš mēģināja kļūt nebēdnīgs, bet iznāca neīsti, māksloti. Nekas vairs nelīdzēja. Kad Toņa vēl smēja par viņa neveiklībām, tapa vēl smagāk. Tad kā liesma, no pelniem uzpūsta dzirksts iedegās vienkārša, dzīvnieciska kāre. Tā bija pretīga, bet nenovēršama. Jo biežāk Ens sastapās ar Toņu, jo neatvairāmāk prātu saistīja saldeni rūgta, slāpējoša dziņa. Uzaususi vairs nenorieta doma par Ernu, par Toņu... Toņa spēja būt biedrs un mīlama sieviete. Ernu vairs varēja vienīgi žēlot. Ilgie ar Ernu kopā nodzīvotie gadi, bērni – viss radīja citādāku sajūtu un attiecības, kuras palika nosvērtākas, racionalizētākas, ikdienišķām nepieciešamībām piemērotākas. (Kadiķis-Groznijs 1930a: 40)

Taču jaunās attiecības drīz vien beidzas, jo Ens saprot, ka ir sasirdzis ar seksuāli transmisīvo slimību (stāstā izmantots vārds “tripers”). Tādā ziņā Jagodas tēla izveidē A. Kadiķis-Groznijs nav mēģinājis viņu apveltīt ar priekšzīmīgām īpašībām, kādas tradicionāli būtu raksturīgas jaunām partijniecēm, komjaunietēm, kas veic lielisku sociālistiskās

celtniecības darbu. Kā liecina pētījumi, 20. gadsimta 20.–30. gados padomju sabiedrībā bija nepietiekama seksuālā izglītība un zināšanas par slimībām un to ārstēšanas iespējām (Kon 1995: 3). Taču A. Kadiķis-Groznijs nestigmatizē slimību, gluži pretēji, Ens izglīto Jagodu un aicina viņu ārstēties, iedrošinādams, ka ar to dzīve nebeidzas (Kadiķis-Groznijs 1930a: 51).

Arī stāsta turpinājums ir psiholoģiski pamatots – slimības atzīšana un ārļaulības attiecības ar Jagodu atsvešina Ernu un Enu vēl vairāk.

Cik ātri vien spēdams, steidz saīsināt atzīšanās brīdi, jo tas bij ārkārtīgi neciešams. Trafareti viņš izteic visu, neko neslēpdams. Apklusis gaida... Gribējās, lai to noglāstītu kāds, lai saprastu viņu tā, kā viņš pats sevi sapratis. Nepieciešams bij atsaucīgs palīgs, kas līdzētu tikt galā ar sevi. Bet brīdis klusības bij vienīgā atbilde. Tad piepeši kā plosīta iekliedzās Erna un sakrita gultas malā, seju ieslēpdama spilvenā. Viņa raudāja tā, ka visa viņas miesa drebēja no elsām. (Kadiķis-Groznijs 1930a: 55)

Turpmākais dzīves ritējums ir smagnējs – laulāto dzīve mazā dzīvoklī bez komunikācijas nomāc un grauļ Enu, taču šķiršanos viņš neapsver, jo “izjaukt ģimeni laikā, kad partija un sabiedrība pieprasa ģimenes dzīves aizsardzību, tas būtu noziegums” (Kadiķis-Groznijs 1930a: 62). Ens nespēj ilgstoši uzturēties mājās, tādēļ viņš arvien biežāk sāk apmeklēt naktslokālus, kur gūst mierinājumu alkoholā, iepazīstas ar prostitūtu. Šīs sievietes un abu mijiedarbes apraksts gan ir skops, iespējams, jo A. Kadiķis-Groznijs bija pārkāpis zināmu tabu, rakstot par nakts uzdzīvi un prostitūciju, kurā turklāt iesaistās sarkanarmietis, tādēļ nakts dzīves aprakstu detalizācija bija krietni mazāka, nekā citām stāstos iekļautajām reālijām. Stāsta noslēgumā sieva pamet Enu (atkal parādās sieviešu brīvība un izvēle aiziet no attiecībām), turklāt, pamatojoties uz sievas sūdzības par vīra uzdzīvi un nepiedienīgu uzvedību, agrāko kaislīgo revolucionāru Enu izslēdz no partijas. Ens ir morāli sagrauts, taču, kas padomju pilsonim, turklāt kareivim un revolucionāram neraksturīgi, – arī padevies bez vēlmes un spēka cīnīties.

Tu zini, draugs, manas likstas: slimība, satriekta ģimenes atmosfēra, sabiedriska atrofēšanās, kaut kādas nolādētas iekšējas tiesksmes... Man viss riebjas, ko redzu. Es negribu riebt, bet nespēju sevi pārspēt. (Kadiķis-Groznijs 1930a: 97)

Tiecība uz psiholoģiski daudzšķautņainu stāstu tēlu izveidi netika viennozīmīgi uzņemta padomju latviešu kritikā – žurnālā “Celtne” veidojās polemika starp kritiķi J. Janeli-Vienu, kas uzskatīja, ka garstāsts “Ens” pārstāv “psiholoģisko metodi”, taču nebija pārliecināta, ka tā piederas proletāriskā rakstniecībā, un K. Jākobsonu, kurš kritizēja A. Kadiķa-Grozniņa tēlu izveides principus, norādot, ka “psiholoģiskā metode” nav vainojama pie garstāstā trūkstošās šķiriskās un partejiskās pozīcijas.⁶³ Stāsts sacēla diezgan lielu ažiotažu: laikrakstu redakcijas saņēma lasītāju vēstules, tika sarīkotas arī lasītāju diskusijas, piemēram, 1930. gadā Latviešu centrālā strādnieku kluba bibliotēkā Maskavā notika plaša apmeklēta diskusija (izteicās 30 lasītāji) – tika rezumēts, ka stāsts nav strādniekiem piemērots, jo tajā nav neviena pozitīva varoņa, visi tēlotie patiesībā ir pagrimuši sīkpilsoņi, rakstnieks nav atmaskojis Enu un Jagodu kā padomju dzīvē nederīgus cilvēkus, nav šķiriskas pozīcijas u. tml. (Bez autora 1931: 4). Būtībā šis precedents rādīja gan A. Kadiķim-Grozniņam, gan arī citiem padomju latviešu autoriem, ka atkāpšanās no strikti ideoloģizētas pozīcijas un bināra, skaidra “pareizi” un “nepareizi” dalījuma nav pieļaujama.

Iespējams, tieši šī kritika bija viens no iemesliem, kādēļ savā nākamajā stāstā “Uz Daugavas krastiem” A. Kadiķis-Groznijs mēģināja skaidri iezīmēt attieksmi un “priekšzīmīgo” pozīciju. Lai gan viņš arī turpmāk nevairījās rādīt neviennozīmīgas cilvēku personības šķautnes un izvēles, attieksme pret tām bija nepārprotami kritiska, piemēram, jau minētajai Raita un biedreņu aseksuālajai, biedriskajai kopdzīvei pretstatā bija Rīgā ienākušo sarkanarmiešu uzdzīve Grāvju ielas publiskajos namos. Uzdzīvotāju biedri asi vērsas pret šādu uzvedību:

– Salašņi! – lamājās Zieds, spiezdams saujā šautenes siksnu un pievilkdams ieroci tuvāk mugurai.

– Visu rotu apgānījuši, nelieši! – smalkā, ātrā balstiņā izbēra Ostiņš. – Ko tas galu galā nozīmē? Tā ir vienkārši cūcība! Vēl vairāk – nodevība! Visai rotai kauna traips! Buļļi nolādētie! Nociesties nevar... (Kadiķis-Groznijs 1936: 224–225)

Eh tu, un vēl par strēlnieku saucies! Taisies labāk, mīlais, ka tiec projām! Ņem tos sev blakām, ar kuriem nakti pavadīji, bet pie mums nelien! Neaptraipi! Velns zina, kāda sērga! Gan redzēsim, ar abiem galiem sāksi raudāt. (Kadiķis-Groznijs 1936: 225)

⁶³ Polemika lasāma: Janele-Viena 1930; Jākobsons 1930; Janele-Viena 1931.

Būtībā var teikt, ka A. Kadiķis-Groznijs stāstā pretstata arī divu dažādu sabiedrību sieviešu tipus – vecā laika sievietes, kuras beztiesiskums un patriarhālā, privātīpašnieciskā sabiedrība ir novedusi līdz pagrimumam un nonākšanai publiskajos namos, pret padomju sievietēm, kuras ir līdztiesīgas biedrenes, nevis tikai iekāres objekts.

Sieviešu seksualitātes tēma ir klātesoša arī citos padomju darbos. Vienā no formas ziņā neparastākajiem šī perioda latviešu tekstiem PSRS – R. Eidemaņa modernistiskajā, ornamentālajā garstāstā “Ielenkie” (Ļaksa-Timinska 2024) – sievietes seksualitāte ir centrālā stāsta tēma. Tā netiek reducēta uz pagrimumu, grēku vai vīrieša vēlmju apmierināšanu, bet gan tiek skatīta kā dabiska personības šķautne, kā motivējošs un dzenošs spēks, kas varētu būt saistāma arī ar modernisma literatūras paradigmu. Viens no stāsta varones Aņas lielākajiem motivētājiem un dzinūļiem ir seksuālā neapmierinātība, kuru viņa izjūt attiecībās ar lielnieku Ivanovu.

Tāpēc ar katru dienu vairāk, asāk Aņa savu vientulību sajuta. Gribētos viņai reizēm Ivanovam pieglausties, ilgi, gaiši runāt... Bet Ivanovs pārnāk no darba smags, noguris, izsmelts; pat priekš fiziska glāsta viņam bieži spēka trūkst. Tāpat neizgērbies, smags un ļengans, kā miltu maiss iekrīt gultā.

– Kāpēc tu negribi uzvilkt tīru kreklu? Tu smirdi pēc āpša!

Bet Ivanovs jau ir aizmidzis. Aņa skatās uz cilvēka neskūtiem, saplakušiem vaigiem, klausās viņa gārgšanā un domā: “Bēgt!... Bēgt!... Uz kurienu?” Vienalga! – Uz poļu fronti, uz Vrangeļa fronti vai Tāliem Austrumiem! Vai par šādu dzīvi – pelēku, sapelējušu, bez prieka un glāsta – Aņa cīnījies? (Eidemanis 1925: 19)

Ivanovs viņu mīl tikai dzīvnieciski, bez iekšējām trīsām, bez daiļuma mīlā.

Aņa zināja, kas būs tālāk. Lai! Viņa grib izjust kaut ko lielāku, asāku, spilgtāku nekā tas, ko viņai devusi Ivanova mīla. Aņa bija izbadojusies pēc spilgta mirkļa.” (Eidemanis 1925: 38)

Tieši Aņas seksuālā neapmierinātība noved visu līdz traģiskam nobeigumam – viņa pamet un nodod Ivanovu un aiziet pie jutekliskā politiskā antagonista Volkova.

Volkovs bija nenogurstošs, neapmierināms savā kaislībā. Un viņa apskāvienos kā zieds atplauka Aņā sieviete, melnu pusnakti acu bezdibeņos šūpodama.

Naktīs Aņa bija i maigi padevīgā slāviete, i karsti drebošā kā papele pusnakts trīsās, pirmatnīgi mīlošā kaukāziete, i izsmalcinātā, nakts viesuļos virpuļojošā francūziete... (Eidemanis 1925: 75)

Taču Volkovs izmanto Aņu, lai iegūtu informāciju par lielnieku plāniem. No vienas puses, R. Eidemanis parāda sievietes seksualitāti kā destruktīvu dziņu, ko varētu uzlūkot kā nosodījumu, no otras puses, tieši šī dziņa Aņu atbrīvo no dzīves, kas viņu nomāc un neapmierina, ļauj izlauzties un dzīvot baudāmāk (lai arī īslaicīgi un ar traģiskām sekām). Modernisma perioda literatūrā bieži tiek attēlotas jaunā tipa sievietes ar tiesībām pašām izvēlēties, ko darīt – precēties, iegūt darba vietu, kļūt par māti, tiesības uz seksuālo izpausmi u. tml. Jaunajai sievietei ir intelektuālā brīvība; viņa meklē pašrealizāciju, lai varētu izmantot savas intelektuālās spējas un talantus, lai atrastu sevi un savu patieso identitāti, jaunā sieviete vairs netiek asociēta ar vīrieša vēlmju papildītāju un otrās lomas izpildītāju (West 1955: 14). Taču tajā pašā laikā, kā norāda feminisma teorētiķe Džūna Vesta (*June West*), – jaunā sieviete agrīnajā modernismā nebūtu uztverama kā paraugs, daži no viņas centieniem un uzvedības modeļiem ir tālu no apbrīnas vērtiem, bieži vien tādēļ, ka sieviete vēl nav pieradusi pie izvēles brīvības (West 1955: 14). Tas spilgti iezīmējas arī Aņas tēlā un izvēlēs.

Kā vērojams iepriekšējā citātā, sievietes seksualitāti iespējams skatīt arī no **imagoloģiskā aspekta**, jo Aņai tiek piedēvētas dažādu tautību īpašības. Asociēt noteiktu tautību sievietes ar seksualitātes tipiem ir diezgan izplatīta parādība šī perioda literatūrā. Vieni no visbiežāk redzamajiem etnotipiem ir tatārietes un kaukāzietes, piemēram, A. Kadiķa-Grozņija stāstā “Par” sarkanais strēlnieks sastop kādā ciemā gruzīnu jaunavu.

[..] sudrabetu jostiņu savilktiem gurniem, pusaizklātu seju, kalnu klusuma un tvīkstoša aicinājuma piebriedusi meitene. Viņas rokas kā izcirsta metāla zalkši vijās ap gurniem, rudeniņas varas krāsas gludo kaklu, lai veiklāki satvertu ūdens nesamo metāla krūzi, jo, šķietami, pretim stāvošā strēlnieka savādais skats un mulsā degošās acis bija pārsteidzības iemesls. Smaidot viņa skatījās svešā strēlnieka apjukuma un skaistuma pietvīkošajā sejā. (Kadiķis-Grozņijs 1930d: 102)

Šīs sievietes pievilcība saistīta tikai ar fizisko sfēru, kas ir pretrunā ar jau iepriekš aprakstītajām jaunajām padomju sievietēm, kuras primāri ir biedrenes un cīnītājas. Tēlotajam sarkanajam strēlniekam un gruzīnu sievietei pat nav nepieciešamības sarunāties un prast kopīgu valodu.

Viņi klusēja, jo sirds tiem bija viena; tās klusā saruna lika izjust lielāku laimību, nekā ja prastu sarunāties ikdienības skarbajiem vārdiem. Vispār viņi nerunāja, jo valoda ne vienam, ne otram nebūtu saprotama. Neko neizteicošās skaņas varētu tikai atvēsināt straujo asiņu karstumu, kuras,

dzīslās ritot, sauca pēc cilvēcīgas laimes. Strēlnieka mīla bija cilvēcīgāka par tagadējām alkām.

(Kadiķis-Groznijs 1930d: 103)

Arī citos stāstos tiek konstruēts līdzīgs etnotips par kaislīgajām, eksotiskajām, seksuāli pieejamajām Austrumu sievietēm, piemēram, K. Jokuma stāstā “Strēlnieki un granātas” jutekliskās tatārietes pavada nakti ar strēlniekiem pilsētā (Jokums 1929e: 34–35), R. Eidemaņa stāstā “Akmeņu sacelšanās” tatāriete ir attiecībās ar revolucionāru Osmanu (Eidemanis 1929a: 36), savukārt R. Eidemaņa stāstā “Praporščika Petrova mīlestība” seksualizēta tiek čigāniete Maša, kura iepatikusies sarkanarmietim Petrovam, bet tajā pašā laikā ir spiesta naktis pavadīt ar baltgvardu virsniekiem un popiem.

Un pati sieviete tad ir – tīģeriene, kura Indijas saulē sildās. Salons intīms. Tur ieeja tikai retiēm. Tikai izredzētiem. Un atamanam. Aizkrīt logu aizkari. Iedegas sarkanas lampeles. Sarkans deg asinīs nemiers. Sarkans uz lūpām vīns. Un liekas, ka pat kailie grieķu dievi, kuru tēli iededzināti salona griestos un sienās, paliek dzīvi un, rokās saķērušies, dejo ap diviem cilvēkiem nekaunīgu, kailas iegribas pilnu deju. (Eidemanis 1929c: 126–127)

Šādu sieviešu etnotipu izveide parāda arī PSRS latviešu autoru koloniālo skatījumu, konstruējot šīs sievietes kā “eksotiskus” seksuālos objektus.⁶⁴ Taču, no otras puses, tiek aktualizēta arī sieviešu objektivizēšana no cita skatpunkta – kad kolonizētāji vai uzbrucēji nav “savējie”, piemēram, jau minētajā R. Eidemaņa stāstā “Akmeņu sacelšanās” pēc sarkanarmiešu atkāpšanās pilsētiņā ienāk baltgvardu armija, un viņi tatāriešu skaistuli Guldžanu nežēlīgi izvaro.

Guldžana bija viena, kad atnāca pieci.

– Gulsties!

– Ko niekojies?

Viņi lamājās skaļi un kodīgi. Guldžana gribēja izlēkt pa logu. Guldžan, kāpēc tu nenogriezi savas melnās lieliskās bizes? Aiz bizēm ienācēji ierāva viņu atpakaļ istabā un nosvieda uz grīdas. Pēc kārtas, zobiem kozdamies brūnā ādā, viņi čukstēja Guldžanas ausīs tādus pašus vārdus, kādus bija čukstējuši dzimtenē savām sievām un mīlākām kaislības naktīs. Čukstēja viens, un rēca

⁶⁴ Par kolonizētāju ekspluatāciju un sieviešu objektivizēšana rakstījuši daudzi postkoloniālisma teorētiķi. Viens no pirmajiem šim tematam pievērsies jau iepriekš minētais E. Saīds (sk.: Said 1979). Nesen veikto pētījumu vidū izceļams raksts: Lugones 2020.

četri... Un tikai piektais juta, ka atdziest jau Guldžana... Guldžan, vai tāpēc tu nogriezi savas bizes, lai nožņaugtos viņās? (Eidemanis 1929a: 42–43)

Savukārt A. Cepļa stāstā “Andra Vītola atmiņas” ir atskats uz 1905. gada revolūciju un sekojošām soda ekspedīcijām. Stāstā rotmistrs Krasnovs ik vakaru izvaro jaunu revolucionāri Mildu Balto, nespēdama izturēt apkaunojumu, viņa izdara pašnāvību (Ceplis 1926a: 12–13). Līdz ar to, no vienas puses, šo autoru darbos sieviešu objektivizēšana tiek vērtēta kritiski, apraksti ir naturālistiski un nežēlīgi, no otras puses, Austrumu sieviešu etnotips tiek konstruēts romantizētā un poetizētā veidā, raksturojot viņu pievilcību, sievišķību un seksapīlu.

Vēl viens sieviešu etnotips, par ko var runāt atsevišķi, ir **latviešu saimniekmeitas** (vai citas latvietes, kuras kaut kāda iemesla dēļ neatbalsta revolūciju). Primāri viņas tiek tēlotas kā pārlietu romantiskas vai pseidointelektuālas, tādā veidā diskreditējot viņu iegūto izglītību pretstatā partejiski izglītotajām un cīņās rūdītajām revolucionārajām sievietēm. A. Ceplis stāstā “Noliedzēji” raksta par Elzu Kļaviņi:

Saimniekmeita, kura nav beigusi ģimnāziju, jo par daudz agri sākusi lasīt Šopenhaueru. Viņai ir bijusi jātaisa laba partija, lai palielinātos laidars un klēts. Bet tai daudz labāk patīcis spēlēt nemierīgos Vāgnera gabalus, kuri tā nav varējuši saskanēt ar lauku sētas patriarhālo mieru. Seja Elzai Kļaviņi – kā visām saimniekmeitām un acis tāpat. (Ceplis 1924: 94–95)

Saimniekmeitas vai jebkuras šķiriskās ienaidnieces bija viegli identificējamās pēc izskata. Revolūcija pilnībā mainīja sieviešu skaistuma un modes standartus – padomju varas iestādes iestājās par stingru ģērbšanās stilu, parādījās jauni sociālie priekšstati par skaistumu. Dzimumu atšķirības apģērbā un frizūrā tika izpludinātas, un tika veicināta un slavināta minimāla uzmanības pievēršana stilam, frizūrai un grimam (Lebina 1999: 290). A. Cepļa stāstā “Dzimtene” sarkanarmietis Krišs Jansons pēc Krievijas pilsoņu kara kādā ukraiņu pilsētā iepazīstas ar mīklaino Elzu, taču viņas vizuālais apraksts uzreiz liecina par viņas nepiederību strādnieku šķirai; viņas ietekmē izskatu pārveido arī Jansons.

Tiešām, kur te vairs senais Krišs. Kareivja tērpa vietā – viegls, balts kreklis un pastaigāšanās kurpes. Gludi apcirptās galvas vietā – pelēka, savijusies, kā bodes zellim. Un galvenais – blakām glīta, jauna sieviete īsā, nemierīgā svārciņā, baltā platmalē šķelmīgi uzliktu malu, mūžam smaidoša un jautra. (Ceplis 1937: 582)

Kad izrādās, ka Elza ar tēvu ir tie, kas aģitē un propagandē latviešiem braukt uz Latviju, nevis palikt komunistiskajā valstu savienībā, Jansons spiests doties uz buržuāzisko zemi. Tieši šajās ainās parādās visa vecā tipa sievietes esence – pievilcīga, bet “norūpējusies tikai par jauniem apģērbiem un citām modes lietām” (Ceplis 1937: 733); Elzai sevišķi patīk braukt uz Rīgas centru, sēdēt kino, kafejnīcās un klaiņot pa ielām, bez tā viņa nevar dzīvot, un nekas citas viņu neinteresē (Ceplis 1937: 735). Būtībā šis latviešu sieviešu etnotips norāda uz viņu tukšumu, seklumu, interesi tikai par ārišķīgo un virspusējo. Arī E. Salenieka garajā stāstā “Vilcēns” latviešu bēgļu palīdzības biedrība Vitebskā ir strādnieku un zemnieku cilvēkiem naidīga Latvijas lielsaimnieku organizācija; biedrības sekretāra Zebiekstes jaunkundze interesējas tikai par ballēm un dejām, viņas drēbju izvēle tika aprakstīta – “īsi svārciņi un blūze ar neparasti lieliem izgriezumiem” (Salenieks 1937: 196).

A. Cepla stāstā “Bēgļi” revolucionārs Juris satiek savu jaunības laiku mīlestību Martu un tur aizdomās, ka viņa kļūst par buržujieti.

Martai parādījušas pat pūderkastes. Tagadējā laikā, kad jādomā par maizi un patronām, komunistei pūderkaste pie galvgaļa. Tu saproti, ko tas nozīmē? (Ceplis 1928: 04.02.)

Bet kamdēļ te vajadzīgi visādi skūpstī, es gribu zināt? Tie, lūk, noved līdz pūdera kārbām un pēc tam aizvien tālāk. Vai maz sieviešu tā ir aizgājušas?... Tu esi marksists, jā? Tu zini, ka divreiz divi ir četri, ka apkārtne, ļaudis, apstākļi noteic cilvēka apziņu un uzskatus. (Ceplis 1928: 04.02.)

Kosmētikas un parfimērijas lietošana, zīda zeķubikses, īpašas frizūras – tas viss nebija padomju sievieti raksturojuši un pat pieņemami, drīzāk šie atribūti norādīja uz antirevolucionāru piederību un sabiedriski tika nosodīti (Tolstikova 2009: 387). Arī L. Laicens stāstā “Stella pie spoguļa”, kurā vēstīts par Latvijas Saeimas prezidenta sievu Stellu Birks⁶⁵, kura, gatavodamies karaļa vizītei, dodas pie vecas krievu aristokrātes mācīties manieres un ģērbšanās etiķeti un iemīl dārgas, smalkas drēbes. Neilgi pēc vizītes viņa kā sociāldemokrāte dodas uz arodbiedrību, kur viņai paredzēts uzstāties ar priekšlasījumu strādniecēm, kuras vēlas piketēt pret nelabvēlīgajiem darba apstākļiem un atalgojumu, taču L. Laicens mēģina parādīt, ka sociāldemokrāti ir divkosīgi, neuzticami, ārišķīgi, Stellas

⁶⁵ Laicena krājumā “Portfelis un valgs” visas personas ir šķietami izdomātas ar neīstiem vārdiem, taču pārsvarā tām ir Latvijas politikā un kultūrā rodami prototipi; šajā gadījumā Stellas Birks prototipā saskatāma līdzība ar Satversmes sapulces deputāti un sabiedrisko darbinieci Klāru Kalniņu (1874–1964).

domas un neiederēšanās strādnieču pasākumā kulminējas ar viņas reveransu (ko viņa apguva pirms karalienes tikšanās), kas pierāda viņas patieso, neproletārisko iedabu.

Arodnama mazajā zālē bija kādas 50 sievietes. Uz viņu jau gaidīja. Stella Birks pārļaida acis. Tur bija veselas četras no tās modistes strādniecēm, pie kuras pagatavotas Stellas astoņas tualetes. “Cik viņas neinteresanti ģērbušās! Pašas šuvējas, bet nevar sev pieklājīgus tērpus uzšūt.” [...] Viņa pagāja un gribēja sacīt – labvakar, bet iznāca tā, ka likās galvā rodamies jautājums, kādā valodā jāsaka, un reize ar to viņa saliecās uz priekšu un pakāpās atpakaļ pietupdamās. Reveranss! Piecdesmit sievietes visas to bija redzējušas. Visas iesmējās kolektīvā balsī, jautri, jautri – bet asi. (Laicens 1933c: 19)

Arī citos stāstos latviešu ne revolucionāro sieviešu etnotips parāda viņas kā ārišķīgas, nereti virspusējas, romantiskas, ar nepraktisku izglītību, bieži vien neuzticamas, divkosīgas, kontrrevolucionāras un tādā ziņā arī traucējošas padomju režīma nostiprināšanai. Taču līdzīgi tiek konstruēts arī citu tautību ne revolucionāro sieviešu etnotips (drīzāk tādēļ, ka šeit svešais vs. savējais šķīrums veidojas, nevis balstoties tautībā, bet politiskajā piederībā), E. Salenieka stāstā “Vilcēns” nabadzīgais latviešu kolonijas zemnieks Zalāns tiek uzņemts Vitebskas pilsētas ģimnāzijā tādēļ, ka turīgo dāmu komiteja ir piešķīrusi viņam mazu stipendiju, taču, lai stipendiju nezaudētu, viņam ir jāspēj izpatikt šīm dāmām, kuras vairāk interesē nevis viņa sekmes mācībās un zināšanas, bet spēja valdzināt, drīz vien jaunais ģimnāzists maksā skolas rakstvedim Puzikinam par to, lai viņš Zalāna vietā rakstītu komitejas dāmām vēstules.

Iedošot šim rubli un ta' tik redzēšot – visas dāmas apraudāšoties! Ar tik īsiem un tik sausiem lūgumrakstiem reti varot ko labu panākt. Bet šis uzrakstīšot ar citātiem no Puškina un Ļermontova dzejām, ar tādām gleznām, aizrautību, izteiksmību un pazemīgu pārliecību, ka visām dāmām izkusīšot sirdis un tās par tādu lūgumrakstu ilgi vēl runāšot izšķirdamās. (Salnieks 1937: 95)

E. Salenieks stāstos par Zalānu ne tikai spēj parādīt citas šķiras sieviešu virspusējo un izšķērdīgo iedabu, bet arī absolūto neiespējamību sadzīvot un veidot attiecības, tā Zalāns par attiecībām ar Oļu (kura pret viņu pārsvarā izturas draudzīgi, ar sirsnību, simpātijām, pat mēģina palīdzēt gan finansiāli, gan atrodot darbu) saka: “Es taču nevaru draudzēties ar tādu, no kuras paziņām smird.” (Salenieks 1937: 181) Šādu asu robežu iezīmēšana varētu būt arī

saistāma ar to, ka stāsts tapis 20. gadsimta 30. gados pēc sociālistiskā reālisma ideju ieviešanas, Staļina totalitārisma briedumā, līdz ar to arī attieksme pret šķirisko ienaidnieku ir asāka, radikālāka nekā iepriekš.

20. gadsimta 20. gadu sākumā PSRS tika aktualizēts “sieviešu jautājums”, kas paredzēja sieviešu lomas pārvērtēšanu un emancipāciju gan sociālajā, gan politiskajā sfērā. Paralēli tika meklētas arī jaunas formas cilvēku partnerattiecībām un tika pārvērtēta laulības institūcija. Šīs idejas parādījās arī latviešu īsprozas tekstos PSRS.

Viens no konceptiem, kas ir visbiežāk izplatīts, – sieviete kā partijas un cīņu biedre. Nevarētu teikt, ka latviešu īsprozas tekstos PSRS ir vienots naratīvs par šo jautājumu, – sastopamas gan sievietes, kurām neizdodas lauzt “vecās” pasaules normas (piemēram, Oļā J. Eiduka stāstā “Revolucionārais tribunāls”), gan sievietes, kuras kļūst par līdzvērtīgām biedrenēm (A. Kadiķa-Grozņija stāstā “Uz Daugavas krastiem”, K. Jukuma, A. Cepļa, R. Eidemaņa u. c. autoru stāstos). Visbiežāk īsprozas darbos sievietes, kurām neizdodas pārkāpt veco laiku normas, kuras nav dzimušas strādnieku/zemnieku kārtā, visbiežāk ir saimnieku meitas. Kā vēl viens sieviešu emancipāciju traucējošs aspekts īsprozas tekstos parādās seksualitāte, taču arī naratīvi par to ir dažādi – no vienas puses, sievietes seksualitāte ir traucējoša, destruktīva, uzmanību novērsoša (J. Eiduka, A. Kadiķa-Grozņija, R. Eidemaņa, E. Eferta-Klusā stāstos), no otras puses, ir teksti, kuros tiek runāts par seksuālu brīvību un poligāmām attiecībām kā komunisma ideālo partnerattiecību modeli (A. Cepļa stāsti “Malienas vilki” un “Noliedzēji”).

Nostiprinoties Staļina režīmam, 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē un īpaši 30. gados, mainās arī “sieviešu jautājuma” revolucionārais un eksperimentālais raksturs, uzsverot ģimenes, uzticības un mērenības nozīmi, taču visam pāri liekot pienākumu. Arī latviešu īsprozā PSRS šajā laikā dominē strādīgas, uzcītīgas, partejiski izglītotas, patriotiskas sievietes, kuras nepieciešamības gadījumā spēj nodot vai pat nogalināt brāli vai tēvu, ja tas ir šķiriskais ienaidnieks (īpaši izplatīts naratīvs K. Jukuma stāstos). Atsevišķos darbos kā priekšzīmīga padomju pilsoņa uzvedība tēlota vīrieša uzticība PSRS, kas pārspēj pienākumu pret ģimeni (piemēram, A. Cepļa stāstā “Sarkanais Vedingas karogs” vīrietis pamet sievu un dēlu bez iztikas līdzekļiem, bet pats dodas būvēt rūpnīcas). Pārsvarā īsprozas tekstos dominē naratīvi, kas tobrīd simpātiski un aktuāli PSRS politiskajiem uzstādījumiem, kā izņēmums būtu minams A. Kadiķa-Grozņija garais stāsts “Ens”, kurā tēlu izveide ir drīzāk psiholoģiska, nevis politiski angažēta (piemēram, bijušais sarkanarmietis ļauj

kārdinājumam un krāpj sievu; priekšzīmīga, aktīva komjauniete sirgst ar seksuāli transmisīvo slimību u. tml.).

Skatot īsprozas tekstu no imagoloģiska aspekta, īpaši izplatīts naratīvs ir Austrumu sievietes kā seksuāli pievilcīgs objekts. Atšķirībā no padomju eiropiskās daļas, kur sievietes lielākoties pārņem biedreņu un cīnītāju lomas un laika gaitā tiek aseksualizētas, Austrumu sieviešu tēli netiek konstruēti kā līdzvērtīgu cīņu biedru tēli, bet gan kā iekāres objekti (visbiežāk sarkanarmiešu “kara trofejas”), tādējādi radot koloniālus un seksistiskus stāstījumus (R. Eidemaņa, A. Kadiķa-Grozņija, K. Jokuma stāstos). No imagoloģiska skatpunkta iespējams skatīt arī A. Cepļa īsprozas darbus, kuros vēstīts par latviešu izceļošanu no PSRS uz Latviju pēc Krievijas pilsoņu kara – tajos dominē naratīvs par latviešu sekļajām, bet izskatīgajām saimnieku meitām, kuras pavedina sarkanarmiešus ar seksapīlu, izsmalcinātu ģērbšanos, kosmētiku u. tml., kas nav padomju sievietes cienīgi atribūti.

Kopumā īsprozas tekstos vērojami daudzveidīgi naratīvi par sievietēm, taču lielākoties tajos iestrādātas PSRS tobrīd valdošās politiskās idejas un virzība, kā izņēmumi būtu minami A. Kadiķa-Grozņija garais stāsts “Ens” un naratīvi, kas parādās par Austrumu sievietēm.

4. Latviešu romānu naratīvi 20. gadsimta 30. gados PSRS sociālistiskā reālisma kontekstā

Latviešu padomju literatūrā 20. gadsimta 20. gados romāni prozā netika publicēti. Tas varētu būt saistāms ar vairākiem faktoriem:

1) autori, kas darbojās latviešu literatūrā PSRS, pārsvarā bija gados jauni vai nepieredzējuši (kā izņēmums jāmin Sudrabu Edžus, kurš jau 1922. gadā publicēja romānu dzejā “Pirms vētras”, 1933. gadā – romānu dzejā “Dumbrienā”);

2) biedrība “Prometejs”, kas bija viens no padomju latviešu kultūras stūrakmeņiem, kā arī izdevniecība un galvenā literatūras publicētāja, 20. gadsimta 20. gados vēl nebija nostabilizējusies, tādēļ nevarēja finansiāli motivēt rakstniekus radīt lielformāta prozas darbus;

3) zaudētie sakari ar radošo inteligenci Latvijā, latviešu grāmatu trūkums un atrašanās citas valodas un kultūras ietekmē kavēja latviešu valodas attīstību PSRS un samazināja potenciālo autoru skaitu, kuru latviešu valodas līmenis ļautu sarakstīt romānu;

4) periodiskajos izdevumos nebija nostiprinājusies tradīcija publicēt lielformāta prozas darbus turpinājumos (atšķirībā no periodiskajiem izdevumiem Latvijā); situācija mainījās 1928. gadā, kad biedrība “Prometejs” sāka izdot literatūras žurnālu “Celtne”.

Jāpiebilst, ka laikraksta “Krievijas Cīņa” literārajā pielikumā “Sarkanā Zvaigzne” 1921.–1922. gadā turpinājumos tika publicēts S. Berģa romāns “Ziemeļu pionieri”, taču nedaudz pārstrādātā veidā grāmatā tas pirmo reizi tika publicēts tikai 1934. gadā.

Arī pārējie padomju latviešu romāni pirmo reizi tika publicēti 20. gadsimta 30. gados; tas nozīmē, ka romāni tika izdoti jau totalitāras varas apstākļos, kad literatūras kontroles process PSRS bija pastiprināts, līdz ar to rakstniekiem romāni bija jāpakļauj sociālistiskā reālisma principiem.

Sociālistiskā reālisma kanons 20. gadsimta 30. gados sašaurināja arī potenciālo daiļdarbu tematisko loku. Padomju romānistikā izkristalizējās četri iespējamie tematiskie loki:

1) audzināšanas romāns – pārsvarā vēstīja par stihisku, kaislīgu varoni, kurš laika gaitā nostabilizējas un kļūst par priekšzīmīgu, partijai uzticīgu biedru, turklāt obligāta prasība bija, lai galvenā varoņa atklāsme un nostāšanās uz “pareizā”, “stabilā” ceļa ir kāda vecāka partijas biedra iniciēta, piemēram, Arkādija Gaidara (*Arkadij Gajdar*, 1901–1941) romāns *Sud’ba barabanshhika* (“Bundzinieka liktenis”, 1938); Aleksandra Fadejeva

(Aleksandr Fadeev, 1901–1956) romāna *Molodaja gvardija* (“Jaunā gvarde”, 1946) pirmā redakcija tika kritizēta tieši par viedā vecākā biedra neesamību (Razzakov 1999: 61–62);

2) sociāli ideoloģiskais romāns – bija jāparāda vismaz divas sociālās sistēmas, to konflikts un sociālistiskās ideoloģijas pārākums it visā pār otru sistēmu, piemēram, Nikolaja Španova (*Nikolaj Shpanov*, 1896–1961) romāns *Podzhigateli* (“Dedzinātāji”, 1949);

3) vēsturiskais romāns – aktuāls, lai pārradītu vēstures koncepcijas, bieži vien reflektēja par senāku vēsturi; viens no vēsturisko romānu uzdevumiem bija parādīt “cilvēku no tautas”, kurš jau senākā laikā bija īpaši sociāli aktīvs un norādīja uz netaisnībām, piemēram, A. Tolstoja *Pjotr Pervyj* (“Pēteris Pirmais”, 1934);

4) epopejas tipa romāns – integrēja arī iepriekš minētos romānu apakšžanrus, parādīja kāda noteikta indivīda, grupas vai ģimenes attīstību vēsturiskajā kontekstā, pievēršot uzmanību varoņu izaugsmei un iesaistei politiskajos notikumos, piemēram, N. Ostrovska romāns “Kā rūdījās tērauds” (Litovskaja 2008: 14–15).

Lai arī tika formēti noteikti tematiski loki, latviešu literatūra 20. gadsimta 30. gados PSRS tapa paralēli krievu literatūrai un nebija skaidri definēts kanons/paraugs, kam romānistikā līdzināties. Būtībā latviešu romāni 20. gadsimta 30. gados būtu uzskatāmi par savdabīgu pašu latviešu autoru sociālistiskā reālisma interpretāciju. Romānu sarakstīšanu ietekmēja selektīvi atlasīti iepriekšējo laiku darbi (paraugi), kā arī 1934. gada rakstnieku kongresa ideju izvērsumi, kas izteikti periodikā, dažādās sapulcēs, polemikās, kritikā. Lai arī romāni tika sarakstīti aptuveni vienā laikā un kultūrtelpā, tie ir savstarpēji atšķirīgi gan tēmas izvēlē, gan poētikā.

Apakšnodaļās sīkāk analizēti visi padomju latviešu romāni. S. Berga daļēji autobiogrāfiskais romāns “Ziemeļu pionieri” vēsta par amerikāņu strādnieku kustību 20. gadsimta sākumā; A. Cepļa audzināšanas romāns “Kalpi” (1933) vēsta par zemnieku un strādnieku dzīves apstākļiem un revolucionāro atmodu pirms Pirmā pasaules kara un tā laikā; L. Laicena “Limitrofija” (1934) ir satīrisks darbs par demokrātisku (buržuāzisku) valsti, kurai tiek pretstatīta proletāriešu sapņu zeme Seserija; A. Cepļa dieloģija “Zeme” (1936) ir vēstījums par latviešu koloniju rašanos un attīstību Krievijas Impērijā. Kā pēdējais latviešu padomju romāns 20. gadsimta 30. gados tiek izdots O. Rihtera romāns “Meži šalc” (1936), kurš būtu uzskatāms par konsekventāko sociālistiskā reālisma apoloģētu padomju latviešu romānistikā 20. gadsimta 30. gados.

4.1. Linarda Laicena “Limitrofija” – modernisma un sociālistiskā reālisma sintēze

L. Laicens ir nozīmīgs latviešu dzejnieks, prozaīķis, dramaturgs, tulkotājs un literatūras teorētiķis, kurš rakstniecībai pievērsies 20. gadsimta sākumā. Viņa daiļradē ir sintezēti dažādi literārie virzieni: reālisms, dekadence, ekspresionisms un modernisms plašākā nozīmē; viņš nemitīgi ir meklējis jaunas formas un izteiksmes līdzekļus:

Ne reālisms, ne naturālisms, ne neoklasicisms, ne romantisms, ne impresionisms, ne kubisms, ne futurisms, ne dadaisms, ne pūrisms – neviens līdzšinējais virziens pats par sevi nevar tikt uzskatīts par pārveidojošo, noteicošo, sekojamo. Tie ievērojami kā tehnisko un formālo meklējumu rezultāti, kuru vērtības noderīgas par līdzekli un mākslas darba mērķi – izteikties, izteikt, dot dzīvei virzumu. (Laicens 1922: 14)

Linarda Laicena ceļš līdz PSRS

L. Laicens dzimis Jaunrozes pagastā (mūsdienās iekļauts Apes pagastā) muižas rentnieku ģimenē, izglītojies Jaunrozes un Apes pagastskolās, vēlāk mācījies Valmierā E. Liepiņa privātajā progimnāzijā (LU LFMI b. g.). 1904. gadā L. Laicens tika izslēgts no progimnāzijas, jo bija viens no aktīvākajiem nelegālās literatūras izplatītājiem (Fross 1928: 8).

Kā jau daudzi L. Laicena laikabiedri, arī viņš iesaistījās 1905. gada revolūcijas kustībā – izplatīja aizliegto literatūru, piedalījās 13. janvāra demonstrācijās Rīgā, Jaunrozes un Jaunlaicenes pagastos vadīja revolucionāru kustību un piedalījās komitejā par monopolu un krogu slēgšanu (Fross 1928: 9). Sodu ekspedīciju laikā bija spiests slēpties Pleskavā, kur zem sveša vārda strādāja par skrīveri; kādu laiku dzīvoja Rīgā un darbojās žurnālos “Latvija” un “Stari”; 1906. gadā emigrēja uz Somiju, kur, strādādams par mājskolotāju, vēlākais eposa “Kalevala” tulkotājs apguva somu valodu un kultūru (Tabūns 2001: 83).

1909. gadā L. Laicenu Rīgā apcietināja un piesprieda divu gadu cietumsodu. Pēc atbrīvošanas viņš aktīvi pievērsās rakstniecībai – strādāja vairākās redakcijās (“Jaunā Avīze” (1911), “Liepājas Atbalss” (1911–1912) un Valkas laikraksts “Kāvi” (1912–1913)), rakstīja dzeju un prozu, tulkoja (LU LFMI b. g.).

1913. gadā iestājās A. Šaņavska Maskavas Tautas universitātē, līdz 1916. gadam studēja Filozofijas un vēstures fakultātē, paralēli aktīvi darbojās latviešu bēgļu kultūras birojā Maskavā. L. Laicena politiskie uzskati saskanēja ar nacionāldemokrātu idejām – viņš

virzīja Latvijas autonomijas ideju laikrakstos “Līdums” un “Dzimtenes Atbalss” (Laicens 1917a). 1917. gadā viņš kļuva par Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas biedru un uzstājās ar referātu “Latvijas valsts”, uzsvērdams tautas gribas un pašnoteikšanās ideju un nacionālo autonomiju (Laicens 1917b).

1917.–1918. gadā L. Laicens strādāja Valmieras sieviešu ģimnāzijā par vēstures skolotāju, kā arī Valmieras komercskolā par literatūras skolotāju. Vācu okupācijas laikā kā politiski neuzticams no darba tika atstādināts, bet padomju okupācijas laikā vadīja Valmieras vakara kursus. Pēc P. Stučkas valdības atkāpšanās L. Laicens tika mobilizēts Ziemeļlatvijas armijā (Fross 1928: 10).

20. gadsimta otrās desmitgades beigās L. Laicena politiskā pārliecība arvien asāk konfliktēja gan ar nacionāldemokrātu, gan arī sociāldemokrātu darbību, viņš aizrāvās ar izteikti kreisām idejām – no vienas puses, viņam bija svarīga Latvijas neatkarība, par kuru viņš bija cīnījies (viņš arī neatkāpās uz Maskavu kopā ar P. Stučkas valdību kā citi izteikti kreisi noskaņotie latvieši), no otras puses, viņu neapmierināja politiskā virzība jaundibinātajā Latvijā, tādēļ jau 20. gadsimta 20. gadu sākumā L. Laicens ar saviem domubiedriem A. Kurciju, L. Paegli un A. Lāci aktīvi iesaistījās kreiso arodbiedrību darbībā. L. Laicens bija redaktors arodbiedrības žurnālos “Kreisā Fronte” un “Tribīne”, bija arī lektors Tautas augstskolā un Ārpuskolas izglītības kongresu padomē, darbojās Rīgas Pilsētas domē (Tabūns 2011: 89). Būtībā viņa iesaiste kreiso arodbiedrību kustībā bija legāla, taču gan viņa asie un kritiskie izteikumi par valdību, gan neskaidrais arodbiedrību finansējuma avots nereti kompromitēja L. Laicenu (20. gadsimta 20.–30. gados viņš deviņas reizes ticis apcietināts) (Tabūns 2011: 90).

Vēl problemātiskāka bija viņa dalība Strādnieku un zemnieku frakcijā, kura guva atbalstu trešajās un ceturtajās Saeimas vēlēšanās. Frakciju finansēja Latvijā aizliegtā Latvijas Komunistiskā partija, kas materiāli atbalstīja arī L. Laicena izdotos žurnālus (Niedre, Daugmalis 1999: 44).

Pagaidām neatbildēts paliek jautājums, vai L. Laicens bija pilntiesīgs LKP biedrs un kādi bija viņa politiskās darbības motīvi. Vai rakstnieks simpatizēja PSRS politikajai sistēmai un analogisku vēlēšanās ieviest Latvijā, graužot demokrātisko valsts iekārtu, vai arī viņš bija naivs ideālists, kurš virzīja personiskās idejas, īsti neapzinoties savu sadarbības partneru patiesos nolūkus. Zināms, ka L. Laicens nepiedalījies LKP sanāsmēs, arī viņa darbība Saeimā liecina, ka viņš drīzāk virzīja savas personiskās, nevis partijas idejas,

turpinādams uzsvērt Latvijas neatkarības nozīmi. 1927. gadā LKP biedrs Jānis Bērziņš (segvārds Andersons, 1875–1934) rakstīja uz Maskavu par delegācijas ciemošanos PSRS: “Starp slimo kasu delegātiem brauc Laicēns un Grīnbergs. No tiem prasiet informāciju par legālo darbu. Par partijas lietām viņi nekā nezina, jo nav partijas biedri.” (LNA LVA PA 1927) Būdams bezpartejisks, L. Laicēns divas reizes piedalījās starptautiskās revolucionāro rakstnieku konferencēs PSRS, par savu viesošanos uzrakstīdams slavinošu brošūru “69 dienas Sociālistisko Padomju Republiku Savienībā” (Laicēns 1928).

LKP nebija apmierināta ar L. Laicēna darbību Saeimā. Viņš bija nonācis politiskā strupceļā. 1931. gadā Latvijas Saeima pieņem lēmumu uzsākt tiesas vajāšanu pret deputātu L. Laicēnu par viņa iepriekš drukātajām brošūrām “Ko grib strādniecība un zemniecība?” un frakcijas izdoto radikāli kreiso laikrakstu “Darbs un Maize” (Saeimas stenogrammas 1931). L. Laicēns vēlējās bēgt, pieprasīja ārzemju pasi, lai dotos uz Eiropu “slimības apstākļu dēļ”. Tīkmēr Rietumu nacionālo mazākumu komunistisko universitāti absolvējušais un uz Latviju nosūtītais spiegs Alberts Strautiņš (segvārds Citrons, 1896–1937), kurš tobrīd bija LKP Centrālās komitejas sekretārs, uz Maskavu rakstīja: “Laicēnam vajag dot saprast, ka viņa mēģinājums no jauna braukt uz ārzemēm ir jāuzskata kā nerēķināšanās ar partijas disciplīnu. Pret L. Laicēna izturēšanos vajag mēģināt noskaņot pārējos deputātus un arī partijas masu.” (LNA LVA PA 1931)

1932. gadā L. Laicēns ar sievu Olgu Laicēnu (1899–1994) un meitu Fetnu saņēma atļauju izbraukt no valsts un devās uz Itāliju, pēc divu mēnešu uzturēšanās Itālijā viņi ieradās Berlīnē. LKP pārstāvis Latvijā Rūdolfs Salna (1892–1938) ziņoja uz Maskavu, ka L. Laicēns negribot braukt uz PSRS, vēlās palikt Vakareiropā (LNA LVA PA 1930a). Taču drīz vien L. Laicēni piedzīvoja naudas trūkumu, vairs nesaņēma naudas līdzekļus no partijas, L. Laicēns tika saukts uz Maskavu. Literatūrzinātnieks B. Tabūns minējis, ka privātā sarunā ar L. Laicēna sievu Olgu uzzinājis: vīrs nav vēlējis doties uz Maskavu, taču būtībā viņam nebija izvēles – viņam nebija naudas, lai paliktu Rietumeiropā, savukārt, atgriežoties Latvijā, viņš tiktu apcietināts (Tabūns 2001: 89). 1932. gadā L. Laicēns ar ģimeni devās uz PSRS.

Pēc L. Laicēna emigrācijas LKP pārstāvis Jānis Krūmiņš (segvārds Pilāts, 1894–1938) partijas biedriem Latvijā rakstīja:

Pret Laicēnu jau radās diezgan vienprātīga līnija, pierakstīja viņam labpusējismu nacionāldemokrātu un neatkarīgo jautājumā. Spiežam viņu sistemātiski kļūdas atzīt un labot. Mēs viņam šeit atklāti teicām, ka viņš, lai arī spēris lielus soļus uz mūsu pusi, līdz komunistam un lielniekam vēl nav izaudzis. (LNA LVA PA 1932)

Lai arī L. Laicenam tika piedēvēta politiskā neuzticamība, viņš diezgan ātri integrējās padomju latviešu literatūras procesā. Darbojās literārajā žurnālā “Celtne”, kur vadīja dzejas sekciju, un kopš 1934. gada arī satīras nodaļā “Ventilators”, publicēdamies ar pseidonīmu Žanis Žilets. 1934. gadā viņš tika ievēlēts PSRS RS latviešu nodaļas revīzijas komisijā (Olmane b. g.).

1933. gadā iznāca L. Laicena stāstu krājums par sociāldemokrātiem “Portfels un valgs” un dzejoļu krājums “Politika un lirika”, Maskavas latviešu izdevniecība “Prometejs” atkārtoti izdeva vairākus rakstnieka iepriekš sarakstītos darbus, tos tulkoja arī uz krievu un baltkrievu valodu. 1935. gadā iznāca L. Laicena sakārtotā tautasdziesmu izlase, bet 1937. gadā viņa tulkojumā tika izdota Aleksandra Puškina (*Aleksandr Pushkin, 1799–1837*) stāstu izlase. Taču par vienu no būtiskākajiem padomju posma darbiem uzskatāms viņa pēdējais izdots romāns “Limitrofija”.

“Limitrofija”

Ideja par romānu L. Laicenam radās, vēl dzīvojot Latvijā. Autors atminas, ka 1927. gadā viņš devās izbraucienā ar velosipēdu gar jūras piekrasti un pa Kurzemes laukiem, vērojot latviešu zemnieku un zvejnieku sadzīvi, tiekoties ar cilvēkiem. Tas viņu iedvesmoja uzrakstīt romānu par situāciju pēc agrārās reformas, par tās sekām; bija paredzēts, ka romāna nosaukums būs “Jaunsaimnieki” (Laicens 1935b: 614).

L. Laicens pie romāna sāka strādāt jau 1927. gadā, pēc pārtraukuma – tikai 1931. gadā, turklāt iespaidi politiskajā darbībā lika mainīt iecerētā romāna fokusu, un tika radīts jauns plāns:

Šinī plānā bija nodoms – uzbūvēt romānu pavisam jauniem, oriģināliem paņēmieniem, zināmā mērā kinematogrāfiskus kadrus atgādinošu kompozīciju. Pie tam bija paredzēts, ka ik pēc 4 nodaļām no darbības izies dažas personas, un viņu vietā nāks jaunas. Tas nozīmēja arī it kā konveijerisku personāžu sistēmu. Tanī plānā bija paredzētas 50 nodaļas, kurās bija jāparādās visai limitrofu vēsturiskai attīstībai. [...] Tad pat radās arī doma neņemt Latviju kā atsevišķu zemi, bet limitrofu kā valsts tipu, kā pēckara politiska, saimnieciska, sabiedriska

jaunveidojuma tipu, kā īpašību, faktu, notikumu, uzskatu, dzīvesveida un pat ģeogrāfisku vietu apkopojumu, koncentrējumu. (Laicens 1935b: 615)

Būtībā L. Laicens atkal aktualizēja stāstu krājumā “Laterna tumsā” (1918) paša definētos kolektīvtipus, kur uzsvars ir nevis uz individuālo, bet uz koptēlu, kur priekšplānā izvirzīta sociālā vide, bet cilvēki paliek fonā – tie ir tikai līdzeklis (Laicens 1918: 5).

Ap 1931. gadu radās arī jaunais romāna nosaukums. Limitrofija apzīmē valstu kopumu, kas ir kaimiņos kādai konkrētajai valstij, termins ir cēlies no senās Romas Impērijas, kad par limitrofijām (latīņu valodā *limitrophus*) sauca provinces pie Romas Impērijas, kuru pienākums bija uzturēt to teritorijā esošos impērijas karaspēkus jeb limitānus. Pēc Krievijas pilsoņu kara par limitrofijām sāka dēvēt valstis, kuras atšķēlās no Krievijas Impērijas un pasludināja neatkarību (Smele 1996: 305).

Savāktos materiālus un novērojumus romānam L. Laicens atsāka sistematizēt, dzīvodams jau PSRS. 1934. gadā viņš aktīvi ķērās pie romāna rakstīšanas, taču, kā pats atminējās, lielākās grūtības sagādāja režīma jaunās literārās prasības, kuru dēļ “pēdējā laikā patstāvīgi tika un tiek rakstīts, prātots par lieliem varoņiem, par labiem tipiņiem, par tipiskiem varoņiem” (Laicens 1935b: 617). Rakstnieks apzinājās, ka viņa romāns neatbilst sociālistiskā reālisma uzstādījumiem, uz to norādošajiem kritiķiem viņš oponentēja: “Uzvar vienmēr tas literāriskais darbs, kurā **kaut kas ir** [oriģināla izcēlums – *I. L.-T.*], bet šim kaut kam nepavisam katrreiz nevajaga būt “varoņam”, “raksturam”, “tipam”.” (Laicens 1935b: 617)

Romāna “Limitrofija” publicēšana nenoritēja bez aizķeršanās – Galvenās literatūras pārvaldes pilnvarotais Voldemārs Avens (1900–1967) norādīja, ka literārais darbs neparāda Komunistiskās partijas cīņu un romāna darbībā nav iesaistīts neviens komunisti, kurš “dotu pretsparu tai lamu plūsmi, kas adresēta komunistiem” (LNA LVA b. g.). L. Laicenam bija jāiekļauj papildu materiāli par strādnieku dzīvi un komunistu cīņām, kā arī pirms romāna publicēšanas jāizņem “lamas un rupji izlēcieni pret PSRS un komunistiem” (LNA LVA b. g.). Liela loma bija romāna redaktoram K. Pelēkajam, kurš nebija gatavs bez ierunām pakļauties cenzoru prasībām; aizstāvēt L. Laicena romānu, viņš norādīja, ka V. Avens nesaprot ironiju, kas ir L. Laicena darba galvenais mākslinieciskais paņēmieni, uzsvēra, ka darbs ir piesātināts ar asu satīru un kritizē kapitālistisko sabiedrību, kā arī norādīja, ka literāro darbu rediģēšana pirms to izdošanas ir slikta prakse, ko partija pirms kāda laika ir nosodījusi (LNA LVA b. g.). Jāpiebilst, ka pēdējais komentārs bija vistīrākā demagoģija no

K. Pelēkā puses, jo literāro darbu “pārrakstīšana” bija bieži pieņemta prakse un Galvenās literatūras pārvaldes prasība (piemēram, M. Šolohova romāns “Klusā Dona” tika vairākkārt pārstrādāts un pārrakstīts, līdz tika publicēta PSRS) (Ermolaev 2005).

Romāna galvenais varonis ir Alfreds Koks, no kura skatpunkta tiek aplūkoti notikumi valstī ar nosaukumu Limitrofija, kura atrodas kādas komunistiskas lielvalsts Seserijas kaimiņos. Tas ir satīrisks darbs, kurā ir mēģinājums parādīt dažādus jaunās valsts Limitrofijas iedzīvotājus (tipāžus). Galvenokārt uzmanība ir pievērsta politiskajām peripetijām – deputātu morālei, pērkamībai, ideāliem. Būtībā romāna fabula ir nosacīta, formāli Koks pilda galvenā varoņa funkciju un ap viņu tiek koncentrēti dažādi notikumi, taču romāna fokuss nav uz kādu konkrētu notikumu vai to virknējumu, bet drīzāk parāda dažādu tipāžu galeriju. Idejiski līdzīgs ir P. Rozīša pamfletiskais romāns “Ceplis”, taču līdzās asai sabiedrības kritikai un satīrai P. Rozītim svarīga ir arī notikumu gaita. Pats L. Laicens nemin sava bijušā skolas biedra romānu kā iedvesmas avotu, taču atsaucās uz to, ka Emīla Zolā (*Émile Zola*, 1840–1902) romāns *Rome* (“Roma”, 1896) un Onorē de Balzaka (*Honoré de Balzac*, 1799–1850) *Eugénie Grandet* (“Eižēnija Grandē”, 1833) apliecināja, ka veiksmīga romāna radīšanai ir nepieciešamas kultūrvēsturiskās atsauces (Laicens 1935b: 620). Tas arī bija galvenais iemesls, kāpēc L. Laicens sīki aprakstīja visas iespējamās detaļas: apģērbu, interjeru, pilsētvidi.

L. Laicena romānā ir acīmredzami atsevišķi sociālistiskā reālisma elementi, kas galvenokārt attiecas uz romānā atainotās vietas raksturojumu – vairākkārt tiek norādīts uz Seseriju kā veiksmīgu un pārtikušu zemi. Romāna tipāži tiek parādīti no dažādiem skatpunktiem (un visticamāk to prototipi realitātē arī bija sastopami), kā arī viņi tiek veidoti daudzšķautņaini un pilnasinīgi.

L. Laicena mēģinājais arī šo prozas tekstu modernizēt un vismaz formāli attālināties no sociālistiskā reālisma vienvērdības. Jau 1922. gadā, reflektējot par to, kādai ir jābūt jaunā laika mākslai, viņš rakstīja: “Kā tagadne sabiedriski ir nolemta veco formu laušanai un jauno veidošanai, tā dzejniekam jāveido jaunas dzejas formas – laikmetiski aktīvas, piemērīgas jaunajam saturam.” (Laicens 1922: 12) Viņš bija pārliecināts, ka ir nepieciešami jauni literārie virzieni; uzskatīja arī reālismu par reliktu, kuram jāatrod aizstājējs. Lielākoties L. Laicena formas meklējumi ir saistāmi ar dzeju, taču arī viņa prozas teksti ir piederīgi modernisma virzienam. Arī romāns “Limitrofija” formāli drīzāk iekļaujas modernisma paradigmā, to apstiprina arī romānā klātesošie antiutopijas elementi. Ņemot vērā L. Laicena

pastiprināto interesi par sava laika aktualitātēm mākslas procesā, īpaši literatūrā, nebūtu brīnums, ja viņš būtu lasījis kādu no sava laika antiutopijas “tēviem” – Oldesu Haksliju (*Aldous Huxley*, 1894–1963), Jevgaņiju Zamjatinu, Francu Kafku (*Franz Kafka*, 1893–1924).

Laikabiedri PSRS romānu “Limitrofija” uztvēra visnotaļ cildinoši. Protams, romāna kritika bija sociālistiskā reālisma tradīcijās un uzsvēra nevis romāna mākslinieciskās kvalitātes, bet gan idejisko atbilstību un potenciālo ietekmi uz lasītāju. P. Ķikuts romāna apspriešanā Ļeņingradā minēja: “Autora ironija ir stipri sajūtama ne tikai romāna stilā, bet arī idejā. Šī ideja virza lasītāju uz revolucionāru cīņu.” (Ķikuts 1935: 4) J. Janele-Viena, savukārt, romānu kritizēja:

Autors šinī darbā aptvēris tepat vai visus kapitālistiskās bufervalstiņas sabiedriskos slāņus un šķiras. Ne visai apmierināts būs lasītājs tikai ar to, ka, runājot par komunistisko partiju, strādniecību, darba zemniecību un lauku kalpiem, autors aprobežojas ar atsevišķu epizodisku momentu tēlojumiem [...]. Šis apstāklis duras acīs vēl tādēļ, ka autors līdz pat pēdējam laikam it kā vairās konkrēti pieiet **pozitīvo** [oriģināla izcēlums – *I. Ļ.-T.*] raksturu tēlojumam.” (Janele-Viena 1935: 622–623)

Kā vienu no romāna trūkumiem laikabiedri minēja valodu. 1935. gadā Latvijā žurnālā “Burtnieks” recenzijā uzsvērts, ka romāna valoda ir “pasmaga, vietām parādās krievu valodas ietekme teikumam un pat vārdu konstrukcijā” (B. A. 1935: 895). Romāna valodu komentēja autors pats:

Gribēju rakstīt pēc iespējas vienkārši vispirms tāpēc, ka ZPRS [PSRS] latvju lasītājs valodas ziņā nav izlūtināts. Lieli valodas smalkumi, jauninājumi, meklējumi tam varētu būt šimbrīžam pagrūti.” (Laicens 1935b: 620)

Atkārtoti romāns tika publicēts 1958. gadā LPSR, kad pēc autora rehabilitācijas tika izdoti viņa kopotie raksti. Literatūrzinātnieks un rakstnieks Edgars Damburs (1910–1981) par romānu rakstīja:

Ne visur ar rakstnieku būs vienprātis viņa teorētiskajos ieskatos, dažai lappusei un nodaļai Linarda Laicena prozā eksperimenta raksturs, taču meklējumi pēc jaunas, laikmetam atbilstošas formas ir interesanti. (Damburs 1960: 111)

Diemžēl plašāki komentāri par romānu LPSR nav atrodami.

Iespējams, romāns kritikā apzināti netika plaši aplūkots, jo LPSR dzīvojošie 20. gadsimta 50. gados varētu atšķirīgi uztvert L. Laicena aprakstītās reālijas/problemātiku, piemēram, šajā laikā LPSR iedzīvotājiem varētu būt noraidoša attieksme pret L. Laicena romānu caurvijošo jaunsaimniecību kritiku. Viņš uzskatīja par nožēlojamiem apstākļus, kādos dzīvoja jaunsaimnieki; kā L. Laicens rāda romānā, tā varoņi deviņu gadu laikā spēj uzbūvēt mazu mājiņu ar četrām istabām, nelielu piebūvi divām līdz četrām govīm un 20–30 hektāru zemes. (Laicens 1935a: 21) Par šādiem “nožēlojamiem” apstākļiem daudzi padomju iedzīvotāji varēja tikai sapņot. Par teju kontrrevolucionāriem LPSR apstākļos varēja arī uzskatīt L. Laicena gastronomiskos novērojumus, apmeklējot Centrāltirgu.

Zivju paviljonā ne tikai svaigs lasis, žāvēts lasis, nēģu toveri, reņģu kaudzes, mencu slāņi, zuši, vistreknākie, vissmaržīgākie, kūpināti dūmos, vēdzeles, vimbas, plekstes žāvējumā līdzīgas sacukurojošam medum, bet arī Kaspijas jūras stores, kaviārs. Melnās jūras kefalas, Norvēģijas un Skotijas siļķes – pa vienai vai mucām. Lielu rezervuāri ar čurkstošu ūdeni pilni visādu sugu dzīvju zivju, kuras uz pircēju vēlēšanos ar tīkliņiem varēja tikt paceltas laukā apraudzīšanai vai atkal palaistas atpakaļ. Gaļas paviljonā liela aleja, veidojusies no zili sarkani apzīmogotu, kāšos pakārtu, lielu, tikko uzšķērstu cūku, baltu, labi notīrītu sīvēnu, svaigu, tikko kautu, gaļām; otrā alejas rinda jēra un teļa gaļas blīvuma pieblīvēta; trešā un ceturrtā liellopu iesarkanā aleja – pieej un nogriezīs, kādu gabaliņu vēlies, no kuras vietas gribi, treknāku, liesāku, cauraugušu, priekš zupas, cepeša, karbonādes, lielāku vai mazāku. [...] Un desu, desu sakrauts blāķu blāķiem, piekārts kāšos guzmu guzmām – sākot no mazajām Vīnes desiņām un beidzot ar apaļīgajām, kukuļīgajām dūmu desām. (Laicens 1935a: 184)

Šādi detalizēti ēdienu apraksti sasaucās arī ar L. Laicena iecienītā E. Zolā romānu *Le Ventre de Paris* (“Parīzes vēders”, 1883), kas varētu būt viens no būtiskākajiem ietekmes avotiem, integrējot modernismam raksturīgajā romāna formā reālisma un naturālisma elementus.

Kopumā L. Laicena tēlotā buržuāziskā Latvija lasītājiem 20. gadsimta 50. gadu beigās varēja šķist daudz vilinošāka par sociālisma “paradīzi”, kurā viņi dzīvoja. Iespējams, tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc romāns tika nosaukts par “eksperimentālu” un par to salīdzinoši maz tika reflektēts LPSR. Arī pēc neatkarības atgūšanas romānam nav

pievērsta īpaša uzmanība, pieminot to tikai vispārīgos apskatos un bibliogrāfiskajos sarakstos.

Linarda Laicena dzīve pēc romāna “Limitrofija” izdošanas

Neilgi pēc romāna izdošanas sākās L. Laicena pēdējais dzīves cēliens. Pirmkārt, par vajātiem kļuva 20. gadsimta 30. gados no Latvijas emigrējušie rakstnieki – L. Laicens, E. Fross, P. Ķikuts, Fricis Demens (īstajā vārdā Augusts Mende, 1902–1939). Pret L. Laicenu bija uzsākta lieta, kura 1936. gadā tika skatīta Kominternes Latvijas sekcijā. Tika apgalvots, ka ir pārtverta vēstule, kurā L. Laicens esot sūdzējies par dzīvi PSRS, teicis, ka viņam nav “lielinieciskas, komunistiskas pieejas pie literatūras jautājumiem”, un sūdzējies par dzīves apstākļiem, kas nav atbilstoši literāram darbam (LNA LVA PA 1930b). L. Laicenam tika izteikts rājiens, kā arī tika rekomendēts viņu pastāvīgi izsekot (LNA LVA PA 1930b). Tika atklāts, ka L. Laicens, E. Fross, F. Demens un K. Pelēkais bija pazīstami ar Rīgā dzīvojošo trockistu Valentīnu Olbergu (*Valentin Ol'berg*, 1907–1936), kurš tika tiesāts Pirmajā Maskavas procesā. V. Olberga lietas izskatīšanas laikā autoriem tika inkriminēts arī “grupisms” (no Latvijas emigrējušie autori viens otru aizstāv un atbalsta), nacionālliberālu uzskatu propagandēšana, modrības trūkums. Procesa dēļ E. Frosam liedza publicēšanos, savukārt L. Laicens, F. Demens un K. Pelēkais zaudēja amatus un vietu PSRS politiskajā hierarhijā (Šalda 2010: 364). Taču arī literārā karjera autoriem bija principā beigusies.

Grūtības sagādāja arī romāna “Limitrofija” tulkojumu izdošana – bija paredzēts romānu izdot krievu un baltkrievu valodā, bet, saasinoties V. Olberga lietai, mazinājās L. Laicena politiskā uzticamība, tulkojums krievu valodā netika izdots. Vēsturnieks V. Šalda Maskavas arhīvos ir atradis informāciju, ka oficiālais tulkojuma neizdošanas iemesls bija “māksliniecisko līdzekļu primitivitāte” (Šalda 2010: 360). Taču 1936. gadā izdevās panākt romāna izdošanu baltkrievu valodā.

1936. gadā L. Laicens rakstīja laikraksta “Komunāru Cīņa” redaktoram Johanam Lasim (1894–1938):

Pie tāda stāvokļa mani ļoti pārņem dziļas bažas, vai man pietiks spēka nobeigt romānu, uz kura esmu noslēdzis līgumu, ja tik pārāk daudz psihiskās (un materiālās) enerģijas jāizšķiež traucējumu atvairīšanai un darba apstākļu un minimālā pozitīvā gara uzturēšanai. Mani sāk

pārņemt pārliecība, ka šāda atmosfēra mani pamazām sagrauzīs vai arī izēdīs no rakstniecības laukā. (Laicens 1988: 16)

V. Olberga lieta L. Laicenu bija psiholoģiski ietekmējusi – kritika bija nesaudzīga un uzbrūkoša. 1937. gada janvārī notika trešā latviešu padomju rakstnieku konference, kurā asi vērsās arī pret L. Laicenu. Viņa sieva rakstīja:

Linards visu laiku bija nervozs, nomākts, reizēm gandrīz vai līdz nervu sabrukumam. Sevišķi tas pastiprinājās pēc janvārī notikušās sanāksmes. [...] jau toreiz izplatījās, kā mums likās, baumas, ka notiek plaši aresti. Bet tās, izrādījās, nebija baumas... (Laicena 1988: 9)

1937. gada 2. jūnijā Linards L. Laicens tika apcietināts, 3. augustā nošauts par dalību pretpadomju teroristiskā organizācijā.

Parasti literatūras vēsturē tiek aktualizēta L. Laicena biogrāfija un literārais devums līdz viņa emigrācijai uz PSRS, pieminot viņu kā dzejas un prozas formas modernizētāju un eksperimentētāju, dominē arī uzskats, ka viņa darbiem PSRS nav literārās vai kultūrvēsturiskās vērtības, jo viņš pilnībā pakļaujas PSRS dominējošajām literārajām prasībām. Taču L. Laicena dzīves gājums liecina, ka viņa atrašanās PSRS un simpatizēšana valstu savienības iekārtai nav viennozīmīga. Arī romāns “Limitrofija” ir pierādījums tam, ka, par spīti politiskajam spiedienam un dominējošajai sociālistiskā reālisma estētikai, viņš paliek uzticīgs savai kā rakstnieka misijai, eksperimentēdams ar romāna formu un meklēdams jaunus izteiksmes veidus. Pat ja saturiski viņa darbos ir manāmas ideoloģiskas nokrāsas (kuras gan atrodamas arī darbos, kas sarakstīti Latvijā), formāli viņš paliek uzticīgs savai rakstnieka un mākslinieka misijai, radīdams romānu, kurā sajaucas reālisms, naturālisms, 20. gadsimta 30. gadu modernisma iezīmes, minimāli respektējot sociālistiskā reālisma striktās normas. Būtībā L. Laicena romānā dominējošais naratīvs noniecina neatkarīgo Latvijas valsti, taču no sociālistiskā reālisma perspektīvas tas gan no satura, gan formas viedokļa nav iekļaujams sociālistiskā reālisma paradigmā.

4.2. Alvila Cepļa vēsturiskie romāni “Zeme” un “Kalpi”

Alvila Cepļa biogrāfija

A. Ceplis dzimis Galgauskas pagasta Musturos kalpu ģimenē. Pēc vietējās pagastskolas beigšanas strādāja par puspuisi un pašmācības ceļā gatavojās iestāties Valmieras skolotāju seminārā, kurā tika uzņemts 1913. gadā, taču finansiālu grūtību dēļ mācības drīz vien nācās pārtraukt (Rukšāns 1959: 370). Strādāja par rakstvedi Lejasciemā, paralēli iesaistījās arī vietējā sociāldemokrātu kustībā, Malienā darbojās Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā (LSD). Pirmā pasaules kara sākumā arvien aktīvāk iesaistījās partijas darbībā, A. Ceplā novadnieks revolucionārs Jānis Biezais (1896–1975) atmiņās norāda:

Arī agrāk A. Ceplis bija visai progresīvi noskaņots, bet, karam sākoties, man izdevās viņu iesaistīt revolucionārajā kustībā. Pirmais, ko A. Ceplis veica šajā laukā, bija kara sākumā izdotās lapiņas “Nost ar karu!” izplatīšana Lejasciemā un tā apkārtnē. (Biezais b. g.)

1916. gadā A. Ceplis tika iesaukts armijā, bija Latviešu strēlnieku pulka apvienotās padomes izpildkomitejas loceklis, aktīvi aģitēja citus strēlniekus pret karu un aicināja uz revolūciju; darbojās arī kā strēlnieku preses korespondents (Lāce 1987: 46). 1918. gadā Devītā latviešu strēlnieku padomju pulka rindās apsargāja Kremli. Maskavā paralēli darbojās arī laikraksta “Krievijas Cīņa” redakcijā. Vēlāk tika nosūtīts uz Smoļensku, pēc tam uz Harkivu, kur uzturējās līdz Krievijas pilsoņa kara beigām. Pēc Krievijas pilsoņu kara palika Harkivā, kur strādāja laikraksta “Sarkanais Karogs” redakcijā. 1926. gadā pārcēlās uz Maskavu, darbojās izdevniecībā “Prometejs”, vēlāk arī literārā žurnāla “Celtne” redakcijā (Rukšāns 1959: 370–372). 1934. gadā kļuva par PSRS RS biedru (Olmane b. g.).

Līdzīgi kā daudzi citi padomju latviešu rakstnieki un biedrības “Prometejs” darbinieki, arī A. Ceplis 1938. gadā tika apcietināts un vēlāk arī nošauts; oficiālais iemesls – spiegošana Latvijas Republikas labā (Saharovskij centr b. g.); taču A. Ceplā apcietinājums nebija plānots. A. Ceplis bija ciemos pie tobrīd sasirgušā drauga rakstnieka Sudrabu Edžus, un tieši tobrīd viņu ieradās apcietināt PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārstāvji. Kā noprotams – Sudrabu Edžus bija tik ļoti slims, ka viņa vietā apcietināja A. Cepli. Folklorists un literatūrzinātnieks Jānis Niedre (1909–1987) memoriālos atminas tikšanos ar Sudrabu Edžu 1940. gadā Maskavā:

– Es paliku dzīvs vienīgi gadījuma pēc, – Sudrabu Edžus runā klusi, sagumis, un viņa baltie mati šķipsnām noguļas uz pleciem. – Es tai reizē gulēju slims. Pie manis ciemojās Alvils Ceplis. Naktī

ieradās viņi. Prasa pēc manis, bet man nav spēka piecelties... Tas viņu vecākais zvana uz iestādi:
“Te ir viens slimis vecis un spēcīgs, jauns vīrietis. Ko darīt?” Labi, ņemam līdzī jauno. (Niedre
1965: 173)

Protams, ņemot vērā A. Ceplā ciešo saistību ar biedrības “Prometejs” redakciju, var pieņemt, ka arī viņš bija apcietināmo sarakstā, taču nav izdevies to dokumentāri apstiprināt. Zināms vienīgi, ka viņa dzīvesbiedre Margarita Šterna (1895–1981) netika apcietināta, turklāt 1938. gadā viņa Maskavā tika iecelta par Svešvalodu institūta bibliotēkas vadītāju un pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Rīgā, strādāja Valsts bibliotēkā (Biedru grupa 1981: 7).

Alvila Ceplā literārā darbība

Literatūra A. Cepli aizrāvusi jau skolotāju semināra laikā. 1915. gada augustā tobrīd Lejasciema rakstvedis nosūtījis apsveikumu – dzejoli Rainim 50 gadu jubilejā (Lāce 1987: 46), vēlāk dzejolis “Lielajam ģēnijam Rainim!” publicēts laikrakstā “Jaunais Vārds”.

Pirmā pasaules kara laikā A. Ceplis rakstījis dzeju un recenzijas strēlnieku izdevumos, sarakstījis ar citiem rakstniekiem. Īpaši viņu aizrāva revolucionārās mākslas koncepts. Kopā ar aktīvo proletkulta ideju propagandētāju K. Ozolu-Priednieku un P. Veini izdevis literāro krājumu “Sarkanais pavediens” (1919) un žurnālu “Darba Zvans”, kas atbalsoja arī Krievijas proletkultiešu idejas par mākslu kā par kolektīvu, nevis individualizētu balsi, piedāvāja dzejā ieviest rūpniecības un ražošanas terminus, dzejojot par reālajām, nevis jūtām u. tml. A. Ceplā dzeja būtu saistāma ar tobrīd arī krievu literatūrā aktuālajiem jaunas formas meklējumiem.

Prozā A. Ceplā izteiksme ir skaidrāka, forma un saturs sabalansētāks, taču 20. gadsimta 20. gados sarakstītajā īsprozā dominē ideoloģiski viennozīmīgi darbi. Gan stāstos par Krievijas pilsoņu karu un revolūciju, gan stāstos, kas pievēršas dzīvei PSRS, jaušams patoss un nekritiska attieksme pret jauno realitāti. Viņš aizrāvies arī ar “jaunās pasaules celšanas” idejām, aprakstot kolhozus, PSRS sasniegumus celtniecībā un saimniekošanā.

Taču estētisku, tematisku, ideoloģisku un, iespējams, arī personisku lūzumu viņa daiļradē iezīmēja romāni “Kalpi” un “Zeme”.

Romāns “Kalpi”

Romāns vēsta par laiku no 1905. gada revolūcijas līdz Pirmā pasaules kara sākumam; darbība notiek Malienas pagastā Vidzemē. A. Ceplis romāna prologā raksta: “Rudeņos, kad [19]05. gada atmiņas iet pār Latviju, ceļos dun jauno kalpu augošais nemiers.” (Ceplis 1933: 4)

Romānā aprakstīta kalpu dzīve. A. Ceplis izveido plašu tēlu galeriju: saimnieki un kalpi, meža cirtēji un linu kulstītāji, barons un muižas strādnieki, skolotāji un studenti, pilsētas intelīģence un strādnieki. Protams, kā raksturīgi padomju rakstniecībai, romāns fokusējas uz kalpu beztiesisko stāvokli, grūtajiem un netaisnīgajiem darba apstākļiem, kā arī šķiriskās apziņas izveidi un pirmajiem kalpu soļiem sociālistiskās ideoloģijas iepazīšanā. Taču A. Ceplā vēstījums īsti nav reālisma tradīcijām atbilstošs – tas ir fragmentārs un saraustīts; viņš virknē konkrētus notikumus atsevišķās nodaļās, tādā veidā konstruējot romāna kopējo pasaules ainu.

Šādu izteiksmes veidu kritizēja A. Ceplā laikabiedri, piemēram, literatūrkritiķe J. Janele-Viena rakstīja:

[..] šīs pašas par sevi interesantās ainas tā paliek kā atsevišķas, gandrīz pilnīgi patstāvīgas epizodes, kas netiek saistītas noteiktā sižeta vienībā. Un tā ir viena no A. Ceplā darba vāmajām pusēm, kas cieši saistīta ar autora stipri vispārināto liriski impresionistisko rakstības veidu. (Janele-Viena 1934: 352)

Savukārt rakstnieks P. Veinis norādīja, ka romāns “Kalpi” ir uzrakstīts “ne plastiskiem, episkiem tēlojuma paņēmieniem, bet liriskām ainām” (Veinis 1934: 2), un rezumēja:

Ceplis varēja dot mums tiešām augsti vērtīgu mākslas darbu. Viņam piemīt tās īpašības, kas vajadzīgas, lai radītu augstvērtīgu mākslas darbu. Bet, lai to viņš panāktu, viņam jāpārkārto sava mākslinieciskā darba metode. Nopietnāk jāpieiet apstrādājamajam materiālam. Būt vairāk analītiķim, nežēlīgāk operēt ar vērotāja un pētītāja ķirurga nazi un mazāk liriski jūsmot. Un, galvenais, pārstāt būt pasīvam novērotajam ekskursantam, aktīvi iejūgties sociālistiskās celtniecības darbā – arī vēsturisko romānu rakstot. (Veinis 1934: 2)

Šajos pārmetumos iezīmējas būtiska atšķirība, kas redzama romānā “Kalpi”, bet nebija novērojama iepriekšējos A. Ceplā darbos – viņš kļūst par autoru-vērotāju, atsakoties no vērtējošas pozīcijas vai didaktiskām atkāpēm.

A. Cepļa romānā atrodamas arī naturālistiskas iezīmes, liela nozīme ir seksualitātei, piemēram, kāzinieki no rīta jaunajam pārim pieprasa rādīt palagu, lai “varētu redzēt, kā vista kauta” (Ceplis 1933: 58). Kādā citā ainā muižas kalpu meita Marta atgriežas no sava sekretāres darba Rīgā un ar rūgtumu atceras jaunības dienas pagastā: “Viņa stāsta Ellai par puisī, par pūpoļu pavasari, par to, kā miesa tirpusi reiz... Toreiz, kad viņa vēl bija “jautrā Marta” un kad miesa vēl nebija pārākama.” (Ceplis 1933: 51)

Būtisks elements romānā ir intuitīvais un noklusētais. Tā kā romāns ir fragmentārs un netiek konstruēta viena kopīga, nepārtraukta laika līnija, lasītājam ir jāpaļaujas uz savu nojautu. Šādas iezīmes nav raksturīgas padomju literatūrai 20. gadsimta 30. gados, jo totalitārās varas apstākļos noteicošā ir tiekšanās pēc domas skaidrības. Šis aspekts tika kritizēts arī vēlākos gados LPSR. Pēc A. Cepļa rehabilitācijas 1959. gadā tika izdota viņa “Daiļdarbu izlase” (divās grāmatās), kurā bija iekļauts arī romāns “Kalpi”. Literatūrzinātnieks H. Rukšāns par romānu rakstīja:

Pie visa pozitīvā gan jāpiebilst, ka šajā darbā Ceplis vēl nav īsti pratis izveidot vienotu sižetisku pavedienu. Romāns reizēm izklīst atsevišķās savstarpēji nesaistītās epizodēs, un tas daļēji apgrūtina izlobīt galveno domu, ko vēlējies izteikt autors. Arī tēlu individualizācija nav pietiekoša, un it īpaši ar šo individualizācijas bālumu sirgst galvenais varonis – Kārlis Saltais. Viņš gan visur redzams, visur ir, visur piedalās, bet viņa darbība tā arī paliek neatklāta. (Rukšāns 1957: 2)

No mūsdienu perspektīvas A. Cepļa impresionistiskais stāstījuma veids liekas adekvāts mākslinieciskais paņēmiens, rakstnieka individualizētais “rokraksts”, kas atšķir šo romānu no citiem padomju latviešu literārajiem darbiem. Toties no tēlu izveides viedokļa tie patiesi vietumis ir konstruēti shematiski un tikai daļai no tiem piešķirts psiholoģisks portrets vai raksturs. Kalpi pamatā rādīti kā priekšzīmīgi darba veicēji, bet saimnieki – kā mantkārīgi apspiedēji. Tiesa, lai arī visi saimnieki A. Cepļa romānā ir reprezentēti kā apspiedēji, sastopami arī diezgan simpātiski un godprātīgi saimnieku tēli, ar kuriem kalpiem izveidojas draudzīgas attiecības, – Smeilis un Būmers. Savukārt saimnieki Platups un Klāvāns tiek parādīti kā netaisnīgi un cietsirdīgi. Romāna sākumā Klāvāns ietur Saltajam pusi no salīgtās algas par nestrādāšanu lietainajās dienās, maltītēm, mēslu dakšas nolaušanu (Ceplis 1933: 17). Savukārt par to, ka Klāvāns katru vasaru nolīgst divas jaunas meitas, kuras sola precēt un liek uz maiņām nākt pavadīt ar viņu naktis, sašutums parādās žurnāla “Celtne” kritikas

sadaļā: “Dot Klāvānam vēl ap 1910.–1912. g. guldīt pie sevis katru vasaru pēc kārtas pa divām kalpa meitām, tas tomēr par daudz.” (Egle 1934: 391) Atšķirībā no saimniekiem kalpu tēliem tikpat kā nepiemīt negatīvas īpašības (ja neskaita Martu, kura pilsētā ir spiesta strādāt par prostitūtu, bet tas drīzāk izriet no sociālajiem apstākļiem un beztiesiskā sieviešu stāvokļa, nevis amorālajām Martas rakstura īpašībām). Jau 1934. gadā, kad aizvien vairāk tiek aktualizētas sociālistiskā reālisma idejas, autoram tiek pārmesta tēlu vienkāršošana:

Viņa kalpi ir priekšzīmīgi puīši, kas nežūpo, nepinas ar saimniekmeitām (izņemot atkal Bēzru, kurš par to smagi cieš), lasa grāmatas, apmeklē izrīkojumus, organizē laukstrādnieku izglītības biedrību un partijas nelegālo pulciņu. Liekas, ka tie tā jau ir piedzimuši – ar noteiktu, izveidotu šķiras apziņu. (Janele-Viena 1934: 354)

Var piekrist, ka kalpu psiholoģiskā izaugsme vai rakstura dinamika nav parādīta, lasītājs viņus iepazīst noteiktā, statiskā dzīves mirklī. Tas varētu būt izskaidrojams ar A. Ceplā stāstījuma veidu, kurā fokuss vērsts uz notikumiem, nevis konkrētu tēlu psiholoģisko izaugsmi. Patiesībā kalpu tēli ir veidoti tik līdzīgi, ka ar grūtībām tos var atšķirt citu no cita, piemēram, romāna galvenais varonis⁶⁶ kalps Saltajs ir grūti atšķirams no viņa drauga Vītola, kurš tiek izdzīts no muižas, jo barons uzskata, ka viņš ir atbildīgs par streika sarīkošanu pļaujas dienā (Ceplis 1933: 47), kā arī ar Rēķi, kurš palīdz pirmajiem diviem “partejiski izglītoties”. Romānā rādīti arī citi kalpi, kuri iesaistās nelegālajā sociālistu kustībā un lasa aizliegto literatūru.

Kā atsevišķa grupa funkcionē arī tā saucamie “vecie” revolucionāri, kuri darbojās jau 1905. gadā. Tieši Rēķa skološana un 1905. gada revolucionāri reprezentē ideoloģiski izglītojošo funkciju, kas ir obligāta prasība audzinošajam romānam. A. Ceplis gan šos tēlus ievieš drīzāk intuitīvi, nevis sekojot kādiem noteiktiem sociālistiskā reālisma priekšstatiem vai kanonam. Arī kopumā romāns “Kalpi” īsti neiekļaujas audzinošā romāna paradigmā, jo tēli ir statiski, netiek parādīta to psiholoģiskā izaugsme un izmaiņas, kas ir audzinošā romāna pamatā.

⁶⁶ Šajā gadījumā tas ir nosacīts termins, jo romāns ir epizožu apkopojums, līdz ar to netiek izsekota kāda noteikta varoņa dzīves gājums; par galveno varoni tiek saukts tēls, kas tiek reprezentēts romānā kā pirmais un kurš kvantitatīvi visbiežāk parādās tā tekstā, kā arī funkcionē kā savienotājs dažādiem romāna notikumiem.

Kā atšķirīgs tēls funkcionē Bērzs. Viņš ir kalps un 1905. gada revolucionāra dēls, kuram ir izdevies apprecēties ar saimniekmeitu Mildu. Pirms kāzām Saltajs mēģina atturēt draugu no precībām:

Padomā, draugs, vēlreiz. Tu paliksi par kārtīgu saimnieku, Bočs tevi izmācīs par tādu un vairāk nekā. [...] Un tad gadīsies tāpat kā [19]05. gadā, sados pa dibenu un pavisam apklusīs Bērzs. Staigās ar cigāru zobos un svētdienās sēdēs baznīcā, pirmā rindā. Zinām jau... [...] Suns arī, puis, var palikt par vilku. Un tas ir vēl niknāks vilks tad... (Ceplis 1933: 55–56)

Pats Saltajs pirms tam atraida citu saimniekmeitu. Arī romānā attēlotais turpmākais Bērza dzīves gājums atklāj, ka precību atsaukšana bija pareizā izvēle. 20. gadsimta 30. gadu padomju kritikā parādījās viedoklis, ka attiecību modeli, kurā kalps iet par iegātni pie bagātas, pārtikušas māju saimnieces, nevajadzētu rādīt vispār: “Vispār neizprotami, kāpēc autors iepinies tādās lietās kā “saimniekmeitas mīlestība”, Akurātera [Jānis Akuraters, 1876–1937] “Kalpa zēna vasaras” paralēli – viņa nedod it nekā jauna.” (Egle 1934: 391) Diemžēl arī Bērza un Mildas tēli romāna otrajā daļā tiek pakļauti shematizācijai. Tā kā abi pārstāv dažādas šķiras, viņiem tiek piešķirtas attiecīgās rakstura īpašības – Milda izrādās Bērzam neuzticīga un viņa vietā izvēlas turīgu pilsētnieku, savukārt Bērzs, atgriežoties no frontes, kur kaujās zaudējis roku, aptver, ka viņam nav jātiecas kļūt par saimnieku; viņš ar biedriem un tēvu aktīvi studē sociālistisko literatūru, drukā proklamācijas, organizē nelegālos politiskos pulciņus.

Viena no romāna caurviju tēmām ir dusmas par Pirmā pasaules kara bezjēdzību, piemēram, Vītols, runājoties ar muižas strādnieci, definē savu attieksmi pret karu:

- Tiesa, karš paliek karš. Bet kas tad vāciem armijā? Tādi pat kā mēs. Vai tad vācu kalps ietu karot zvērību dēļ? Aizdzen, iedod ieroci rokā un pavēl kauties. Tāpat kā mūsējos...
- Bet tad taču nevajag karot, ja kalps pret kalpu!
- Nevajag. Skaidrs. Bet kungi tā vēlas. Kungiem zemes un naudas par maz. (Ceplis 1933: 102)

Vēl lielāku nepatiku pret karu izraisa Bērza atgriešanās no frontes – viņš ir smagi ievainots, bez rokas, kā arī psiholoģiski nomākts: “Bērzs stāstīja ilgi. Apātiski, ar lielu vienaldzību, atcerējās pirmās dienas frontē, ievainošanu, līķu kaudzes ierakumos un slimnīcā.” (Ceplis 1933: 105)

Romānā tiek ironizēts par karu propagandējošiem tekstiem. Ar lielu patosu tiek tēlots virsnieks Virza, kurš skandē “tagad arkli jāpārkaļ šķēpos, gan atkal tos atkalsim arklos” (Ceplis 1933: 111), vai Mildas mīļākais, pilsētnieks un students Meijs, kurš nepārtraukti apjūsmo un romantizē karu: “Jāatzīstas, karam piemīt nevien šausmas un nāve, bet arī savi spožumi. Jā gan. Karš spēj noslīpēt cilvēkus, atrauj vaļā noslēptas dziņas un it kā izdaiļo tās.” (Ceplis 1933: 116)

Romāna “Kalpi” nobeigums iezīmē jaunās vēsmas latviešu strēlnieku vidū. Vītols atgriežas no frontes un dodas pie Bērza: “Tam [Bērzam] pirmajam viņš gribēja pateikt, kādēļ pārnāk no kara ar veselām rokām un redzīgām acīm.” (Ceplis 1933: 144) Šādi tiek implicēts, ka Bērzs ir iepazinis revolucionārās idejas, kuras ir gatavs sludināt un izklāstīt saviem biedriem. Daudzsološais nobeigums sniegtu autoram iespēju romāna turpinājumā izklāstīt un pierādīt ne tikai revolūcijas nepieciešamību, bet arī tās veiksmīgu īstenošanu, taču tas netiek darīts. Romāns tiek aprauts – uz grāmatas iekšējā vāka ir uzraksts “pirmā grāmata” (Ceplis 1933: 1), respektīvi, A. Ceplis bija paredzējis izdot arī šī romāna turpinājumu, taču tā vietā viņš sāk darbu pie jauna romāna – “Zeme”.

Romāns “Zeme”

Nākamā A. Cepla romāna “Zeme” pirmā daļa turpinājumos tika publicēta 1935. gadā žurnālā “Celtne”, savukārt 1936. gadā tas tika izdots grāmatā; arī romāna otrā daļa 1936. gadā bija lasāma žurnālā “Celtne”, taču grāmatā to nepaguva izdot (bija paredzēts). Pirmo reizi romāna abas daļas grāmatā lasāmas 1959. gadā izdotajā daiļdarbu izlasē.

Romānā “Zeme” tiek vēstīts par latviešu izceļošanu no Baltijas guberņām un koloniju izveidi tagadējā Krievijas teritorijā. Pats A. Ceplis bija dzimis Galgauskas pagastā Vidzemes guberņā, līdz ar to viņam nebija empīriski balstītu zināšanu par iedzīvotāju izceļošanu no tagadējās Latvijas teritorijas. Tiekoties ar lasītājiem, A. Ceplis minēja – lai savāktu materiālus romānam, viņš trīs gadus pēc kārtas dažus mēnešus dzīvoja kādā no latviešu kolonijām un komunicēja ar cilvēkiem, kas paši vēl bijuši “līdumu plēsēji” (M. L. 1937: 69).

Romāna darbības sākums būtu datējams ar 1870.–1880. gadu, kad vairākas latviešu kalpu ģimenes uzzina par iespēju lēti iepirkt zemi Šuvalovas pagastā. Par to tirgus dienā pavēsta kāds svešinieks:

Mans dārgais, es stāstu tikai par to, ko savām acīm esmu redzējis. Grāfienes mežos aug tādas egles, ka neviens no jums divatā neapskautu. Būvmateriāla? He, jūs savus mežus varēsāt pat pārdot krievam. Kā baroni. Tādu punktu līgumā mēs varam ierakstīt... (Ceplis 1936a: 19)

Vairākas kalpu ģimenes (no kurām jāuzver savstarpēji draudzīgās Kauguru un Vagleni ģimenes), kā arī viena rentnieka (Caunes) ģimene dodas uz svešo zemi.

Tiešām, ja labi padomā, kāda nelabā dēļ viņiem jāvergo te dzimtkalpu godā, ja citur ļaudis dzīvo labāku, vismaz cilvēcīgāku dzīvi. Kādēļ arī viņi nevarēja pamēģināt dzīvot tā? Rokas un pleci vēl stipri, vajadzīga vienīgi griba. (Ceplis 1936a: 21)

Sākotnēji ir dažādas birokrātiskas problēmas un jaunie kolonisti ir spiesti vairākus mēnešus mitināties teju zem klajas debess, taču pēc kāda laika zeme tiek iemērīta – tiek nodibināta Dimovkas kolonija, kurā sākotnēji ir 36 saimniecības. Būtībā romāns vēsta par darbu, kolonijas sadzīvi, latviešu savstarpējām attiecībām un attīstību lielākā laika griezumā.

Līdzīgi kā romāns “Kalpi”, arī “Zeme” tiek konstruēta no nelieliem fragmentiem, kas parāda kādu konkrētu notikumu, to nevarētu dēvēt par vienotu stāstījumu, turklāt romāna “Zeme” gadījumā ir plašāks tematiskais vēriens, līdz ar to tiek simultāni rādīti notikumi, kuriem nav nekādas savstarpējas saistības; vienīgais, kas visus notikumus vieno, ir Dimovka kā darbības vieta. A. Cepla stāstījums ir nesteidzīgs, viņš pievēršas detaļām, tekstā iekļauti poētiski dabas apraksti.

A. Ceplim izdodas izveidot teju vai mītisku pasauli. Līdzīgu noskaņu rada Edvarta Virzas (īstajā vārdā Jēkabs Eduards Liekna, 1883–1940) poēma prozā “Straumēni” (1933). Pirmkārt, latvieši, ierodoties Dimovkā, ir vienīgie tās iedzīvotāji. Ļoti reti parādīta saskarsme ar ārējo pasauli, kolonija ir kā noslēgta sistēma, kurā būtībā viss tiek radīts no jauna, – notiek pasaules pārradīšana. Otrkārt, mītisko noskaņu pastiprina personificētā daba – milzīgie meži, vilki, čūskas, akači –, tās ir parādības, kurām tiek piešķirts maģisks spēks, un tās iekļaujas kolonistu sadzīvē, ietekmē to. Ar dabu gan kā ar iznīcinātāju, gan arī kā palīgu jāreķinās visiem atbraucējiem. A. Cepla laikabiedrs, literatūrzinātnieks Roberts Pelše (1880–1955), pievēršoties romāna stāstījuma īpatnībām, norādījis, ka “romānu klāj savāds romantikas plīvurs, kurš traucē reālistisku vēstījumu” (Pelše 136: 476).

Tēlu sistēmā A. Ceplis pilnībā atteicies no shematisma, kas vēl ir atrodams romānā “Kalpi”, – tēli ir individualizēti un to darbība psiholoģiski pamatota, piemēram, Vaglens,

kurš, dzīvojot Vidzemes guberņā, vienmēr bijis kluss un nemanāms, citu kalpu ēnā, ieguvis savu zemi, tiecas būt viens no labākajiem saimniekiem un daudz strādā. Pēc vairākiem gadiem, vērojot savu dēlu Indu strādājam, viņš saprot, ka viņa jaunības vēlme izskolot Indu par mērnieku bija veltīga:

Bet nu, raugoties, kā dēls strādā viens pats, neviena paša nemudināts, nenogurdams griež un valgo zemi, saprata: pāragrs sapnis. Zemes pretestībai laikam ir kāda likumība, pat kāds pievilcības spēks. Inda ir iemācījies lasīt un rakstīt. Bet viņš māk ar rokām rubeņus ķert un no pieguļas rītā atved jaunu vilcēnu pavadā. [...] Inda prot lasīt un rakstīt. Bet vēl labāk viņš ir iemācījies, raug, lāpstu turēt rokās un cilāt pār galvu. Zeme Indu acīmredzot paņēm sevī. Viņš spēkosies ar to līdz galam, jo tēvs – nepaspēs. Inda piederēs zemei, lai zeme, ar viņu sākot, piederētu Vagleniem – neatņemami, neatraujami. (Ceplis 1936a: 101–102)

Jāpiebilst, ka Vaglenam (arī citiem kolonistiem) ātrāk tikt pie turības palīdz nelegāla koku zāģēšana grāfienes mežā. Savukārt Kaugurs nolemj ar zagšanu nenodarboties, tādēļ dažu gadu laikā pilnībā izput un kļūst par Caunes kalpu, līdz ar to sairst arī Vaglena un Kaugura draudzība. Varētu teikt, ka Caune ir romāna centrālais tēls. Viņš ierodas Dimovkā jau ar zināmām priekšrocībām pār citiem – būdams rentnieks, nevis kalps, viņš ir krietni turīgāks, turklāt vienīgais puslīdz pārzina krievu valodu, tādēļ uzņemas visu organizatorisko jautājumu risināšanu. Būtībā Caune tiek konstruēts kā romāna nosacītais antagonists, 20. gadsimta 60. gados kritikā viņu sauc par “budzi” (Turkovskis 1967: 155), taču viņa rīcība izriet no tēla rakstura, turklāt A. Ceplis viņam ir piešķīris arī zināmu izmanību un gudrību, kas viņu padara tik ietekmīgu Dimovkā. Nenoliedzami, Caunes rīcība nebūtu saucama par paraugu (apzināti nodedzina šķūni, lai saņemtu naudas kompensāciju no apdrošinātajiem; liek sievai pavadīt nakti ar mērniekiem, lai saņemtu labāko zemes gabalu; izliekas par “velnu izdzinēju”, kad viņa strādnieks izmūrē kādam krievu bagātņiekam krāsni un noslēpj tur svilpīti⁶⁷), taču tieši viņš organizē Dimovkas sadzīvi – dibina pirmo baznīcu, skolu, publiskās dzirnavas. Jāpiebilst arī, ka Caune, ar kura tēlu padomju literatūrzinātnieki vēlāk pierādīja A. Cepla romāna atbilstmi sociālistiskā reālisma prasībām⁶⁸, ir viens no

⁶⁷ Šeit par pamatu tiek izmantots jau folklorizējies stāsts par latvieti, kurš noslēpj krieva krāsni “svilpīti”, kad krievs kurina krāsni, tad gaisa svārstību dēļ dzirdama kaucoša, svilpojoša skaņa, līdz ar to mānīcīgais krievs domā, ka krāsni ir iemetinājies velns, ko vēlāk attapīgais latvietis piedāvājas izdzīt par atsevišķu samaksu.

⁶⁸ Piemēram, literatūrzinātnieks Jānis Turkovskis 1967. gadā raksta par romānu: “Ceplis dod pareizu laikmeta un apstākļu apgaismojumu, patiesi parāda attiecības starp atsevišķiem kolonistu slāņiem un apkārtējiem

1917. gada revolūcijas notikumu dalībniekiem. No vienas puses, tas parāda Caunes lišķīgo raksturu, pieskaņojoties jebkurai varai, no otras puses, zināmā mērā diskreditē revolucionāru “cēlos mērķus”.

Romāna noslēgumā revolucionāri ierodas ieņemt grāfienes pili, kas atrodas netālu no Dimovkas, – sākotnēji tiek plānots to nodedzināt, taču tas netiek darīts: “Bet mans frontes biedrs teica pareizi: kādēļ mums pils jādedzina? Pili mēs nodedzināsim! Es jums pasludinu: pils no šīs dienas pieder mums. [...] Šāda kārtīga māja taču varēja noderēt ne vien grāfiem.” (Ceplis 1936b: 890)

A. Ceplis vairs neliek saviem varoņiem iesaistīties revolūcijas kaismīgajās un destruktīvajās darbībās, ir krietni pragmatiskāks un piezemētāks, iespējams, netieši šādā veidā kritizējot atsevišķus revolūcijas notikumus.

Autors plānoja sarakstīt arī trešo grāmatu, kurā būtu parādīts laiks pēc Krievijas pilsoņu kara līdz kolektīvizācijas pirmajam posmam. Viņš domāja, ka romānu pabeigs ar zemes pāriešanu “mūžīgā un neatņemamā lietošanā, kura nu ir kolonistu īstā zeme, uz kuras darbs ir salds” (M. L. 1937: 69).

Vai A. Ceplis apzināti abus romānus “Kalpi” un “Zeme” pabeidza ar brīdi, kad darbībai pēc laika ritējuma vajadzētu vēstīt par revolucionārajām cīņām, – par to var izteikt tikai pieņēmumus, proti, ja pieņemam, ka turpinājums bija paredzēts, tad rodas jautājums, kas kļūtu par Dimovkas komunistiskās sabiedrības veidotāju? Zemnieks Vaglens tiek pozicionēts kā pozitīvais tēls, taču jauno sabiedrību nevar veidot cilvēks, kura īpašumā ir visvairāk zemes kolonijā: “Toties, nu viņam [Vaglenam] zemes būs vairāk nekā Caunem. Un tas nozīmēja kļūt bagātākam, dzīvē stiprākam un neuzvaramam.” (Ceplis 1936: 329) Arī citiem jaunsaimniekiem, kuri apstrādā zemi un dzīvo pietiekami turīgi, kolektīvizācijas idejas nevarētu likties simpātiskas. Revolūciju Dimovkā varētu rīkot bezzemnieki – Kaugurs, kurš zemi dažu gadu laikā zaudējis un kļuvis par kalpu, turklāt dzērāju. Ja turpinājumā kā galvenie varoņi izvirzītos tie, kas pirmajās divās romāna daļās ir zaudējuši savu turību, tad tas diskreditētu komunistus kā tādus, jo nozīmētu, ka revolucionārās idejas aizrauj slinkākos un vājākos.

iedzīvotājiem. “Zeme” ir spilgts ar sociālistiskā reālisma metodi radīts darbs tēlu tipizācijas un individualizācijas ziņā, kas ir liels rakstnieka sasniegums un liecina par noteiktu talanta izaugsmi. [...] Centrālā persona un visspilgtākais tēls romānā ir Dimovkas budzis Caune. Pēc dažu literatūras darbinieku vērtējuma tēla spilgtuma ziņā tas droši stādāms blakus A. Upīša [Andrejs Upīts] “Brīviņu” saimniekam Vanagam [tēls no A. Upīša romāna “Zaļā zeme” – I. L.-T.]” (Turkovskis 1967: 155)

Domājams, ka lielākā problēma romānu “Zeme” pielāgot sociālistiskā reālisma prasībām saistāma ar tēmas izvēli. Parasti literatūrā kalpi un saimnieki vai strādnieki un ekspluatatori tika pretstatīti jau gatavā sabiedrības modelī, kur tiek runāts par gadsimtiem ilgu netaisnību un šķiru izveidošanos, taču Dimovkas sabiedrība tiek veidota no jauna. Principā visi bija vienlīdzīgās pozīcijās izejas punktā. Līdz ar to A. Ceplim ir vai nu jāraksta par neveiksmīgajiem kalpiem, kas veicina revolūciju, vai arī par saimniekiem, kas labprātīgi atsakās no savas ilgi kārotās zemes ideālistiskas sabiedrības vārdā. Iespējams, iesākto romānu darbības noslēgšana vienā vēsturiskajā punktā ir tikai sakritība, taču tā skaidrojama arī ar autora pieredzēto. 20. gadsimta 30. gadu sākumā A. Ceplis kādu laiku dzīvoja dažādās latviešu zemnieku kolonijās, kur noteikti dzirdēja stāstus par kolektivizācijas laiku, kas noslēdzās ar turīgo latviešu zemnieku masveida deportāciju, kopumā iznīcinot aptuveni 30 procentus no latviešu saimniecībām, atsevišķos apgabalos, piemēram, Zubovas-Balkas kolonijā, tika likvidēti 80 procenti latviešu saimniecību, ģimenes tika izsūtītas uz darba nometnēm. (Beika 2000: 50–53). Tobrīd Ukrainas teritoriju plosīja holodomors, un A. Ceplim bija ciešs sakars ar daudziem Ukrainas teritorijā dzīvojošiem paziņām, līdz ar to, iespējams, viņš bija vīlies padomju īstenībā. Nespēdams vairs rakstīt par padomju reālijām un “dziedāt ditirambus” Staļina īstenotajai politikai, viņš pievērsās vēsturiskajiem romāniem – taču gan romāns “Kalpi”, gan atkāpšanās tālākā pagātnē romānā “Zeme” viņu aizveda līdz likumsakarīgajam turpinājumam – aprakstīt 1917. gada revolūciju un turpmākos notikumus. Taču, ja 20. gadsimta 20. gados A. Ceplis veido dažādus padomju varai simpatizējošus naratīvus, nevairās rādīt revolūciju, karu, teroru, raksta reālisma estētikā, tad 20. gadsimta 30. gados, kad šādi naratīvi un estētika kļūst par sociālistiskā reālisma diktētu prasību, viņš vairās no tiem un atkāpjas no reālisma, pievērsoties impresionistiskai, atsvešinātai, fragmentārai rakstības manierei.

4.3. Sīmaņa Berga romāns “Ziemeļu pionieris” – padomju kristīgais romāns

Darbu pie romāna “Ziemeļu pionieri” S. Bergis iesāka jau 1919. gadā Rēzeknē frontes apstākļos, bet pabeidza 1920.–1921. gadā Maskavā (Bergis 1934b: 188). Šajā laikā romāns turpinājumos tika publicēts Pleskavā žurnālā “Sarkanā Zvaigzne”. 1934. gadā romāns – pārstrādāts – tika izdots atsevišķā grāmatā izdevniecībā “Prometejs”. S. Bergis uzsvēra, ka romānu ir labojis:

Kritikas aizrādījumus guvu maz [par pirmo romāna publicējumu – *I. L.-T.*], jo toreizējā un vēlākā mūsu kritika diezgan kāpēc pagāja romānam garām nemanīti, kaut gan viņš bij pirmais latvju proletrakstniecības romāna mēģinājums. Tagad viņu daudzās vietās pārļaboju, jo – jāizpērk taču manas rakstniecības “jaunības grēki”! Šinī lietā man piepalīdzēja arī b. Pelēkais [Kārlis Pelēkais], norādīdams uz dažām romāna “gaisa bedrēm”, kuras pirmajā variantā traucēja attīstības brīvo gaitu. (Berģis 1934b: 188)

Viena no romāna “Ziemeļu pionieri” īpatnībām ir tāda, ka tās notikumi nenorisinās Krievijas Impērijā vai PSRS, bet gan Amerikas Savienotajās Valstīs (ASV). Romāns vēsta par mežstrādniekiem Meinas (romānā Menas) štatā, kurus pamudina sacelties pret saviem darba devējiem, pieprasot labākus sadzīves apstākļus un adekvātu darba samaksu. Galvenā romāna varoņa Roberta Simsona prototips ir slavens amerikāņu marksists un strādnieku kustību veicinātājs Viljamss Heivuds (*William Haywood*, 1869–1928). Viņš bija organizācijas *Industrial Workers of the World* (“Pasaules industriālie strādnieki”) dibinātājs un idejiskais tēvs (organizācijas biedri tika dēvēti par industriālistiem).

Romāna darbība norisinās 20. gadsimta sākumā. Šo laiku ASV raksturo strādnieku apvienošanās arodbiedrībās (romānā sauktas par ūnijām); katrai profesijai bija sava arodbiedrība, kas radīja lielu sašķeltību (katra arodbiedrība aizstāvēja savu strādnieku individuālās intereses), kā arī arodbiedrības samierinājās ar nebūtiskiem uzlabojumiem. V. Heivuda mērķis bija apvienot visus strādniekus vienā kopīgā organizācijā, kas veicinātu strādnieku cīņu pret ekspluatatoriem un līdz ar to dotu iespēju sasniegt būtiskākus uzlabojumus strādnieku darba apstākļos (*Encyclopaedia Britannica* 1998–2015). Romāna autors S. Berģis 20. gadsimta sākumā par revolucionāru darbību bija spiests pamest Krievijas Impēriju, viņš emigrēja uz ASV, kur strādāja Meinas mežos, bija personiski pazīstams ar V. Heivudu un aktīvi iesaistījās jaundibinātās organizācijas darbībā (Bērsone 1957). Tieši par šo laika posmu S. Berģis ir uzrakstījis romānu, taču tas nav autobiogrāfisks.

Romāns iekļaujas sociāli ideoloģiskā romāna paradigmā, lai gan, protams, no sociālistiskā reālisma perspektīvas raugoties, tai pilnībā tomēr neatbilst. Romānā tiek pretstatītas divas pasaules – strādnieku un ekspluatatoru. Nevarētu teikt, ka strādniekus S. Berģis tēlotu īpaši glaimojoši: strādnieki ir mazizglītoti un dumji, viņu rīcību nosaka instinkti, ar kuriem viegli manipulē kapitāla turētāji (piemēram, mežstrādniekiem tiek piedāvāts alkohols un prostitūtas kā kompensācija par būtiskiem darba devēju pārkāpumiem), viņiem nav noteikta ideāla, tādēļ viņi ir viegli pakļaujami. Savukārt

eksploatoru pasaule ir korumpēta, intrigu pārpildīta un vērsta uz kapitāla palielināšanu. Marksistiski ļeņinskā ideoloģija paredz to, ka eksploatoru šķira nevar pazust pati no sevis, tādēļ ir nepieciešama revolūcija un tās iznīcināšana (Sleeper 1983: 30). S. Berģa tēlotā strādnieku masa nemaz nevēlas iznīcināt kapitāla turētājus kā šķiru, viņu mērķis ir uzlabot savus sociālos apstākļos. Līdz ar to, kad pēc pirmā mežstrādnieku dumpja un bruņotas konfrontācijas ar tiešajiem priekšniekiem viņi saņem apstiprinājumu, ka, turpinot darbu, viņu algas tiks paaugstinātas, mežstrādnieki ir pilnībā ar to apmierināti.

Cirtēji no jauna ķērās pie darba ar sparū un vingru spēku. Koki svelpdami gāzās no celmiem.

Atskanēja laidēju saucieni, kuri it kā gavilēja:

– Uzvara! Tā mūsu uzvara!

– Kaut arī pirmā. Vēl priekšā grūtas cīņas.

– Lai! Esam uz tām gatavi! (Berģis 1934a: 44)

Tieši par šo apstākli S. Berģis izpelnījās laikabiedru kritiku (Pērle 1934: 388), jo īpaši tādēļ, ka viņš pats nedz romāna tekstā, nedz komentāros nemēģināja norādīt uz amerikāņu strādnieku kustības pretrunām ar komunistisko ideoloģiju, bet, gluži pretēji, romāna pēcvārdā norādīja uz industriālistu un komunistu līdzībām (Berģis 1934b, 187). Protams, no mūsdienu skatpunkta šis apstākļis S. Berģa romānu padara reālistiskāku, jo tas nekonstruē utopisku sabiedrības formu, bet gan parāda strādnieku kustības vēsturi un paņēmienus, ar kādiem strādnieki uzlaboja savus dzīves apstākļus kapitālistiskajā sistēmā.

Kā padomju literatūrai pilnīgi neraksturīgu romāna iezīmi (it īpaši totalitārās varas apstākļos) būtu jāmin bībeliskās alūzijas. Tieši latviešu diasporai 20. gadsimta 30. gados tika pārņemta pārlieku lielā reliģiozitāte, piemēram, 1934. gadā PSRS Karojošo bezdievju biedrība⁶⁹ izdevniecībai “Prometejs” izteica oficiālu rājienu par kūtru ateistiskās literatūras izdošanu, kā arī izsacīja lūgumu pēc iespējas drīz publicēt kādu antireliģiozu darbu latviešu valodā (PSRS Karojošo bezdievju biedrība b. g.). 1934. gadā “Prometejs” neizdeva nevienu antireliģiozu grāmatu vai brošūru, taču publicēja S. Berģa romānu, kur galvenā varoņa uzvārds ir Simsons, kas ir vecāka Bībeles tēla Samsona vārda redakcija.⁷⁰ Samsons parādās Soģu grāmatā, kur viņš tiek tēlots kā spēkavīrs, kurš mēģina aizstāvēt filistiešu paverdzināto

⁶⁹ Krievu valodā – *Sojuz voinstvujushhih bezbozhnikov*. Strādnieku brīvprātīga organizācija, kas darbojās PSRS no 1925. līdz 1947. gadam, mēģinot konstatēt un izskaust reliģiskas izpausmes PSRS.

⁷⁰ Piemēram, 1965. gada Bībeles tulkojuma revīzijā lasāms “Simsons”, nevis “Samsons”.

jūdu tautu (Soģu: 13–16). S. Berģa veidotais Simsona tēls arī ir ārkārtīgi spēcīgs. Jau romāna sākumā viņš tiek raksturots kā “plecīgs un spēcīgs milzis” (Berģis 1934a: 5), savukārt pirmajā nodaļā viņš uzveic visus mežstrādnieku spēcīgākos vīrus. Fiziskā spēka nepieciešamību viņš argumentē sarunā ar savu ceļa biedru:

- Bet tu atkal sāc ar savu spēku dižoties. Neesi ne godīgi atsēdies un ar cilvēkiem vārdu pārmijis
 - tūlīt lauzties.
 - Neko darīt, Džim. Kad miesa iekarota, gars top pieļāvīgāks. Citādi tu viņiem nepieklūsi.
- (Berģis 1934a: 13)

Simsona bībeliskā līdzība neaprobežojas tikai ar ārējo izskatu un spēku. Romānā alūzijas veidā strādnieki nolasāmi kā apspiestā jūdu tauta, bet kapitāla turētāji kā filistieši. Gan Bībelē, gan romānā “Ziemeļu pionieri” tieši Simsons pilda mediatora funkcijas starp abām pusēm, respektīvi, Simsona spēks un vara biedē apspiedējus, tādēļ viņi ir atvērti sarunām ar viņu.

Bībeles Samsons tiek nodots un filistiešu sagūstīts, vēlāk viņš tiek piesiets starp diviem stabiem, taču tas viņu nesavalda – ar milzīgu spēku Samsons sagāž šos stabus un “nams uzgāžas virsū lielkungiem” (Soģu: 16–30). Arī šajā Bībeles stāstā var saskatīt paralēles ar S. Berģa romāna darbību. Kad romāna “Ziemeļu pionieri” noslēgumā tiek apcietināti vairāki industriālisti, Simsons apzinās, ka viņa spēks ir cilvēki (masa), tādēļ 1. maijā tiek rīkota demonstrācija, kurā piedalās visi strādnieku šķiras pārstāvji, un kapitāla turētājiem tiek izvirzīts ultimāts: “Bengorē ģenerālstreiks! Neviens pie darba drīzāk neies, kamēr nebūs atbrīvoti mūsu biedri!” (Berģis 1934a: 178) Simsons pārnestā nozīmē “uzgāž lielkungiem namu”, jo strādnieku streika rezultātā tiek apturēta jebkāda saimnieciskā darbība, kas finansiāli nav izdevīga ne vienai, ne otrai pusei, taču kapitāla turētājiem ir iespēja streiku izbeigt, izlaižot apcietinātos.

Literatūrzinātniece A. Pērle recenzijā par romānu norādījusi, ka pirmajā tā izdevumā žurnālā “Sarkanā Zvaigzne” pēc Simsona runas mežstrādnieku lēģerī sekoja teikums: “Kā pirmie kristīgie, kā leģendārie Kristus mācekļi, viņi krita viens otram ap kaklu un skūpstījās.” (Pērle 1934: 387) Protams, tik tieša atsauce uz Bībeli nebija publicējama 1934. gadā, taču Simsona un Jēzus Kristus paralēles saglabājās arī otrajā “Ziemeļu pionieri” izdevumā, piemēram, fragmentā, kurā Simsons nāk otrreiz runāt ar mežstrādniekiem, kuri

nepiekrīta piedalīties streikā (simboliskā veidā – neticīgie), viņš pret tiem nav agresīvs, bet spiež mežstrādnieku rokas un aicina piebiedroties streikotājiem:

Tas bija negaidīti. Smaga pārkāpuma apziņa, kuru cirtēji nesa visu laiku kā žņaudzošu slogu, nu viņus galīgi salauza. Jau pēc Simsona parādīšanās noietnē šī pārkāpuma apziņa it kā sauca: “Nu nāk viņš, tas taisnais, nesalaužamais, un spriedīs mums bargu sodu!” Bet nu viņš izstiepa savu roku, it kā teiktu: “Jūs mani gribējāt ar akmeņiem nomētāt, bet es visu to jums piedodu!” (Bergis 1934a: 387)

Tā ir precīza atsauce uz Bībeli, kur Jāņa evaņģēlijā sarunā starp apustuļiem un Jēzu Kristu ir šāds dialogs: “Un tikai pēc tam Viņš saka mācekļiem: “Iesim atkal uz Jūdeju.” // Mācekļi Viņam saka: “Rabi, nupat jūdi gribēja Tevi nomētāt akmeņiem, un Tu atkal jau dodies turp?”” (Jāņa: 11:7–8)

Simsona nestās zināšanas netieši salīdzināmas ar kristīgās ticības ieviešanu; viņš ir viedais pravietis, kuram seko pūlis, pat par spīti tam, ka pret viņu iestājas faktiskās varas nesēji – pilsētas mērs, tiesas sistēma, lielāko korporāciju īpašnieki, prese. Simsonam piemīt misionāra apziņa par strādnieku pievēršanu viņa ūnijai, tādēļ viņš atgriežas arī pie tiem, kas viņu atraidīja, un sludina atkārtoti. Jāpiebilst, ka komunisma kā reliģijas koncepts ir plaši aprobēts⁷¹, tādēļ šādas paralēles ir likumsakarīgas. Bībeliskā intertekstualitāte ir interesanta parādība padomju laika romānā, bet jāatzīst, ka S. Berga alūzijas ir burtiskas un acīmredzamas, nepiedāvājot Bībeles mītam papildu interpretācijas iespējas.

Pēc S. Berga rehabilitācijas romāns piedzīvo atkārtotu izdevumu 1957. gadā, kad par tā kvalitātēm plaši reflektē padomju latviešu literatūrzinātnieki LPSR. Romāns tiek uztverts slavinoši, un tā mākslinieciskie trūkumi tiek notušēti, piemēram, B. Tabūns raksta:

Romānā tēlotā mežstrādnieku masa nav bezsejaina. Asiem vilcieniem konstruēti smagnēja Flanagena un straujā Konora, maigā Maika un skaļā Džona, kā arī citu cirtēju tēli. Visspilgtāk individualizēts masu organizators un revolucionārais vadonis Roberts Simsons, viņa nosvērtā gaita, vīrišķīgās sejas ziemeļnieciskais rūdījums, atlēta augums un lielais fiziskais spēks, viņa oratora dotības un taktiskā prasme. (Tabūns 1967)

⁷¹ Piemēram, filozofa Mihaila Rikļina (*Mihail Ryklin*, 1948) pētījums *Kommunizm kak religija* (“Komunisms kā reliģija”, 2009); sociologa un vēsturnieka Reimonda Ārona (*Raymond Aron*, 1905–1983) kulta darbs *L’Opium des intellectuels* (“Intelektuāļu opijs”, 1955).

Lai gan B. Tabūna vērtējumā romāna tēli ir individualizēti, šim vērtējumam nevar piekrist: romāna tēliem ir tendence saplūst vienam ar otru. Mežstrādnieku rakstura īpašības tiek pieminētas, taču tās ir viendimensionālas, respektīvi, šīs īpašības neizriet no notikumiem vai tēlu reakcijām, bet ir tikai aprakstoši ieskicētas. Simsona tēls funkcionē kā *deus ex machina*, jo viņa parādīšanās jebkurā vietā un laikā paredz situācijas atrisinājumu. Kad mežinieki pēc pirmā streika sāk justies nomākti, jo visi darba devēji un uzraugi ir devušies prom, atstājot viņus arniecīgu pārtikas krājumu un gatavojot lokautu⁷² (nepieciešamības gadījumā bija paredzēts rīkot arī bruņotu uzbrukumu, lai izdzītu mežstrādniekus no viņu barakām un iemitinātu jaunos strādniekus), tad mežstrādnieki prāto: “Velna Simsons – tas viņš ir! [...] Kad viņš ieradīsies, tad tās lietišas ies pavisam citādi!” (Berģis 1934a: 136) Drīz vien patiesi uzrodas Simsons, turklāt viņš ir pārtvēris vilciena kravu ar ieročiem, kuru bija plānots lietot pret streikotājiem, milzīgu pārtikas krājumu un ir paguvjis savervēt daļu jauno mežstrādnieku dalībai streikā (Berģis 1934a: 140–142). Šāda neuzvarama, visu kontrolējoša varoņa izveide liecina par shematisku tēlu sistēmu.

Romāna valoda ir plakātiska, raksturīgi totalitārisma laika literatūrai tajā ir daudz klišeju, ar kurām mēģināts papildināt kādu noteiktu varoņa īpašību, radīt patosu (Grosnskaya, Zusman, Batsishceva 2012: 282), piemēram, aprakstot Simsonu, lietoti tādi apzīmējumi kā “[viņš runāja] dzīvā pārlicinošā valodā”, “žesti – nesamāksloti, nepārspīlēti, izjusti un īsti”, “vēl aizgrābjošāk valdzināja klausītājus”, “kā karstu svelmi izlēja pūlī sajūsmu”, “kaisīja savas dedzīgās runas kā kaistošas kvēles Bengores strādniekos”, “kā patiesības zobens tās [runas] asi šķēlās kapitālistiskās iekārtas netaisnības trumos” (Berģis 1934a) un citas liekvārdīgas frāzes.

Sižetiski romāns tiek veidots duālās opozīcijās – tiek pretstatīta mežstrādnieku eksistēšana meža barakās un viņu darba devēju uzdzīve apkurināmās, lielās mājās; pilsētas strādnieku pieticīgie sadzīves apstākļi, izmisums un neziņa par nākotni un politiku, kā arī lielo korporāciju sadarbošanās, politiskā visatļautība un alkatīgais dzīvesveids. Romāna stāstījums ir fragmentārs – tiek parādīti notikumi katrā sociālajā grupā, kurās kā caurviju motīvs funkcionē Simsons. Tematiski romāns sasaucas ar amerikāņu rakstnieka Aptonu Sinklēra (*Upton Sinclair*, 1878–1968) romānu *The Jungle* (“Džungļi”, 1906), kurā tiek parādīta emigrantu sadzīve ASV un necilvēcīgie darba apstākļi gaļas saiņošanas rūpnīcā.

⁷² Uzņēmuma slēgšana un algotā personāla pilnīga vai grupveida atlaišana konflikta dēļ.

Abu rakstnieku romāniem bija virsuzdevums – atklāt sociālo netaisnību un ar literatūras palīdzību pievērst uzmanību un, iespējams, uzlabot strādnieku sociālos apstākļus.

Kopumā, S. Berga romāns “Ziemeļu pionieri” ir padomju latviešu literatūrai tematiski neierasts, vēstot par strādnieku pretošanās kustību ASV. Raksturīgi totalitārisma laika daiļdarbiem, arī šajā ir atrodams melnbalts tēlu dalījums, patoss, deklarātīvs, shematisks, nevis psiholoģisks tēlu konstruējums. Būtībā romāna naratīvs ir sociālistiskā reālisma uzstādījumiem atbilstošs, uzsverot apspiesto strādnieku cīņu pret ekspluatatoriem. Atkāpes no sociālistiskā reālisma paradigmas vērojamas bībelisko alūziju lietojumā, tāpat neatbilstoši traktēta marksistiski ļeņiniskā ideoloģija, uz ko tika norādīts arī laikabiedru izteiktajā kritikā.

4.4. Oskara Rihtera “Meži šalc” – pirmais latviešu sociālistiskā reālisma romāns

O. Rihtera nonākšana rakstniecībā bija nejauša, jo līdz pat 20. gadsimta 20. gadiem viņš nebija saistīts ar literāro procesu. Dzimis kā Oskars Joass, agri zaudēdams tēvu, viņš bija spiests jau kopš bērnu dienām strādāt, bija izglītojies tikai trīs gadus vietējā Cepurīšu Ministrijas skolā. Pirmā pasaules kara laikā bija Latviešu strēlnieku pulka sastāvā, vēlāk ar daudziem citiem latviešu strēlniekiem pievienojās Sarkanajai armijai, bet kopš 1918. gada bija padomju spiegs Latvijā, Baltkrievijā un Karēlijā, kur izplatīja lielinieku propagandas materiālus un ievāca informāciju par pretiniekiem. Iesniegumā Kominternei O. Rihters rakstīja:

No savas puses iedrošinos ziņot, ka, būdams III Kominternes slepenais līdzstrādnieks, 22 reizes pārgāju robežu. Pārnesu apmēram 30 pudu literatūras, vairākus pudus tipogrāfijas burtus un piederumus, pārvedu un nogādāju nozīmētajās vietās vairākus biedrus, kuri 1919. gada rudenī ieradās uz Kominternes kongresu no Itālijas, Francijas, Austrijas. Bez tam es tiku izmantots aktīvās izlūkošanas uzdevumiem, nogalināju: ģenerālštāba izlūkošanas leitnantu Arāju, tāpat leitnantu Bormani utt., utt. (Rihters 1999: 12)

O. Rihtera varoņdarbu klāstā bija arī atentāta mēģinājums pret toreizējo Latvijas ministru prezidentu Kārli Ulmani (1877–1942) – 1920. gada 15. aprīlī uz Cesvaines–Lubānas lielceļa tika izlikts pirosilīna lādiņš, kas, Ulmaņa mašīnai tuvojoties, uzspridzināja priedi, taču tā mašīnai neuzkrita; sākās apšaušana starp spridzinātājiem un ministru prezidenta

miesassargiem (Bez autora 1920). Ulmanis nebija cietis, taču atentāta mēģinājums tika uzverts nopietni. Slepni tika izplatīts paziņojums, ka atentāta mēģinājumu pret ministru prezidentu ir veicis bandu dalībnieks Oskars Joass, par kura sagūstīšanu tika izsludināta naudas balva – 5000 rubļi (Izlūkošanas nodaļa b. g.). Ap to pašu laiku topošais rakstnieks mainīja savu uzvārdu un kļuva par O. Rihteru (Rukšāns b. g.).

20. gadu sākumā O. Rihters PSRS bieži uzstājās ar savu piedzīvojumu stāstiem. Kā atceras skolotāja un “Prometeja” izglītības nodaļas darbiniece Emīlija Plinka (1899–?):

Rihters rakstniecībā bija ienācis “spontāni” – nejauši, pateicoties E. Efertam-Klusajam, kurš, klausoties Rihtera stāstījumā par viņa partizānu gaitām, teicis: “Ļoti interesanti, nepieciešams to zināt arī citiem – uzrakstiet par to!” (Plinka b. g. b).

Šis notikums atklāts O. Rihtera bērnu stāstā “Kā es kļuva par rakstnieku” (1936). O. Rihters sāka regulāri rakstīt atmiņas un stāstus par savām spiega gaitām, cīņu biedriem un piedzīvojumiem. 1929. gadā stāsti tika apkopoti krājumā “Sarkanie izlūki”.

Pēc kāda konflikta ar izdevniecību “Prometejs” (tā iespējamais cēlonis saistīts ar O. Rihtera neuzņemšanu partijā, no kuras viņš bija izstājies konspirācijas nolūkos) (Plinka b. g. a) O. Rihters 1927. gadā pārtrauca kontaktēt ar Maskavas inteliģenci un septiņus gadus neko npublicēja. Visticamāk, finansiālas vajadzības spiests, 1934. gadā viņš uzrakstīja stāstu “Mežā”, ko nosūtīja publicēšanai žurnālā “Celtne”. Par stāsta redaktoru un literāro konsultantu kļuva S. Bergīšs, kurš, lai gan stāstam bija nepieciešami nopietni labojumi, nosauca to par “labāko literāro darbu 1934. gada ražā” un mudināja O. Rihteru pieķerties lielformāta darbam (romānam) (Bergīšs b. g.). Sākotnēji O. Rihters pret šādu ideju bija noraidošs: “Es varu par jaunu Ulmani uzspriecināt, bet Rīgu ieņemt es vairs nespēju, es varu uzrakstīt vienu otru stāstu, bet nopietnu romānu uzrakstīt es nespēju un nekad nespēšu.” (Rihters b. g. b).

Taču jau gadu vēlāk O. Rihters rakstīja izdevniecībai “Prometejs”, ka būtu ar mieru gada laikā uzrakstīt romānu, jo citu darbu viņam neesot (Rihters b. g. a). Attieksmes maiņa un gatavība rakstīt romānu galvenokārt izrietēja no finansiāliem apsvērumiem. Kā lasāms viņa sievas vēstulēs LPSR Rakstnieku Savienībai – O. Rihters bija vienīgais viņu ģimenes apgādnieks (kādu laiku dzīvoja Pleskavā, vēlāk ar ģimeni pārcēlās uz Baškīriju), strādāja gadījuma darbus, taču mūža nogalē pievērsās rakstniecībai, kas kļuva par vienu no svarīgākajiem iztikas avotiem. (Rihtere b. g.) Izdevniecība “Prometejs” apstiprināja romāna

izdošanu un bija gatava maksāt 350 rubļus par vienu autorloksni (Prometejs b. g.) – salīdzinājumam vidējā teātra “Skatuve” aktiera alga bija 150–200 rubļi mēnesī.

E. Plinka par O. Rihtera rakstīšanas paradumiem atminējās: “Savus stāstus viņš rakstīja steigā un nemīlēja pie viņiem “svīst”. Piem., romānu “Meži šalc” viņš uzrakstīja Maskavā 2–3 mēnešos, mitinādamies [Konrāda] Jokuma dzīvoklī, jo sava dzīvokļa nebija.” (Plinka b. g. a). 1936. gadā tika izdots pēdējais latviešu romāns izdevniecības “Prometejs” pastāvēšanas vēsturē – O. Rihtera romāns “Meži šalc”. 1937. gada 12. novembrī tā sauktajās “nacionālajās operācijās” O. Rihters tika apcietināts un 1938. gadā Smoļenskā nošauts. Pēc autora rehabilitācijas, romāns atkārtoti izdots LPSR 1959. un 1979. gadā.

“Meži šalc”

O. Rihtera daiļrade kopumā vērtējama kā atbilstoša sociālistiskā reālisma kanonam. Romāns “Meži šalc” tika iecerēts kā epopeja, kura aptver laika posmu no 1905. gada revolūcijas, kad romāna galvenie varoņi ir vēl mazi bērni, līdz pat Krievijas pilsoņu kara kulminācijai. Nozīmīga ir varoņu izaugsme; mazie, neapzinīgie bērni, kuri tikai nojauš sociālo netaisnību, bet neizprot tās iemeslus, izaug par apzinīgiem un uzticamiem pilsoņiem – partijas biedriem, Ļeņina personīgajiem sargiem, izlūkiem un stratēģiski svarīgiem Sarkanās armijas pārstāvjiem. Domājams, O. Rihtera gadījumā var runāt par zināmu iedvesmošanos no 20. gadsimta 30. gadu PSRS “bestsellera” – N. Ostrovska romāna “Kā rūdījās tērauds”.

Lai gan O. Rihtera romānā atklātie notikumi ir balstīti rakstnieka personiskajā pieredzē, starp abiem romāniem ir atrodamas vairākas paralēles:

1) gan N. Ostrovska romāna galvenais varonis Pāvels Korčagins, gan O. Rihtera romāna centrālais tēls Ernests Reiteris kā varoņi tiek rādīti kopš agras bērnības, kas abiem ir ļoti smaga – darba un sociālās netaisnības pārpilna;

2) abi varoņi iemīlas meitenē no cita sociālā slāņa, respektīvi, Korčaginam tā ir mežsarga meita Tonija, bet Reiteram saimnieka meita Ella; šīs attiecības ir kā iniciācijas solis, jo abi ir spiesti vilties savā pirmajā mīlestībā un kļūst viedāki (nav iespējama draudzība starp dažādu šķiru pārstāvjiem), parādās arī sievietes kā biedra koncepts, tādēļ abu romānu galveno varoņu turpmākās attiecības ir cieši saistītas ar viņu darbu padomju varas labā;

3) abu galveno varoņu iniciācijas posmi ir līdzīgi konstruēti – viņi zaudē tuvākos draugus un ģimenes locekļus, gūst ievainojumus, kuru atstātās sekas tiek pārvarētas ar pārdabisku spēku;

4) liela nozīme ir ciešanām un uzpurēšanās faktoram – gan fiziskā, gan emocionālā plāksnē; pozitīvais varonis sociālistiskā reālisma romānā iegūst teju mesijas nozīmi; Korčagins un Reiters ziedo savu dzīvi nevis sev, bet labākas sabiedrības un nākotnes vārdā;

5) Korčagina dalība Krievijas pilsoņu karā, cīnoties pret lielnieku antagonistiem, O. Rihtera romānā tiek lokalizēta, parādot Reitera cīņu ar “baltajiem” Latvijas teritorijā; O. Rihtera cīņu apraksti tiecas būt tikpat episki kā N. Ostrovska (lai gan vēsturiski šo cīņu apmēri ir nesamērojami);

6) abi autori primāri nav rakstnieki, bet strādnieki un kareivji, līdz ar to abi reprezentē jauno literatūras virzību, kad inteligenci kā mākslas objektu radītāju nomaina partejiski izglītotā strādnieku šķira.

Protams, līdzīgas pazīmes ir raksturīgas ne tikai abiem salīdzinātajiem darbiem, bet arī citiem sociālistiskā reālisma romāniem, taču abi darbi ir ievērojami ar to, ka viens ir krievu literatūras kanona aizsācējs, bet otrs būtu uzskatāms par analogu latviešu PSRS literatūrā. Te gan ir jāmin, ka N. Ostrovska romāns atstāja lielāku iespaidu arī uz turpmāko PSRS rakstniecību totalitārisma apstākļos, bet romānam “Meži šalc” nebija tādas iespējas, jo latviešu sociālistiskā reālisma kanonu radītājiem 20. gadsimta 40.–50. gados, visticamāk, romāna teksts nebija pazīstams – ja arī romāns bija zināms, tad uz to nekādā gadījumā nedrīkstēja atsaukties, jo visa latviešu diaspora PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados un viņu veikums tika tabuizēts.

Pastāv arī iespēja, ka O. Rihtera romāns diezgan apzināti veidots par “Kā rūdījās tērauds” latviešu analogu – to izdevniecībā “Prometejs” rediģējis politiski angažētais S. Bergis, kurš cita starpā žurnālā “Celtne” veidoja rubrikas par to, kā rakstīt padomju ideoloģijai atbilstošus tekstus. Arī K. Jokums savā satīriskajā īsprozas tekstā “Rūdolfis Blaumanis par latvju padomju rakstniecību” (1934) ironizē par S. Berga redakcijas stilu, uzsverot viņa tieksmi rakstīt autoru vietā:

Mēs zinām, ka Sīmanis Bergis pieturas pavisam pie citiem rakstnieku audzināšanas principiem: pietiek, ja jaunais literāts uzraksta vienu nodaļu no sava romāna. Pārējās divdesmit nodaļas uzrakstīs un uz mašīnas pārrakstīs Sīmanis Bergis. (Jokums 1934: 304)

Tādējādi tiktu izskaidrotas gan O. Rihtera pēkšņās literārās dotības un prasme konstruēt strukturāli un kompozicionāli noslīpētu N. Ostrovska romāna analogu, gan prasme perfekti iekļauties sociālistiskā reālisma paradigmā visos romānā aplūkotajos tematiskajos lokos, kas citiem padomju latviešu autoriem 20. gadsimta 30. gados īsti nav izdevies.

A. Cepļa romāns “Kalpi” un O. Rihtera romāns “Meži šalc”, kas abi aptver vienu laika posmu, reprezentē veselu kopu līdzīgu motīvu, ko varētu uzskatīt par sociālistisko reālismu reprezentējošiem: mežinieku grūtais darbs, bīstamā plostu laišana uz Rīgu, negodīgie, mantkārīgie saimnieki, darba traumas (zaudēta roka vai nāve), tiesu sistēmas pērkamība un subjektivitāte, runa kapos pie kāda miruša revolucionāra kapa, komunistisko proklamāciju izplatīšana un sarkanā karoga slepena uzvilšana, komunistisko dziesmu izplatīšana, naids pret Pirmo pasaules karu kā divu impēriju spēlēšanos ar strādnieku un zemnieku dzīvībām. Protams, var runāt par O. Rihtera iespaidošanos no A. Cepļa romāna “Kalpi” vai arī vienkārši par objektīvām reālijām, kuras abi autori apraksta, taču abu romānu fabulas (līdz noteiktam brīdim, jo romāns “Kalpi” laika ziņā apraujas daudz agrāk par O. Rihtera “Meži šalc”) pārklājas un ir teju identiskas.

Romānā “Meži šalc” ir samanāmi naturālisma elementi – rakstnieks nevairās no detalizētiem slimību, nāves, fizioloģisku procesu aprakstiem. Valoda ir lakoniska, autors pārsvarā fiksē savas atmiņas, līdz ar to romānā nav retoriski koptas valodas, tajā ir izteikta vairīšanās no poētikas.

Romāna tēlu sistēma ir diezgan shematiska, ko 1959. gadā uzsvēra arī Regīna Ezera (1930–2002):

Romāna “Meži šalc” autora stīprā puse ir notikuma attēlojums, otrā plāksnē palikusi tēlu individualizācija. Savu varoni Oskars Rihters redz vispirms kā tās vai citas šķiras pārstāvi un tikai pēc tam kā individualitāti, personību. Tādējādi ekspluatatoru šķiras pārstāvji Stāli, Magazīni, Eglīši, Gobiņi apveltīti visi ar vienām un tām pašām iezīmēm: mantrausību, dižošanas, skopumu, stulbumu, liekulību, izmantošanas tieksmēm, apspiesto šķiru pārstāvji Reiteri, Brīvnieki, Rencēni, Villeri, Vimba – ar godprātību, strādīgumu, pretestības garu, dzīves gudrību. Protams, šīs īpašības ir minētajām šķirām pašas raksturīgākās, taču nevar piekrist šādam gleznojumam tikai ar melno vai tikai ar balto krāsu. Laikposms, ko savā romānā “Meži šalc” rāda Rihters, – Stolīpina reakcijas⁷³, pirmā imperiālistiskā pasaules kara, Oktobra revolūcijas un

⁷³ Domāts Pjotra Stolīpina (*Pjotr Stolypin*, 1862–1911) izstrādātais pasākumu kopums, kas Krievijas Impērijā tika vērsti pret 1905. gada revolucionāriem, piespriežot nāves sodus, izsūtījumus un citas soda sankcijas – *I. Ļ.-T.*

pilsoņu kara gadi – tieši bija raksturīgs ar lielām šķiriskām pārvērtībām un izmaiņām, par ko šāds vienkāršots tēlojums nespēj sniegt pilnīgu un dziļi patiesu priekšstatu. Šis ir viens no galvenajiem un būtiskākajiem romāna trūkumiem, kura saknes meklējamas nepilnīgajā tēlu individualizācijā. (Ezera 1959: 142)

Plakātisks un deklarātīvs ir arī romāna sākums, kurā O. Rihters mēģina uzburt utopisku nākotni, kad pie meža, kurā savu izlūkdarbību veica Reiters ar citiem kareivjiem, tiek atklāts milzīgs piemineklis par godu viņu cīņām un upuriem. Prologā satiekas visi vēl dzīvie izlūki, tiek pieminēti arī kritušie, kā arī tiek teiktas patosa pilnas runas:

Būsim, draugi, tikpat stipri kā viņi. Tā mana vienīgā vēlēšanās. Būsim, biedri, tikpat bezbailīgi kā viņi. Mēs esam uzvarējuši. Bet vēl ir zemes, kur zeme nepieder zemniekiem. Vēl ir zemes, kur fabrikas nepieder strādniekiem. Vēl ir zemes, kur vara strādnieku apspiedēju rokās. Vēl ir zemes, kur atskan mūsu brāļu vaimanas un kur cīņa vēl tikko iedegas pēdējai kaujai. Vēl ir zemes, kur valdošās šķiras gatavo sēru un zēveli mūsu dzimtenei. Tāpēc būsim stipri! [...] Būsim gatavi cīņām par komunismu, kuram jāuzvar visā pasaulē. (Rihters 1936: 10)

O. Rihtera romāns atklāti vēršas pret Latvijas valsti un tās pastāvēšanas leģitimitāti. Reiters romānā ar biedriem izlūkiem veic teroristiskas darbības pret Latvijas bruņotajiem spēkiem, kas romānā tiek saukti par balto jeb budžu armiju, kuras sastāvā ir tikai saimnieku bērni; izsmējīgā intonācijā tiek rādīti latviešu literatūras klasiķi Kārlis Skalbe (1879–1945) un Jānis Akuraters (romānā saukti par Skābi un Akuāderu), piemēram, tiek atainota vēsturiskā 1917. gada 17. [30]. maija Latviešu strēlnieku pulku apvienotā sapulce, kurā tika lemts par latviešu strēlnieku pozīciju karā; Skābes runa tiek atveidota kā liekulīga un tukšvārdīga:

Latvju strēlniek! Tu mani pazīsti. Nekad es tev neesmu ļauna vēlējis. Kā dzejnieks es esmu apdziedājis tavu varonību un drosmi. Es esmu pavadījis bezmiega naktis domās par tevi, jo – tu zvaigžņu pūlī vizošs mednieks visdaiļāko no daiļā iegūt vēlies, tev zelta līksts, tu zelta ilgās cēlies un tavās acīs liesmo saules prieks... [...] Tu savilksi zelta līksti un drošu sirdi iesi iekarot Kurzemi, padzīt melno bruņinieku, un dzirkstis šķīdīs, un debesis gaviļēs, un tu laimīgs sasniegsi savu mērķi. Tad zvaigznes sarks un bālēs no tavas slavas... (Rihters 1936: 299–300)

Šādā veidā tiek pretstatīti sociāldemokrāti un lielinieki; sociāldemokrātiem tiek pārņemta varas kāres, cietsirdība, kura tiek slēpta zem poētiskām, bet tukšām frāzēm. Tiek

ironizēts par Latvijas valsts izveidi, kurai tiek paredzēts būt par sociāldemokrātu un budžu valsti.

O. Rihtera romānā pašā sākumā tiek skaidri definēti “savējie” un “ienaidnieki” un neviņš, ne viņa varonis nav spējīgs pārkāpt šo principu, turklāt romāna varoņu pārliecība balansē uz morāles robežas, drīzāk pat būtu saucama par amorālu, piemēram, kad Reitera mežā sastop savu pirmo mīlestību – saimniekmeitu Ellu –, viņš nolemj meiteni nogalināt, jo saimnieki mocīja Reitera biedrus, līdz ar to viņš uzskata, ka ir tiesīgs atiebties:

Es izšauju. Bet neesmu trāpījis sirdī, jo izšāvu nemērķēdams. Viņa noslīd uz ceļiem, rokas krūtīm piegrūdusi. Viņa paspēj man uzvest īsu un bezgalīga nicinājuma pilnu skatu, kad atskan mans otrs šāviens. [...] Ella atslīd zemē. Tagad esmu trāpījis taisni sirdī. (Rihters 1936: 299–430)

Savukārt kādā citā vietā starp Reiteru un viņa jauno iemīļoto biedreni Ernu noris dialogs:

- Vai tu māki, Ernucīt, šaut? [...]
- Mežsarga meitas nemācēs šaut. Būtu tu redzējis, kādus medņus es stiepu mājās. Lielākus kā tu.
- Cik tu dūšīga? O-ho! Bet cilvēku? Cilvēku to nošautu? [...]
- Cil-vē-ku? [...] Kāpēc man cilvēkus šaut? Vai dedzinātāju un slepkavu nepietiks? (Rihters 1936: 468).

Jāpiebilst, ka šai ainai seko atzīšanās mīlestībā un skūpstī. O. Rihtera varoņus satuvina kopīgi ienaidnieki un cīņa pret tiem, turklāt šī cīņa noris šķiru starpā, kur pretinieks ir tik ļoti devalvēts, ka netiek uztverts par cilvēku.

Romāns ir konstruēts duālās opozīcijās, turklāt vardarbīga un nežēlīga ir kā viena, tā otra puse. O. Rihters nemēģina komunistus padarīt par humānākiem vai labestīgākiem, viņš uzticas brutālam spēkam kā līdzeklim, ar kuru sasniegt mērķi, – pagasta biedrības namā pēc Oktobra revolūcijas Reitera ar biedriem sarīko sapulci, kurā paziņo:

Šī sapulce ir sasaukta, lai pateiktu jums, ka Krievijā ir uzvarējusi strādnieku šķira. Lai pateiktu jums, ka no rītdienas sākot, par kuru katru kontrevolucionāru runu konfiscēsīm ne tikai zemi un zirgus, bet vainīgos ietupināsim aiz restēm. (Rihters 1936: 320)

Nevar noliegt, ka O. Rihtera romāns “Meži šalc” ir mākslinieciski vājš – deklarātīvs, tendenciozs, shematisks, tas propagandē vardarbību kā leģitīmu līdzekli mērķu sasniegšanā. Tajā pašā laikā romāns spilgti parāda laiktelpu un domāšanas modeli, kurā tas ir tapis. Romāns “Meži šalc” reprezentē agrīnā sociālistiskā reālisma esenci – tajā nekritiski iestrādātas 1934. gada rakstnieku kongresā pārspriestās idejas. Valoda un forma ir otršķirīgas, uzmanība tiek vērsta uz saturu – pozitīvo tēlu (tā izaugsmi), bezierunas komunistiskā pasaules modeļa akceptēšanu, antagonistu iznīcināšanu. Latviešu romānos PSRS, kuri tikuši izdoti pirms O. Rihtera “Meži šalc”, ir samanāmas sociālistiskā reālisma iezīmes, arī tie ir ideoloģiski, taču katrā no tiem ir rodamas atkāpes un pat pretrunas ar sociālistiskā reālisma dogmatiskajiem uzstādījumiem. O. Rihtera “Meži šalc” ir padomju sociālistiskā reālisma kanonu lokalizējums, tādā veidā tas kļūst par pirmo konsekvento latviešu sociālistiskā reālisma romānu.

Nobeigums

Promocijas darbs piedāvā visaptverošu skatījumu uz latviešu literatūras naratīviem PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados, analizējot īsprozas un romānu tekstus no jaunā vēsturiskuma, imagoloģijas, feministiskās un postkoloniālās teorijas perspektīvām. Veicot pētījumu, izvirzītais mērķis bija apzināt un interpretēt naratīvu daudzveidību, kas veido latviešu literatūras ainavu PSRS, kā arī atklāt šo naratīvu lomu diasporas identitātes konstruēšanā. Viena no pētījuma novitātes asīm bija piedāvāt mūsdienīgu, iepriekš nebijušu šīs diasporas tekstu lasījumu. Tieši tādēļ īsprozas tekstu lasījumam tika izvēlētas divas perspektīvas, aktualizējot vēstures naratīvus, kā arī piedāvājot feministisku un postkoloniālu skatījumu uz tekstiem.

Pētījuma gaitā tika identificētas galvenās tematiskās un ideoloģiskās līnijas latviešu īsprozā un romānos PSRS. Analīze atklāja, ka īsprozā dominē politizēti vēstures naratīvi, kuros īpaša uzmanība pievērsta 1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara notikumiem, kā arī lielnieku ideoloģijas nostiprināšanai. Literārie darbi apliecina diezgan vienotu autoru pieeju, veidojot vēsturisku notikumu interpretāciju, kas atbilst marksistiski ļeņinskās ideoloģijas uzstādījumiem. Raksturīgi centieni glorificēt revolucionārus un viņu mērķus, vienlaikus nebaidoties attēlot arī teroru un nežēlību kā pieļaujamus līdzekļus ideoloģisko mērķu sasniegšanā. Taču tajā pašā laikā tiek atsegti arī problemātiskie aspekti, piemēram, latviešu strēlnieku reemigrācija un latviešu koloniju dzīves grūtības un padomju ideoloģijas pieņemšanas neviennozīmība. Vēsturiskots īsprozas tekstu lasījums parāda padomju latviešu diasporas sašķeltību – no vienas puses, ir mēģinājumi konstruēt padomju latviešu tēlus kā darba ļaudis, kas cietuši šķiriskās nevienlīdzības dēļ un tādēļ aktīvi cīnās par proletārisko revolūciju ar visiem iespējamajiem līdzekļiem, no otras puses, tekstu naratīvi parāda arī latviešu diasporas daļu PSRS, kurai nesimpatizē padomju varas īstenotā politika. Arī imagoloģisks tekstu lasījums parāda divas atsevišķas padomju latviešu diasporas identitātes, taču pārsvarā tekstu autori pārstāv to diasporas daļu, kas ir aktīvi padomju politikas un ideoloģijas veidotāji un/vai atbalstītāji, tādējādi nereti tekstos parādās aktīvi nosodoša, pat naidīga attieksme pret latviešiem, kas pārsvarā dzīvo zemnieku kolonijās un kuriem nešķiet simpātiskas, piemēram, kolektivizācijas vai ateisma idejas, atsevišķu autoru 20. gadsimta 30. gadu tekstos šis naidis pret “atšķirīgajiem” latviešiem sasniedz augstāko punktu, attaisnojot un pat popularizējot represijas, sodas sankcijas un pat nonāvēšanu.

Feministisks īsprozas tekstu lasījums ir saistīts ar to, ka sieviešu tēliem ir būtiska nozīme padomju īsprozas tekstos, kā arī padomju politikā dominē naratīvs par pilnīgu sieviešu emancipāciju, kas vēsturiski ir nebijis politisks mēģinājums. Ironiskā kārtā pilnīgu dzimuma līdztiesību sludinošajā PSRS padomju latviešu prozas autori, kuru teksti ir izdoti grāmatās, ir tikai vīrieši, līdz ar to parādās papildu feministiskā lasījuma dimensija, piedāvājot izpētīt vīriešu veidotus naratīvus par sievietēm. Sieviešu emancipācijas jautājumu analīze norāda uz naratīvu daudzveidību, tekstos rodami naratīvi gan par revolucionārām, līdzvērtīgām biedrenēm, gan par sievietēm, kuras nespēj pārvarēt patriarhālās tradīcijas un normatīvos šķēršļus. Šie naratīvi izgaismo sieviešu lomas transformācijas procesus, kas 20. gadsimta 20.–30. gados attīstījās līdztekus PSRS politiskajiem un sociālajiem procesiem. Vienlaikus tekstos parādās arī seksuālas brīvības un koloniālu stereotipu refleksijas, kas norāda uz dažādiem naratīvu skatpunktiem, ļaujot ieraudzīt valdošās ideoloģijas un individuālo perspektīvu sadursmi. Var runāt par daudziem joprojām aktuāliem konceptiem, par kuriem tiek reflektēts tekstu korpusā: monogāmas vs. poligāmas attiecības, aseksuālisma koncepts, sievietes seksualitāte un brīvība izvēlēties partnerus, sieviešu ķermeņa objektivizācija, bērnu vs. bezbērnu ģimenes un daudzi citi. Tieši feministiskais lasījums parāda tekstu vislielāko korpusa naratīvu daudzveidību, neļaujot runāt par izteikti viennozīmīgiem un vienbalsīgiem sieviešu tēlu un ideju konstruējumiem.

Romānu analīzē īpaša uzmanība tika pievērsta vēsturiskajam un ideoloģiskajam kontekstam, autoru biogrāfiskajam aspektam, kas ir nozīmīgas jaunā vēsturiskuma komponentes. Uzmanības centrā ir sociālistiskais reālisms kā 20. gadsimta 30. gados nostiprinājusies ideoloģiska padomju varas prasība par literatūras radīšanu. Caur šo prizmu var labāk izprast romānos iekodēto F. Džeimsona definēto vēsturisko specifiku. L. Laicena romānā “Limitrofija” pārsvarā tiek veidoti naratīvi par neatkarīgās Latvijas politiķu divkosību, pērkamību, kam nosacīti pretstatīta padomju īstenotā politika kā valsts pārvaldības paraugs, taču, ņemot vērā autora biogrāfijas samezglojumus un saspringtās attiecības ar padomju politikas veidotājiem 20. gadsimta 30. gados, tekstā tiek iekodēta arī pretestība sociālistiskā reālisma dogmām. To L. Laicenis īsteno caur modernisma, nevis reālisma tradīcijai neatbilstošu tekstveidi un formu. Līdzīgi rīkojas arī A. Ceplis, kurš īsprozā aktīvi sludina dažādus padomju varai tīkamus naratīvus un modernās idejas. Gan romāns “Kalpi”, gan dielģija “Zeme” atsakās no reālisma estētikas un tiek konstruēta fragmentāri, impresionistiski, kas veido teksta uztveres nosacītību un lielāku interpretācijas

brīvību. Taču arī tematiskajā ietvarā A. Ceplis rada jaunus naratīvus par padomju latviešu zemniekiem, caur vēsturiskā romāna prizmu piešķirot viņiem jaunus, simpātiskus vaibstus un ļaujot izprast arī iemeslus sarežģītajām attiecībām starp zemniekiem un viņu ideāliem, tikumiem, kas nonāk konfrontācijā ar komunistu īstenoto politiku. Citāda situācija ir ar O. Rihtera romānu “Meži šalc”, kas sabalsojas ar sociālistiskā reālisma kanoniskajiem priekšstatiem, integrē binārās opozīcijās balstītus melnbaltos naratīvus un idejas, kas dominē padomju politikā 20. gadsimta 30. gados.

Kopumā promocijas darba empīriskā daļa apstiprina, ka latviešu literatūra PSRS, balstoties ideoloģiskos uzstādījumos, vienlaikus ietver daudzveidīgus naratīvus, kas, no vienas puses, sludina padomju ideoloģijas idejas, no otras puses, piedāvā arī individualizētas balsis, pretrunas un pat pretestību šiem ideoloģiskajiem varas akceptētajiem naratīviem. Promocijas darbā izstrādātais teorētiskais rāmis un izmantotās metodes ir ļāvušas ieraudzīt šīs sarežģītās literārās ainavas dziļumu un plašumu. Pētījuma rezultāti sniedz būtisku ieguldījumu PSRS latviešu literatūras un tās naratīvu izpratnē, kā arī paplašina perspektīvu diasporas identitātes jautājumu pētniecībā.

SECINĀJUMI

- 1. Latviešu diaspora PSRS.** Latviešu diaspora PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados veidoja unikālu kultūras telpu, kurā līdzās pastāvēja padomju ideoloģija un latviešu kultūras elementi. Lielākā daļa latviešu, kas šajā periodā dzīvoja PSRS, bija zemnieki, kuri (vai kuru senči) bija emigrējuši no Latvijas teritorijas 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā. Taču izglītības un kultūras procesu veidoja tā latviešu diasporas daļa, kura aktīvi atbalstīja komunisma idejas un iesaistījās politiskajā darbībā.
- 2. Biedrības “Prometejs” darbs.** Biedrībai “Prometejs” bija izšķiroša loma padomju latviešu kultūras dzīvē PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados. Dibināta 1922. gadā, tā sākotnēji atbalstīja Latvijas Komunistiskās partijas nelegālo darbību, bet vēlāk kļuva par nozīmīgu kultūras organizāciju. “Prometejs” izdeva plašu literatūras klāstu, tostarp latviešu un Latvijas autoru darbus, un veicināja izglītību un kultūras aktivitātes. Apgāds izdeva arī žurnālus un laikrakstus, rīkoja koncertus un teātra izrādes, stiprinot latviešu kultūras identitāti. 1937. gadā biedrība tika likvidēta, tās vadītāji un kultūras darbinieki represēti, apturot latviešu kultūras attīstību PSRS. “Prometeja” darbība un ieguldījums kultūrā tika rehabilitēts pēc Staļina nāves.
- 3. Sieviešu emancipācija un jaunais sieviešu tēls padomju literatūrā.** 20. gadsimta 20. gadu sākumā PSRS tika aktualizēts “sieviešu jautājums”, kas paredzēja sieviešu lomas pārvērtēšanu un emancipāciju gan sociālajā, gan politiskajā sfērā. Šīs idejas parādījās arī padomju latviešu īsprozas tekstos. Sievietes bieži tika attēlotas kā partijas un cīņas biedres, taču literatūrā nebija vienota naratīva par sieviešu vietu sabiedrībā, piemēram, Jāņa Eiduka stāstā “Revolucionārais tribunāls” sievietes tiek attēlotas kā nespējīgas lauzt “vecās” pasaules normas un atbrīvoties no patriarhālās sabiedrības sieviešu tradicionālajām lomām. Savukārt Artura Kadiķa-Groznija garajā stāstā “Uz Daugavas krastiem” sievietes kļūst par līdzvērtīgām biedrenēm. Arī seksualitāte nav atainota viennozīmīgi – dažos tekstos, piemēram, Jāņa Eiduka un Roberta Eidemaņa stāstos, sievietes seksualitāte tika uzskatīta par destruktīvu un uzmanību novērsošu, savukārt citos, piemēram, Alvila Cepļa stāstos “Malienas vilki” un “Noliedzēji”, tika runāts par seksuālu brīvību un poligāmām attiecībām kā komunisma ideālo partnerattiecību modeli.

- 4. Padomju sievietes tēls stalinisma literatūrā.** Nostiprinoties Staļina politiskajam režīmam 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē un īpaši 30. gados, mainās arī “sieviešu jautājuma” revolucionārais un eksperimentālais raksturs, uzsverot ģimenes, uzticības un mērenības nozīmi, kā svarīgāko izceļot pienākumu. Arī padomju latviešu īsprozā 20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gados dominē strādīgas, uzcītīgas, partejiski izglītotas, patriotiskas sievietes, kuras nepieciešamības gadījumā spēj nodot vai pat nogalināt brāli vai tēvu, ja tas ir šķiriskais ienaidnieks (īpaši izplatīts naratīvs Konrada Jokuma stāstos). Atsevišķos darbos kā priekšzīmīga padomju pilsoņa uzvedība ir rādīta vīrieša uzticība PSRS, kuras labā viņš gatavs atteikties no ģimenes (piemēram, Alvila Cepļa stāstā “Sarkanais Vedingas karogs” vīrietis pamet sievu un dēlu bez iztikas līdzekļiem ubagojam, bet pats dodas būvēt rūpnīcas). Pārsvārā īsprozas tekstos dominē naratīvi, kas atbilstoši tā brīža PSRS politiskajiem uzstādījumiem, kā izņēmums būtu minams Artura Kadiķa-Grozniņa garais stāsts “Ens”, kurā tēlu izveide ir drīzāk psiholoģiska, nevis politiski angažēta (piemēram, bijušais sarkanarmietis ļaujas kārdinājumam un krāpj sievu; priekšzīmīga, aktīva komjauniete sirgst ar seksuāli transmisīvo slimību u. tml.).
- 5. Sieviešu tēli no imagoloģiskā skatpunkta.** Skatot latviešu īsprozas tekstus PSRS no imagoloģiska aspekta, īpaši izplatīts naratīvs ir Austrumu sievietes kā seksuāli pievilcīgs objekts. Atšķirībā no PSRS Rietumu teritorijām, kur sievietes lielākoties pārņem biedreņu un cīnītāju lomas un laika gaitā tiek aseksualizētas, Austrumu sievietes netiek uztvertas kā līdzvērtīgi cīņas biedri, bet gan kā iekāres objekti (visbiežāk sarkanarmiešu kara “trofejas”), tādējādi radot koloniālus un seksistiskus stāstījumus (Roberta Eidemaņa, Artura Kadiķa-Grozniņa, Konrada Jokuma stāstos). No imagoloģiska skatpunkta iespējams skatīt arī Alvila Cepļa īsprozas darbus, kuros vēstīts par latviešu izceļošanu no PSRS uz Latviju pēc Krievijas pilsoņu kara – tajos dominē naratīvs par sekļajām, bet izskatīgajām latviešu saimnieku meitām, kuras pavedina sarkanarmiešus ar seksapīlu, izsmalcinātu ģērbšanos, kosmētiku u. tml., kas nav padomju sievietes cienīgi atribūti.

- 6. Vēsturisko notikumu interpretācija – revolūciju atveide.** Padomju latviešu prozā vēsturiski notikumi, piemēram, 1905. gada revolūcija un 1917. gada revolūcija, tika interpretēti caur padomju ideoloģijas prizmu. 1905. gada revolūcija tika attēlota kā miermīlīga cīņa pret apspiestību, savukārt 1917. gada revolūcija un Krievijas pilsoņa karš tika raksturoti kā nepieciešama cīņa, kurā terors un nežēlība bija attaisnojami līdzekļi, kā redzams, piemēram, Jāņa Eiduka darbā “Revolucionārais tribunāls” vai Alvila Cepļa stāstos.
- 7. Vēsturisko notikumu interpretācija – Pirmā pasaules kara atveide.** Pirmais pasaules karš tiek rādīts kā bezjēdzīga spēlēšanās ar kalpu un strādnieku dzīvībām, tiek uzsvērta lielinieku pacifistiskā nostāja kara jautājumā (Ernests Eferts-Klusais, Konrads Jokums), taču karš ir attaisnojams un pat nepieciešams cīņā pret lielinieku pretiniekiem. Roberts Eidemanis un Konrads Jokums savos stāstu ciklos konstruē sarkanarmieša etnotipu (autotēlu), veidojot tos kā disciplinētus, pašai ziedzīgus, spēcīgus cīnītājus. Izšķiram arī latviešu strēlnieka etnotips, kas ir spēcīgs, varonīgs cīnītājs, no kura baidās ienaidnieki. Līdzīgi naratīvi tiek veidoti arī par latviešu revolucionāriem Latvijas teritorijā (Iskolata laikā un Pētera Stučkas valdības laikā), mēģinot tos konstruēt kā taisnīgus, spēcīgus, attapīgus cīnītājus par ideju, kuri ir gatavi iznīcināt jebko, kas stājas ceļā. Stāstos nav mēģināts slēpt, attaisnot vai retušēt arī problemātiskākas lielinieku darbības vēstures epizodes, piemēram, labības rekvizēšanu, laupīšanas, tiltu spridzināšanas, lopu zagšanas, rīdzinieku izlikšanu no dzīvokļiem un izsūtīšanu uz koncentrācijas nometnēm (parādās Jāņa Eiduka, Artura Kadiķa-Groznijs, Oskars Rihters, Alvila Cepļa darbos). Īsprozas darbos par revolūciju Latvijas teritorijā parādās arī baltlatvieša etnotips, kas ir lielinieku tiešais ienaidnieks un kā tāds iznīcināms (īpaši Oskars Rihters spiegu stāstos).
- 8. Latvijas un padomju realitātes attēlojums.** Salīdzinoši retāk autori literārajos darbos atspoguļo sava laika padomju reālijas, visticamāk tādēļ, ka nākas saskarties ar situācijām un lēmumiem, kuri būtu kritizējami. Mēģinot izskaidrot, piemēram, latviešu strēlnieku masveidīgo atgriešanos Latvijā pēc Krievijas pilsoņu kara, Alvilis Cepļis konstruē naratīvu par latviešu baltsaimniekiem, kas ar viltu panākuši strēlnieku un citu latviešu bēgļu reemigrāciju. Cita komplicēta tēma ir latviešu kolonijas, kuras vēsturiski un ideoloģiski ir šķirtas no diasporas, ko veido politizētie pilsētās dzīvojošie rakstnieki.

Koloniju sadzīvei pievēršas Jānis Eiduks, Sudrabu Edžus, Eduards Salenieks, taču visvairāk par to raksta Konrads Jokums. Kopumā tiek veidots tipiska latviešu kolonista etnotips, kurš ir dievticīgs, nodevies darbam, sekls, nezinošs, šauri domājošs. Konrads Jokums un Eduards Salenieks konstruē naratīvus, kuros mēģina attaisnot latviešu koloniju iznīcināšanu, saimniecību kolektivizēšanu, turīgo zemnieku izsūtīšanu un cittautu darbaspēka ievēšanu. Viens no sarežģītākajiem jautājumiem, kāpēc latviešu kolonijās, kurās visi sākuši no līdzvērtīgām pozīcijām, izveidojusies šķiriskā nevienlīdzība un daži saimnieki ir kļuvuši turīgi, bet citi palikuši par kalpiem, tiek skaidrots, piešķirot latviešu turīgajiem kolonistu zemniekiem nesimpātiskas īpašības, uzsverot to pārlietu lielo uzcītību un bezzemes krievu/tatāru ekspluatēšanu. Latviešu koloniju zemniekiem tiek pārmests čaklums un intereses trūkums par citiem pasaules notikumiem, savukārt nesavtīgs, pārcilvēcisks darbs ar sliktu uzturu, sadzīves apstākļiem, būvējot padomju rūpnīcas, maģistrāles vai strādājot kolhozā, tiek veicināts un cildināts (piemēram, Alvila Cepļa stāstos). Pavisam maz ir naratīvu par Latviju; Alvils Ceplis to rāda kā nabadzīgu, pagrimušu, savukārt no Latvijas piespiedu kārtā emigrējušais Linards Laicens fokusējas uz sociāldemokrātu divkosības atmaskošanas, minimāli iezīmējot pārējos atstātās dzimtenes kontekstus.

9. Eksperimentālie romāni. Par spīti politiskajam spiedienam un dominējošajai sociālistiskā reālisma estētikai, daži autori eksperimentēja ar literāro formu un izteiksmes veidiem. Linarda Laicena romānā “Limitrofija” dominē reālisma, naturālisma un modernisma iezīmes, minimāli respektējot sociālistiskā reālisma normas. Savukārt Alvils Ceplis 20. gadsimta 30. gados atkāpjas no reālisma, pievēršoties impresionistiskai, atsvešinātai, fragmentārai rakstības manierei. Iespējams, šādi Alvils Ceplis centās izvairīties no aktīvas padomju politikas atbalstīšanas. Šāda literārā eksperimentēšana bija reta un bieži vien tika ierobežota cenzūras dēļ, saņēma laikabiedru kritiku.

10. Sociālistiskā reālisma estētika romānos. Padomju latviešu literatūrā dominēja sociālistiskā reālisma estētika, veicinot ideoloģisko vēstījumu izplatīšanu. Literārie darbi bieži koncentrējās uz ideoloģisko vēstījumu nodošanu, upurējot māksliniecisko kvalitāti politisko mērķu vārdā. Oskara Rihtera romāns “Meži šalc” (1936) un Sīmaņa Berga

romāns “Ziemeļu pionieri” (1934) ir tipiski piemēri, kur galvenā uzmanība tiek pievērsta pozitīvo tēlu izaugsmei un bezierunu komunistiskā pasaules modeļa akceptēšanai.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

1. [Bez autora]. (1923). *Literatūras hrestomātija*. I daļa. Maskava: Valsts grāmatu izdevniecība.
2. Bergis, S. (1934a). *Ziemeļu pionieri*. Maskava: Prometejs.
3. Ceplis, A. (1918a). Jānis. *Rakstu krājums I*. Maskava: Latviešu Nacionālo Lietu Komisariāta Kultūras-Izglītības Nodaļa, 24.–27. lpp.
4. Ceplis, A. (1918b). Pie liepām. *Rakstu krājums I*. Maskava: Latviešu Nacionālo Lietu Komisariāta Kultūras-Izglītības Nodaļa, 5.–12. lpp.
5. Ceplis, A. (1924). *Noliedzēji*. Maskava: Latvju izdevniecība.
6. Ceplis, A. (1925). *Malienas vilki*. Maskava: Latvju izdevniecība.
7. Ceplis, A. (1926a). *Andra Vītola atmiņas*. Maskava: Latvju izdevniecība.
8. Ceplis, A. (1926b). Cirvju dumpis. *Stāsts par apiņiem*. Maskava: Latvju izdevniecība, 19.–41. lpp.
9. Ceplis, A. (1928). Bēgļi. Citāti iz melīgas grāmatas. *Krievijas Cīņa*, 12.01.–17.03.
10. Ceplis, A. (1930). Lidotāja stāsts. *Lietuvēs*. Maskava: Prometejs, 33.–46. lpp.
11. Ceplis, A. (1932a). Grūtais sākums. *Traktori – rudzupuķēs*. Maskava: Prometejs, 15.–20. lpp.
12. Ceplis, A. (1932b). Irstošās ģimenes, gaistošie radi. *Traktori – rudzupuķēs*. Maskava: Prometejs, 21.–26. lpp.
13. Ceplis, A. (1933). *Kalpi*. Maskava: Prometejs.
14. Ceplis, A. (1935). *Sarkanās Vedingas karogs*. Maskava: Prometejs.
15. Ceplis, A. (1936a). *Zeme*. Pirmā daļa. Maskava: Prometejs.
16. Ceplis, A. (1936b). *Zeme*. Otrā daļa. *Celtne*, Nr. 1–12, 6.–890. lpp.
17. Ceplis, A. (1937). Dzimtene. *Celtne*, Nr. 8–10, 564.–738. lpp.
18. Daškeviča, V., Eisulis, A. (sast.) (1925). *Oroju zeme*. Maskava: Centrizdat.
19. Eferts-Klusais, E. (1923). Plinšu sieva. *Nemiera sirotājs*. Maskava: Spartaks, 135.–227. lpp.
20. Eferts-Klusais, E. (1926). *Pierobežas apriņķis*. Maskava: Prometejs.

21. Eferts-Klusais, E. (1936). Tīriņos. *Kopoti Raksti I* (sast. K. Pelēkais). Maskava: Prometejs, 292.–310. lpp.
22. Eidemanis, R. (1925). *Ielenktie*. Maskava: Latvju izdevniecība.
23. Eidemanis, R. (1926a). 500 000. *Krievijas Cīņa*, 05.08.–19.08.
24. Eidemanis, R. (1926b). Pienākums. *Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins*. Maskava: Latvju izdevniecība, 3.–23. lpp.
25. Eidemanis, R. (1929a). Akmeņu sacelšanās. *Akmeņu sacelšanās*. Maskava: Prometejs, 5.–58. lpp.
26. Eidemanis, R. (1929b). Divkauja. *Akmeņu sacelšanās*. Maskava: Prometejs, 59.–80. lpp.
27. Eidemanis, R. (1929c). Praporščika Petrova mīlestība. *Akmeņu sacelšanās*. Maskava: Prometejs, 121.–138. lpp.
28. Eidemanis, R. (1929d). Spiegs. *Akmeņu sacelšanās*. Maskava: Prometejs, 91.–106. lpp.
29. Eidemanis, R. (1929e). *Vaskis*. Maskava: Prometejs.
30. Eiduks, J. (1930a). Jons Vucāns. *Revolucionārais tribunāls*. Maskava: Prometejs, 209.–224. lpp.
31. Eiduks, J. (1930b). *Revolucionārais tribunāls*. *Revolucionārais tribunāls*. Maskava: Prometejs, 31.–208. lpp.
32. Jokums, K. (1929a). Komisārs. *Pavēle Nr. 325*. Maskava: Prometejs, 23.–32. lpp.
33. Jokums, K. (1929b). Ložmetējnieku komanda. *Pavēle Nr. 325*. Maskava: Prometejs, 3.–22. lpp.
34. Jokums, K. (1929c). *Pavēle Nr. 325*. *Pavēle Nr. 325*. Maskava: Prometejs, 87.–100. lpp.
35. Jokums, K. (1929d). Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem. *Pavēle Nr. 325*. Maskava: Prometejs, 101.–125. lpp.
36. Jokums, K. (1929e). Strēlnieki un granātas. *Pavēle Nr. 325*. Maskava: Prometejs, 33.–70. lpp.
37. Jokums, K. (1931a). *Maize*. *Maize*. Maskava: Prometejs, 89.–120. lpp.
38. Jokums, K. (1931b). Sadursme. *Maize*. Maskava: Prometejs, 67.–88. lpp.

39. Jokums, K. (1931c). Uzbrukums. *Maize*. Maskava: Prometejs, 132.–176. lpp.
40. Jokums, K. (1935a). Budzis. *Saule graudos*. Maskava: Prometejs, 52.–69. lpp.
41. Jokums, K. (1935b). Lasāmmājas vadītāja. *Saule graudos*. Maskava: Prometejs, 28.–51. lpp.
42. Jokums, K. (1935c). Sakāves uzvara. *Saule graudos*. Maskava: Prometejs, 152.–179. lpp.
43. Jokums, K. (1936a). Jurka. *Strēlnieki un granātas*. Maskava: Prometejs, 30.–53. lpp.
44. Jokums, K. (1936b). Naidis. *Strēlnieki un granātas*. Maskava: Prometejs, 166.–187. lpp.
45. Jokums, K. (1936c). Pusceļā. *Strēlnieki un granātas*. Maskava: Prometejs, 151.–165. lpp.
46. Jokums, K. (1936d). Spiegs. *Strēlnieki un granātas*. Maskava: Prometejs, 117.–131. lpp.
47. Jokums, K. (1936e). Uz pozīcijām. *Strēlnieki un granātas*. Maskava: Prometejs, 3.–29. lpp.
48. Kadiķis-Groznijs, A. (1927). Meitene, kurai nav brāļa. *Amerikas Cīņa*, Nr. 45, 8. lpp.
49. Kadiķis-Groznijs, A. (1930a). Ens. *Ens*. Maskava: Prometejs, 3.–98. lpp.
50. Kadiķis-Groznijs, A. (1930b). Graujas rīts. *Ens*. Maskava: Prometejs, 111.–175. lpp.
51. Kadiķis-Groznijs, A. (1930c). Par Ķaupīti. *Ens*. Maskava: Prometejs, 176.–191. lpp.
52. Kadiķis-Groznijs, A. (1930d). Par. *Ens*. Maskava: Prometejs, 99.–110. lpp.
53. Kadiķis-Groznijs, A. (1932). Meiteņu posmā. *Celtne*, Nr. 2, 107.–114. lpp.
54. Kadiķis-Groznijs, A. (1936). Uz Daugavas krastiem. *Daiļdarbu izlase* (sast. J. Eiduks). Maskava: Prometejs, 179.–390. lpp.
55. Keipenvarlica, M., Krūkle, E. (sast.) (1935). *Ābece*. Maskava: Prometejs.
56. Krūkle, E. (sast.) (1930). *Oktobrēns*. Maskava: Prometejs.

57. Krūkle, E. Žvīgure, E. (sast.) (1933). *Lasāmgrāmata: pirmais mācību gads*. Maskava: Prometejs.
58. Laicens, L. (1933a). Augusts uz stalažām. *Portfels un valgs*. Maskava: Prometejs, 21.–49. lpp.
59. Laicens, L. (1933b). Pēteris Ruitels augstajā namā. *Portfels un valgs*. Maskava: Prometejs, 104.–126. lpp.
60. Laicens, L. (1933c). Stella pie spoguļa. *Portfels un valgs*. Maskava: Prometejs, 12.–20. lpp.
61. Laicens, L. (1933d). Tautas nams. *Portfels un valgs*. Maskava: Prometejs, 78.–103. lpp.
62. Laicens, L. (1935a). *Limitrofija*. Maskava: Prometejs.
63. Olmane, P. (sast.) (1936). *Literatūra: mācību grāmata piektajai klasei*. Maskava: Prometejs.
64. Ostrovskij, N. (1948). *Kak zakaljalas' stal'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo Detskoj literatury Ministerstva prosveshhenija RSFSR.
65. Pērle, A., Mizze, E. (sast.) (1935). *Literatūras hrestomātija. 3. mācību gads*. Maskava: Prometejs.
66. Plinka, E. (sast.) (1933). *Lasāmgrāmata: otrs mācību gads*. Maskava: Prometejs.
67. Rihters, O. (1935). Pridka. *Pa ienaidnieka aizmuguri*. Maskava: Prometejs, 100.–131. lpp.
68. Rihters, O. (1936). *Meži šalc*. Maskava: Prometejs.
69. Salenieks, E. (1930a). Dāvana. *Cilvēku ceplis*. Maskava: Prometejs, 3.–10. lpp.
70. Salenieks, E. (1930b). Dēls un māte. *Cilvēku ceplis*. Maskava: Prometejs, 53.–63. lpp.
71. Salenieks, E. (1931). Nesalaužamie. *Nesalaužamie*. Rīga: Prometejs, 17.–24. lpp.
72. Salenieks, E. (1934). *Jautrais rudens*. Maskava: Prometejs.
73. Salenieks, E. (1935a). *Knislis*. Maskava: Prometejs.
74. Salenieks, E. (1935b). Dari tā un dari šitā. *Līvijas stāsti*. Maskava: Prometejs, 3.–9. lpp.

75. Salenieks, E. (1935c). Tēva slepkava. *Līvijas stāsti*. Maskava: Prometejs, 33.–37. lpp.
76. Salenieks, E. (1937). *Vilcēns*. Maskava: Prometejs.
77. Straujāns, J. (sast.) (1936). *Latvju tautas pasakas un teikas*. Maskava: Prometejs.
78. Sudrabu Edžus (1925). *Velnu dzinējs*. Maskava: Latvju izdevniecība.
79. Veinis, P. (1924). Strādnieku kvartālī. *Priekšpavasara skices*. Maskava: Latvju izdevums, 17.–24. lpp.

Literatūra

1. [Bez autora] (1920). Atentāts uz ministru prezidentu. *Valdības Vēstnesis*, 16.04.
2. [Bez autora] (1931). Ko lasītāji saka par “Enu”. *Komunāru Cīņa*, Nr. 157, 4. lpp.
3. [Bez autora]. (1924). *Izdevniecības “Prometejs” grāmatu katalogs*. [Maskava]: Prometejs.
4. [Bez autora]. (1932). “Celtnes” konsultācijas komisijas. *Celtne*, Nr. 3, 271. lpp.
5. [Bez autora]. (1933). Vai mācības grāmatas būs laikā? *Sibīrijas Cīņa*, 13.09.
6. [Bez avtora] (1928). *Vsesojuznaja perepis' naselenija 17 dekabrja 1926 g. Vyp. 4: Narodnost' i rodnoj jazyk naselenija SSSR*. Moskva: CSU Sojuza SSR.
7. [Bez avtora] (1934). *Pervyj vsesojuznyj s'ezd sovetskih pisatelej*. Stenograficheskiĭ otchjot. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury.
8. [Biedru grupa] (1981). Margarita Šterna. *Rīgas Balss*, Nr. 5, 7. lpp.
9. [CK RKP(b)]. (1925). *O politike partii v oblasti hudozhestvennoj literatury*. Dostupno: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/USSR/1925.htm> [10.06.2024.].
10. [CK VKP(b)]. (1932). *O perestrojke literaturno-hudozhestvennyh organizacij*, 23.04. Dostupno: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/USSR/1932.htm> [10.06.2024.].
11. [Encyclopaedia Britannica] (1998–2015). Industrial Workers of the World. *Encyclopaedia Britannica*. Available: <https://www.britannica.com/topic/Industrial-Workers-of-the-World> [10.06.2024.].
12. [Izlūkošanas nodaļa] (b. g.). *Izlūkošanas nodaļas paziņojums par Oskara Joasa notveršanu*. LNRMM, inv. nr. 190400.

13. [LNA LVA PA] (1927). *LKP CK vēstuļu kopijas no Latvijas (1927. g. 10. janv.–1927. g. 28. dec.)*. LNA LVA Partijas arhīvs, 240. f., 1. apr., 495. 1., 551. lp.
14. [LNA LVA PA] (1930a). *Linarda Laicena personas lieta (1930. g. 31. aug.–1937. g. 18. janv.)*. LNA LVA Partijas arhīvs, 54. f., 1. apr., 5437. 1., 10. lp.
15. [LNA LVA PA] (1930b). *Linarda Laicena personas lieta (1930. g. 31. aug.–1937. g. 18. janv.)*. LNA LVA Partijas arhīvs, 54. f., 1. apr., 5437. 1., 76. lp.
16. [LNA LVA PA] (1931). *Ienākoša sarakste no LKP CK (1931. g. 17. aug.–1931. g. 8. dec.)*. LNA LVA Partijas arhīvs, 240. f., 1. apr., 540. 1., 41. lp.
17. [LNA LVA PA] (1932). *Izejošā sarakste ar LKP CK (1932. g. 16. jan.–1932. g. 1. dec.)*. LNA LVA Partijas arhīvs, 240. f., 1. apr., 554. 1., 122. lp.
18. [LNA LVA] (b. g.). *Recenzijas*. LNA LVA, 1339. f., 1. apr., 333.1., 177.–178. lp.
19. [LU LFMJ]. (b. g.). Linards Laicens. *literatura.lv* Pieejams: <http://literatura.lv/lv/person/Linards-Laicens/872909> [10.06.2024.].
20. [Narkompros RSFSR]. (1942). *Postanovlenie Narodnogo Komissariata Prosveshhenija. O shkolah nacional'nyh men'shinstv*. Moskva: Uprav. Del. Sovnar., s. 1101–1102.
21. [Prezidium VCIK]. (1918). *Dekret P rezidiuma VCIK ob otmene prava chastnoj sobstvennosti na nedvizhimosti v gorodah*. Dostupno: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/12445-20-avgusta-dekret-p-rezidiuma-vtsik-ob-otmene-prava-chastnoy-sobstvennosti-na-nedvizhimosti-v-gorodah> [10.06.2024.].
22. [Prometejs] (b. g.). *Līgums par romāna “Meži šalc” izdošanu*. LNRMM, inv. nr. 34808.
23. [Saeimas stenogrammas] (1931). Latvijas Republikas III Saeimas I sesijas 46. sēde 1931. gada 21. jūlijā. *Saeimas stenogrammas*. Nr. 9.
24. [Saharovskij centr] (b. g.). *Ceplis Al'vil' Karlovich. Martirolog rasstreljannyh v Moskve i Moskovskoj oblasti*. Dostupno: <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=16598> [10.06.2024.].
25. [SNK] (1917). *Dekret o grazhdanskom brake, o detjah i o vede-nii knig aktov sostojanija. 18 dekabrja 1917 goda*. Dostupno: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/348065> [10.06.2024.].

26. [Sovet Narodnyh Komissarov] (1957). Dekret o sude. *Dekrety Sovetskoj vlasti*. Moskva: Izdatel'stvo političeskaj literatury, s. 124–126.
27. [VCIK]. (1917a). *Dekret VCIK i SNK "O rastorženii braka"*. 16 dekabrya 1917 g. Dostupno: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/73246-dekret-vtsik-i-snk-locale-nil-o-rastorzenii-braka-locale-nil-16-dekabrya-1917-g> [10.06.2024.].
28. [VCIK]. (1917b). *Dekret o gosudarstvennom izdatel'stve*. Dostupno: <http://istmat.info/node/28307> [10.06.2024.].
29. [VCIK]. (1922). *Polozhenija o Glavnom Upravlenii po delam literatury i izdatel'stva*. Dostupno: <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1922/?id=3382> [10.06.2024.].
30. [VCIK]. (1942). *O Edinoj Trudovoj Shkole Rossijskoj Socialističeskoj Federativnoj Sovetskoj Respubliki (Polozhenie)*. Moskva: Uprav. Del. Sovnar., s. 1026–1030.
31. [VKP(b)]. (1930). *Nacional'naja politika VKP(b) v cifrah*. Moskva: Izdatel'stvo Kommunističeskoj Akademii.
32. Ahmetova, G. (2013). Roman E. Zamjatina "My" v kontekste ruskoj klassiki. *Rossijskij gumanitarnyj zhurnal*, No. 2, s. 57–64. DOI: 10.15643/libartrus-2013.1.5.
33. Andersons, B. (2022). *Iedomātās kopienas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
34. Apine, I. (2003). Latvieši svešumā: sociālpsiholoģiskais aspekts. *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VI sēj., I d. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība Saule, 7.–13. lpp.
35. Arhipova, A. (2015). Vzáimodejstvie vlasti i fol'klora. *Post Nauka*. Dostupno: <https://postnauka.ru/video/44274> [10.06.2024.].
36. Arhipova, A., Nekljudov, S. (2010). Fol'klor i vlast' v zakrytom obshhestve. *Novoe literaturnoe obozrenie*, No. 101, s. 84–108.
37. Auns-Urālietis A. (1998). Kultūras dzīve. *Latviešu saraksti (1929–1938)*. [Rīga]: Austrumu latviešu biedrība, 305.–313. lpp.
38. B. A. (1935). Linarda Laicena "Limitrofija". *Burtnieks*, Nr. 11, 895. lpp.
39. Baevskij, V. (2003). *Istorija ruskoj literatury XX veka*. Moskva: Jazyki Slavjanskoj kul'tury.
40. Bajkova, L. (1931). "Lirika" v Donbasse. *Na literaturnom postu*, No. 29., s. 37–42.

41. Bebel, A. (1879). *Woman and Socialism*. Available: <https://www.marxists.org/archive/bebel/1879/woman-socialism/index.htm> [10.06.2024.].
42. Beika, A. (2000). Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939). *Genocīda politika un prakse* (sast. H. Strods). Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 43.–90. lpp.
43. Beika, A., Vīksna, D. (2001). Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve (1917–1938). *Komunistu un nacistu jūgā* (sast. H. Strods). Rīga: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzejs, 17.–43. lpp.
44. Beller, M. (2007). Perception, Image, Imagology. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam: Rodopi, pp. 3–16.
45. Beļinska, A. (2005) *Intervija*. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve, E74, 298.
46. Bergis, S. (1934b). Pēcvārds. *Ziemeļu pionieri*. Maskava: Prometejs, 187.–190. lpp.
47. Bergis, S. (b. g.). *Vēstule Rihteram*. LNRMM, inv. nr. 41570.
48. Bērsons, I. (1957). Viens no latviešu padomju literatūras pionieriem. *Cīņa*, 13.07.
49. Bērziņš, J. (atb. red.). (2000). *Latvija 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
50. Biezais, J. (b. g.). *Atmiņas par Alvilu Cepli*. LNRMM, inv. nr. 167171.
51. Birznieks, A. (b. g.). *Vēstule Latvijas Republika Ārlietu ministrijai*. LVVA, 2574. f., 2. apr., 4734 l., 1. lp.
52. Bleiere, D., Butulis, I. u. c. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
53. Brock, C., Tulasiewicz, W. (2018). The Concept of Identity. *Cultural Identity and Educational Policy* (eds. C. Brock, W. Tulasiewicz). London: Routledge, pp. 2–10.
54. Bruner, J. (1993). *Acts of Meaning*. Harvard: Harvard University Press.
55. Buckley, M. (1989). *Women and Ideology in the Soviet Union*. Michigan: University of Michigan Press.
56. Carré, J. (1947). *Les Écrivains français et le mirage allemand, 1800–1940*. Paris: Boivin.
57. Choi, C. (2002). *Celebrating Women: The International Women's Day in Russia and the Soviet Union, 1910–1939*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

58. Cimdiņa, A., Šroma, N. (atb. red.) (2017). *Kultūras feminisms. Feminisma terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
59. Clark, K. (2000). *The Soviet Novel: History as Ritual*. Bloomington: Indiana University Press.
60. Clark, K. (2011). *Moscow, the Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941*. Harvard: Harvard University Press.
61. Currie, G. (2010). *Narratives & Narrators: A Philosophy of Stories*. Oxford: Oxford University Press.
62. Damburs, E. (1960). Dažas latviešu padomju romāna raksturīgākās iezīmes. *Karogs*, Nr. 8, 111.–118. lpp.
63. Dyserinck, H. (1967). Zum Problem der “images” und “mirages” und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft. *Arcadia*, Nr. 1, S. 107–120.
64. Dobrenko, E. (2007). *Political Economy of Socialist Realism*. New Haven and London: Yale University Press.
65. E. E. (1936). Apspriede VLT “Skatuve”. *Celtne*, Nr. 6–7, 541. lpp.
66. Egle (1934). Latvijas kalpu epopeja. *Celtne*, Nr. 4–5, 390.–391. lpp.
67. Egle, K. (1972). *Atmiņas*. Rīga: Liesma.
68. Einhorn, B. (1991). Where Have All the Women Gone? Women and the Women’s Movement in East Central Europe. *Feminist Review*, No. 39, pp. 16–36. DOI: 10.1057/fr.1991.37.
69. Engel, B. A. (1987). Women in Russia and the Soviet Union. *Signs*, Vol. 12, No. 4, pp. 781–796. DOI: 10.1086/494366.
70. Engels, F. (1884). *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Available: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/index.htm> [10.06.2024.].
71. Ermolaev, G. (2005). *“Tihij Don” i političeskaja cenzura: 1928–1991*. Moskva: IMLI RAN.
72. Ezera, R. (1959). Cilvēki, kam varonība ir ikdiena. *Karogs*, Nr. 12, 140.–142. lpp.
73. Figes, O. (1998). *A People’s Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*. London: Penguin Books.

74. Fitzpatrick, S. (2000). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.
75. Fitzprick, S. (2017). *The Russian Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
76. Fross, E. (1928). *Linards Laicens*. Rīga: Daile un Darbs.
77. Fuko, M. (2001). *Uzraudzīt un sodīt*. Rīga: Omnia mea.
78. Gallagher, C. (1994). *Nobody's Story: The Vanishing Acts of Women Writers in the Marketplace, 1670–1920*. Berkeley: University of California Press.
79. Geyer, M., Fitzpatrick S. (eds.) (2009). *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
80. Gīrcs, K. (1998). *Kultūru interpretācija*. Rīga: AGB.
81. Goldberg, J. (1982). The Politics of Renaissance Literature: A Review Essay. *ELH*, Vol. 2. No. 49, pp. 514–542.
82. Goldman, W. Z. (1993). *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936*. Cambridge: Cambridge University Press.
83. Goldman, W. Z. (1996). Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR. *Slavic Review*, Vol. 55, No. 1, pp. 46–77. DOI: 10.2307/2500978.
84. Goodman, R. T. (ed.) (2019). *The Bloomsbury Handbook of 21st Century Feminist Theory*. London: Bloomsbury Publishing.
85. Greenblatt, S. (1982). Introduction. *The Power of Forms in the English Renaissance* (eds. S. Greenblatt). Norman: Pilgrim Books, pp. 3–17.
86. Greenblatt, S. (1988). *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Oxford: Clarendon Press.
87. Grigulis, A., Austrums, V., Ambaine, A. (sast.) (1962). *Latviešu literatūras kritika*. 5. sējums, 1. grāmata. Rīga: LVI.
88. Grīnfelds N. (b. g.). *Atmiņas par biedrību "Prometejs"*. LNRMM, inv. nr. 391450.
89. Groys, B. (1992). *The Total Art of Stalinism*. Princeton: Princeton University Press.
90. Grosnskaya, N., Zusman, V., Batsishceva, T. (2012). Totalitarian Language: Reflections of Power (Russian, German, Italian Case Studies). *Autorità e crisi dei poteri*. Padua: Casa Editrice Dott Antonio Milani, pp. 277–289.
91. Guyard, M. (1951). L'étranger tel qu'on le voit. *La Littérature comparée*. Paris: Presses Universitaires de France, pp. 110–119.

92. Heitlinger, A. (1979). *Women and State Socialism*. London: Palgrave Macmillan.
93. Hoffmann, D. L. (2011). *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939*. Ithaca: Cornell University Press.
94. Hoover, D. W. (1992). The New Historicism. *The History Teacher*. Vol. 25, No. 3, pp. 355–366. DOI: 10.2307/494247.
95. James, A. (1961). The Soviet Troika Proposals. *The World Today*, Vol. 17, No. 9, pp. 368–376.
96. Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press.
97. Jameson, F. (1992). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
98. Jameson, F., Green L. et al. (1982). Interview: Fredric Jameson. *Diacritics*, Vol. 12, No. 3, pp. 72–91.
99. Janele-Viena, J. (1930). “Padziļinātais psiholoģisms” latvju proletrakstniecībā. *Celtne*, Nr. 5, 44.–49. lpp.
100. Janele-Viena, J. (1931). Vēlreiz par “padziļināto psiholoģismu” un dialektiskā materiālisma metodi. *Celtne*, Nr. 1, 38.–45. lpp.
101. Janele-Viena, J. (1934). Latvijas kalpu eņopeja. *Celtne*, Nr. 4–5, 352.–357. lpp.
102. Janele-Viena, J. (1935). Limitrofija kā kolektīvtips. *Celtne*, Nr. 8, 622.–623. lpp.
103. Jākobsons, K. (1930). Psiholoģiskā metode vai “psiholoģisms” bez metodes? *Celtne*, Nr. 6, 46.–50. lpp.
104. Jokums, K. (1934). Rūdofls Blaumanis par latvju padomju rakstniecību. *Celtne*, Nr. 4–5, 302.–307. lpp.
105. Kaganovsky, L. (2018). *The Voice of Technology: Soviet Cinema’s Transition to Sound, 1928–1935*. Bloomington: Indiana University Press.
106. Kalniņa, I. (2008). Sociālistiskā reālisma kanona veidošanās latgaliešu literāri politiskajā žurnālā “Ceļņas karūgs”. *Meklējumi un atradumi*. Rīga: Zinātne, 72.–83. lpp.
107. Kautsky, K. (1925). *The Dictatorship of the Proletariat*. London: National Labour Press.
108. Kazak, V. (1996). *Leksikon ruskoj literatury XX veka*. Moskva: Kul’tura.

109. Keefe, J. (2009). Stalin and the Drive to Industrialize the Soviet Union. *Inquires*, Vol. 1, No. 10. Available: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1684/stalin-and-the-drive-to-industrialize-the-soviet-union> [10.06.2024.].
110. Keesey, D. (2002). *Contexts for Criticism*. New York: McGraw-Hill Humanities.
111. Knoriņš, V. (1924). Krievu rakstniecība. *Jaunais Laiks*. Maskava: Latvju izdevniecība, 180.–182. lpp.
112. Kollontaj, A. (1921a). *Prostitucija i mery bor'by s nej: rech' na III Vserossijskom soveshhanii zavedujushhih gubzhenotdelami*. Moskva: Gosizdat.
113. Kollontaj, A. (1921b). Tezisy o Kommunisticheskoj Morali v Oblasti Brachnykh Otnoshenii. *Kommunistka*, No. 12–13, s. 31.
114. Kon, I. S. (1995). *The Sexual Revolution in Russia: From the Age of Tsar to Today*. New York: Free Press.
115. Kreusler, A. (1970). Soviet Preschool Education. *The Elementary School Journal*, Vol. 70, No. 8, pp. 429–437. DOI: 10.1086/460604.
116. Kudiņš, A. (1996). *Aleksandra Kudiņa atmiņas*. LFK, AK 59.
117. Ķikuts, P. (1935). Apspriežam “Limitrofiju”. *Komunāru Cīņa*, Nr. 44, 4. lpp.
118. Ķikuts, T. (2015). *Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
119. Ķimele, D., Strautmane, G. (1996). *Ašja: režisores Annas Lāces dēkainā dzīve*. Rīga: Likteņstāsti.
120. Laicena O. (1988). Linarda Laicena pēdējās brīvības dienas. *Literatūra un Māksla*, Nr. 45, 9. lpp.
121. Laicens L. (b. g.). *Vēstule L. Zamaičai*. LNRMM, inv. nr. 196780.
122. Laicens, L. (1917a). Latvijas autonomija. *Dzimtenes Atbalss*, Nr. 17, 2. lpp.
123. Laicens, L. (1918). *Laterna tumsā*. Valka: J. Rauska apgāds.
124. Laicens, L. (1922). *Dzejas principi*. Rīga: Promets.
125. Laicens, L. (1928). *69 dienas Sociālistisko Padomju Republiku Savienībā*. Rīga: Daile un Darbs.
126. Laicens, L. (1935b). Romāna noslēpumi. *Celtne*, Nr. 8, 614.–621. lpp.
127. Laicens, L. (1980). Republikas padomnieks. *Laterna tumsā*. Rīga: Liesma, 347.–356. lpp.

128. Laicens, L. (1988). Laicens – Johanam Lasim. Vēstule. *Literatūra un Māksla*, Nr. 45, 16. lpp.
129. Laurušaite, L. (2018b). Imagology as Image Geology. *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, pp. 8–27.
130. Laurušaite, L. (ed.) (2018a). *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
131. Lāce, M. (1987). Alvils Ceplis laikabiedru atmiņās. *Avots*, Nr. 5, 46.–47. lpp.
132. Lebina, N. (1999). *Povsednevnaia zhizn' sovetskogo goroda: Normy i anomalii. 1920–1930 gody*. Moskva: Zhurnal Neva.
133. Leerssen, J. (2007a). Imagology: History and Method. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey* (eds. J. Leerssen, M. Beller). Amsterdam: Rodopi, pp. 17–32.
134. Leerssen, J. (2007b). “Image”. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey* (eds. J. Leerssen, M. Beller). Amsterdam: Rodopi, pp. 342–344.
135. Leerssen, J. (2017). Stranger/Europe. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Vol. 9, No. 2, pp. 7–25. DOI: 10.1515/ausp-2017-0014.
136. Leerssen, J. (2018). Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World. *Porównania*, Vol. 21, No. 2, pp. 9–30. DOI: 10.14746/p.2017.21.13943.
137. Lenin, V. I. (1905). *Dve taktiki social-demokratii v demokraticeskoi revoliucii*. Moskva: Moskovskij komitet RSDRP.
138. Lenin, V. I. (1917a). *Imperializm kak vysshaja stadija kapitalizma*. Petrograd: Zhizn' i znanie.
139. Lenin, V. I. (1917b). Aprel'skie tezisy. *Pravda*, No. 26, s. 1.
140. Lenin, V. I. (1918). Tezisy o zadachah Sovetskoi vlasti v nastojashhij moment. *Pravda*, No. 81, s. 1.
141. Lenin, V. I. (1974a). Rech' na I Vserossijskom sjezd rabotni. *Polnoe sobranie sochinenij*. T. 37. Moskva: Izdatel'stvo politicheskaj literatury, s. 185–187.
142. Lenin, V. I. (1974b). K mezhdunarodnomu dnju rabotnic. *Polnoe sobranie sochinenij*. T. 40. Moskva: Izdatel'stvo politicheskaj literatury, s. 192–193.

143. Lenin, V. I. (1979). Chto takoe “druz’ja naroda” i kak oni vojujut protiv social-demokratov? *Polnoe sobranie sochinenij*, T. 1. Moskva: Izdatel’stvo političeskaj literatury, s. 125–346.
144. Lippman, W. (2007). *Public Opinion*. Souix Falls: Nu Vision Publications.
145. Litovskaja M. (2008). *Socialisticheskiy realizm v literature XX veka*. Filologičeskij klass.
146. Loja, J. (1929). Latvieši un Latgalieši uz Hercena institūtu. *Krievijas Cīņa*, 09.05.
147. Lugones, M. (2020). Gender and Universality in Colonial Methodology. *Critical Philosophy of Race*, Vol. 8, No. 1–2, pp. 25–47. DOI: 10.5325/critphilrace.8.1-2.0025.
148. Lunc, L. (1922). *Pochemu my Serapionovy Brat’ja*. Dostupno: http://az.lib.ru/l/lunc_l_n/text_0070.shtml [10.06.2024.].
149. Ļaksa-Timinska, I. (2024). Latviešu modernisms PSRS: Roberts Eidemaņa stāsti. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, 29. Liepāja: Liepājas Universitāte, 29.–51. lpp. DOI: 10.37384/aplkp.2024.29.029.
150. M. L. (1937). Alvila Cepļa romāns “Zeme”. *Celtne*, Nr. 1, 67.–69. lpp.
151. Mazudre, J. (1923). Kul’turnye dostizhenija v RSFSR. *Zhizn’ nacional’nostej*, No. 1, s. 207–209.
152. McAdams, D. P. (2011). Narrative identity. *Handbook of Identity Theory and Research* (eds. V. L. Vignoles, K. Luyckx, S. Schwartz). Berlin: Springer Science + Business Media, pp. 99–115. DOI: 10.1007/978-1-4419-7988-9_5.
153. McClintock, A. (1995). *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest*. Abingdon: Routledge.
154. Medvedev, R. (2014). *Oni okružhali Stalina*. Moskva: Vremja.
155. Miller, F. (1991). *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin Era*. New York: M. E. Sharps.
156. Miške, E. (1963). *Valsts Latviešu teātris “Skatuve”*. Rīga: LVI.
157. Morson, G. (1979). Socialist Realism and Literary Theory. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, No. 38, pp. 121–133. DOI: 10.2307/430715.
158. Müller-Funk, W. (2003). On the narratology of cultural and collective memory. *Journal of Narrative Theory*, No. 33 (2), pp. 207–227. DOI: 10.2307/30225789.

159. Munkelt, M., Schmitz M. et al. (eds.) (2013). *Postcolonial Translocations: Cultural Representation and Critical Spatial Thinking*. Leiden: Brill.
160. Musatov, V. (2011). *Istorija russoj literatury pervoj poloviny XX veka (sovetskij period)*. Moskva: Vysshaja shkola.
161. Niedre, J. (1965). *Diena dienu māca*. Rīga: Liesma.
162. Niedre, O., Daugmalis, V. (1999). *Slepenais karš pret Latviju*. Rīga: Redisons un partneri.
163. Olmane, P. (b. g.). Žurnāls “Celtne” un tā līdzstrādnieki. LNRMM, inv. nr. 293472.
164. Orwell, G. (1949). *Nineteen Eighty-Four*. London: Martin Secker & Warburg Ltd.
165. Ozoliņa, R. (2009). Latviešu kultūrizglītības biedrības “Prometejs” iznīcināšana Maskavā 1937.–1938. gadā. “Latviešu akcija” PSRS 1937–1938 (sast. H. Strods). Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 29.–41. lpp.
166. Pageaux, D. (1989). De l’imagerie culturelle à l’imaginaire. *Précis de littérature comparée* (éds. P. Brunel, Yves Chevrel). Paris: Presses Universitaires de France, pp. 133–161.
167. Pelše, R. (1936). Al. Ceplis. Zeme. Pirmā daļa. *Celtne*, Nr. 6, 476.–480. lpp.
168. Pelšs, E. (2018). Gan podziņas, gan blusas. *Punctum*. Pieejams: <http://www.punctummagazine.lv/2018/02/02/gan-podzin-as-gan-blusas/> [10.06.2024.].
169. Pērle, A. (1930). Darba sievietes latvju proletārisko rakstnieku attēlojumā. *Celtne*, Nr. 3, 46.–49. lpp.
170. Pērle, A. (1934). S. Berga “Ziemeļu pionieri”. *Celtne*, Nr. 4–5, 386.–390. lpp.
171. Pipes, R. (1995). *Russia Under the Bolshevik Regime*. New York: Vintage Books.
172. Plinka, E. (b. g. a). *Vēstule H. Rukšānam*. LNRMM, inv. nr. 342059.
173. Plinka, E. (b. g. b). *Vēstule H. Rukšānam*. LNRMM, inv. nr. 342656.
174. PSRS Karojošo bezdievju biedrība (b. g.). *Vēstule izdevniecībai “Prometejs”*. LNRMM, inv. nr. 34805.
175. Ratnieks, K. (1957). *Revolūcijas dienas Petrogradā. Grūst vecā pasaule*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
176. Razzakov, F. (1999). *Dos’e na zvezd. Ih ljubjat, o nih govorjat*. Moskva: JeKSMO-Press.

177. Richter, D. H. (1999). *Falling into Theory: Conflicting Views on Reading Literature*. Bedford: St. Martin's.
178. Riessman, C. K. (2007). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Boston: SAGE Publications.
179. Rihtere, J. (b. g.). *Vēstule LPSR RS*. LNRMM, inv. nr. 382944.
180. Rihters, O. (1999). III Kominternes Latsekcijas sekretāram bijušā III Kominternes Latsekcijas Pārstāvniecības slepenā līdzstrādnieka iesniegums. No: Niedre, O., Daugmalis, V. (sak.). *Slepenais karš pret Latviju*. Rīga: Redisons un partneri, 12. lpp.
181. Rihters, O. (b. g. a). *Vēstule izdevniecībai "Prometejs"*. LNRMM, inv. nr. 34808.
182. Rihters, O. (b. g. b). *Vēstule S. Berģim*. LNRMM, inv. nr. 71570.
183. Robin, R. (1992). *Socialist Realism: An Impossible Aesthetic*. Stanford: Stanford University Press.
184. Rožkalne, A. (2018). "Dzelzs aizkars" austrumos no Latvijas: latviešu literatūras likteņi 20. gadsimtā. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, 23. Liepāja: LiePa, 174.–192. lpp.
185. Rukšāns, H. (1957). Alvils Ceplis. *Literatūra un Māksla*, Nr. 52, 2. lpp.
186. Rukšāns, H. (1959). Alvils Ceplis un viņa daiļrade. *Daiļdarbu izlase*. II grāmata. Rīga: LVI, 369.–376. lpp.
187. Rukšāns, H. (b. g.). *Vēstule K. Preisam*. LNRMM, inv. nr. 374387.
188. Said, E. W. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
189. Salenieks, E. (1967). *Tā viņi strādāja*. Rīga: Liesma.
190. Shklovskij, V. (1921). Serapionovy brat'ja. *Knizhnyj ugolok*, No. 7, s. 18.–20.
191. Sypnowich, C. (1993). Alexandra Kollontai and the Fate of Bolshevik Feminism. *Labour / Le Travail*, Vol. 32, pp. 287–295. DOI: 10.2307/25143737.
192. Skujenieks, M. (1927). *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. Rīga: A. Gulbja apgāds.
193. Sleeper, E. (1983). *Lexicon of Marxist-Leninist Semantics*. Alexandria: Western Goals.
194. Smele, J. (1996). *Civil War in Siberia: The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918–1920*. London: Cambridge University Press.
195. Sprūde, V. (2006). Novgorodas latvieši puvā nenogrīma. *Lauku Avīze*, 04.09.

196. Stevens, J. A. (1982). Children of the Revolution: Soviet Russia's Homeless Children (Besprizorniki) in the 1920s. *Russian History*, Vol. 9, No. 2/3, pp. 242–264. DOI: 10.1163/187633182X00155.
197. Stites, R. (1989). *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York: Oxford University Press.
198. Sturrock, J. (1999). Narrative. *A Companion to Aesthetics* (eds. S. Davies, R. Stecker, D. E. Cooper, R. Hopkins, K. Higgins). Oxford: Blackwell Publishers, pp. 301–303.
199. Stūrīts, E., Bancāns, R. u. c. (1936). Lugu konkursa žūrijas lēmums. *Celtne*, Nr. 6, 478. lpp.
200. Sudrabu Edžus. (b. g.). *Vēstule E. Birzniekam-Upītim*. LNRMM, inv. nr. 134981.
201. Šalda, V. (2006). Latvieši Rietumu nacionālo mazākumu komunistiskajā universitātē: 1921–1936. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 56.–78. lpp.
202. Šalda, V. (2010). *Latvieši Maskavā. 1923–1938*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes apgāds “Saule”.
203. Šmits-Birojs, E. (1969). Eduards Šmits-Birojs vēstulēs, dzejā un Fridriha Lāča atmiņās. *Varavīksne*. Rīga: Liesma, 263. lpp.
204. Tabūns B. (2001). Linards Laicens. *Latviešu rakstnieku portreti: laikmeta krustpunktos*. Rīga: Zinātne, 82.–115. lpp.
205. Tabūns, B. (1967). “Ziemeļu pionieru” autoru pieminot. *Cīņa*. 29.09.
206. Tabūns, B. (1999). Literatūra emigrācijā Padomju Savienībā. *Latviešu literatūras vēsture*. 2. daļa. Rīga: Zvaigzne ABC, 47.–77. lpp.
207. Tolstikova, N. (2009). Baby-blue ‘Bullet-proof’ Satin Bras: The Excursion into the Soviet Consumer Realities. *Advances in Consumer Research*, Vol. 36, pp. 384–390.
208. Trojnickij, N. (red.). (1905). *Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii, 1897 g.* Sankt-Peterburg: Izd. Centr. Stat. komitetom M-va vn. Del.
209. Turkovskis, J. (1967). Alvils Ceplis un viņa daiļrade. *Karogs*, Nr. 5, 155.–160. lpp.
210. Unams, Ž. (1932). Divu virzienu cīņas Padomju Krievijas latviešu rakstniecībā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5, 459–460. lpp.
211. Valdemārs, K. (1863). Zemes pārdošana. *Pēterburgas Avīzes*, 07.11.
212. Veinis, P. (1934). Kalpu dzīves tēlojumi. *Komunāru Cīņa*, 09.05.

213. Vinokurova, I. (2000). Poslednie futuristy: “nebyvalisty” i ih lider Nikolaj Glazkov. *Voprosy literatury*, No. 3, s. 48–66.
214. Vīksna, D. (1972). *Latviešu kultūras un izglītības iestādes Padomju Savienībā 20.–30. gados*. Rīga: Zinātne.
215. Vīksna, D. (1998a). Grāmatas, kas nesadega. *Latviešu saraksti (1929–1938)*. [Rīga]: Austrumu Latviešu biedrība, 148.–158. lpp.
216. Vīksna, D. (1998b). Kādēļ klīdāt tāļi, tāļi. *Latviešu saraksti (1929–1938)*. [Rīga]: Austrumu Latviešu biedrība, 9.–15. lpp.
217. Vīksne, P. (1924). Latvju dzejnieks revolūcijā un pēc revolūcijas. *Jaunais Laiks*. Maskava: Latvju izdevniecība, 119.–162. lpp.
218. Vīksne, P. (b. g.). *Vēstule Ā. Talcim*. LNRMM, inv. nr. 114734.
219. Vīksne, P., Jokums, K. (1932). Ļeņingradas latvju proletraktstnieku konference. *Celtne*, Nr. 1, 63.–73. lpp.
220. West, J. (1955). The “New Woman.” *Twentieth Century Literature*. Vol. 2. Duke: Duke University Press, pp. 55–68. DOI: 10.2307/440970.
221. Zalkind, A. B. (1990). Dvenadcat’ polovyh zapovedej revoljucionnogo proletariata. *Filosofija ljubvi*. T. 2. Moskva: Polizdat. s. 224.–255.
222. Zamjatin, E. (1990). Ja bojus’. *Izbornnye proizvedenija*. Moskva: Sovetskaja Rossija, s. 348–352.
223. Zetkin, K. (1933). *O Lenine. Sbornik Statei i Vospominanii*. Moskva: Partiinoe Izdatel’stvo.

Pateicības

Promocijas darba izstrādes sakarā es izsaku pateicību promocijas darba vadītājai profesorei Dr. philol. Ievai Kalniņai par pacietību un ticību, ka mēs sagaidīsim šo aizstāvēšanas dienu. Liels paldies maniem lieliskajiem kolēģiem Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtā gan par akadēmisku atbalstu, bet īpaši par emocionālo. Īpašs paldies manām biedrenēm “Laurī” un “Kašerā” par dzīvošanu līdz šim garajam piedzīvojumam ar trillera elementiem – Elīnai Gailītei, Justīnei Jaudzamai, Sanitai Reinsonai, Dignei Ūdrei-Lielbārdei un Elvīrai Žvartei! Paldies teju ikvienam LU LFMI literatūras nodaļā un Latviešu folkloras krātuvē par padomiem un regulāro apjautāšanos, kā man sokas! Tas mēdza motivēt un dzīt uz priekšu.

Paldies Signei Raudivei un Sigitai Kušnerai par spēju izburties cauri tekstam un padarīt to labāku! Paldies Kārlim Purviņam un Ludmilai Roziņai, kas diendienā bija man mīloši blakus un ļāva šo izturēt. Un paldies biedram priekšsēdētājam Mao. Tu esi iedvesma!

Pielikums Nr. 1

Promocijas darba nodaļu un tēmas aprobācija konferencēs un priekšlasījumos

- Ļaksa-Timinska, Ilze. Oskara Rihtera “Meži šalc” – pirmais latviešu sociālistiskā reālisma romāns. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja, 14.03.2019.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Sava kaktiņa un stūrīša slazdā – latviešu zemnieku migrācija uz Krievijas guberņām 19. gs. un sociālistiskā revolūcija. *Perspectives of Baltic Philology: Trapped in culture*. Poznaņa (Polija), 17.09.2019.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Folklorā un ideoloģijā: folkloras teksti latviešu mācību literatūrā PSRS 20. gadsimta 30. gados. *Krišjāņa Barona konference 2019 “Folklorā un izglītība”*. Rīga, 30.10.2019.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Oportūnists, ģefists, majakovskietis, šāds-tāds inteliģentiņš Linards Laicens PSRS: biogrāfiskais aspekts un “Limitrofija”. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja, 06.03.2020.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Revolūcijas [ne]poētika: Alvila Cepļa romāni. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Zoom, 11.03.2021.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Latviešu proza PSRS 20. gs. 20.–30. gados. *Jauno pētnieku diena*. Zoom, 21.05.2021.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Renaissance of Socialist Realism: Revival of Latvian Soviet Authors of the 1920s–1930s. *The 13th International Conference of Baltic Literary Scholars “Shifting Literary Culture since Stagnation in the Brezhnev Era: The Baltic Paradigm”*. Rīga, 24.09.2021.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Vobla: komunistu jaunā maize. Gastropoētiskie elementi Roberta Eidemaņa stāstā “Ielenktie”. *Ēdiena reprezentācija literatūrā un kultūrā*. Zoom, 26.11.2021.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. The Latvian Diaspora in the USSR 1920s–1930s and Folklore: Constructing Latvian vs. Soviet Identity. *Nordic Ethnology and Folklore Conference*, Reykjavik (Iceland), 14.06.2022.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Roberta Eidemaņa stāsta “Ielenktie” imagoloģisks lasījums. *Pētījuma poētika*. Rīga, 19.10.2022.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Latviešu modernisms PSRS: Roberta Eidemaņa stāsti. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja, 23.04.2023.

- Ļaksa-Timinska, Ilze. Latvian Writers in the USSR in the 1920s–1930s: The Historical Trap. *PAMLA 2023*. Portland (USA), 27.10.2023.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Artura Kadiķa-Grozņija “Ens” un viņa sievietes. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja, 21.03.2024.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. The “Woman Question” in Latvian Soviet Prose of the 1920s. *Literature in the Eras of Conflicts: Ideology and Ethics*. Vilnius (Lithuania), 17.10.2024.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Sievietes un revolūcija padomju latviešu prozā 20. gadsimta 20. gados. *Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide*. Rīga, 05.12.2024.

Pielikums Nr. 2

Promocijas darba nodaļu aprobācija zinātniskajos rakstos

- Ļaksa-Timinska, Ilze (2019). Oskara Rihtera “Meži šalc” – pirmais latviešu sociālistiskā reālisma romāns. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Nr. 25, 64.–73. lpp. DOI: 10.37384/APLKP.2020.25.064.
- Ļaksa-Timinska, Ilze (2020). Folklorā un ideoloģijā: folkloras teksti latviešu mācību literatūrā PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados. *Letonica*, Nr. 42, 140.–160. lpp. DOI: 10.35539/ltnc.2021.0042.i.1.t.0009.
- Ļaksa-Timinska, Ilze (2020). Oportūnists, ļefists, majakovskietis, šāds-tāds inteliģentiņš Linards Laicens PSRS: biogrāfiskais aspekts un “Limitrofija”. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Nr. 26, 98.–110. lpp. DOI: 10.37384/aplcp.2021.26-1.098.
- Ļaksa-Timinska, Ilze (2022). Revolūcijas [ne]poētika: Alvila Cepļa romāni. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Nr. 27, 241.–252. lpp. DOI: 10.37384/APLKP.2022.27.241.
- Ļaksa-Timinska, Ilze (2024). Latviešu modernisms PSRS: Roberta Eidemaņa piemērs. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Nr. 29, 29.–51. lpp. DOI: 10.37384/aplcp.2024.29.029.
- Ļaksa-Timinska, Ilze. Mēģinot izprast 20. gadsimta 20. gadu padomju latviešu identitāti. Roberta Eidemaņa garā stāsta “Ielenktie” imagoloģisks lasījums. *Letonica*. Nr. 56.

Pielikums Nr. 3

20. gadsimta 20.–30. gados PSRS izdotās mācību grāmatas ar folkloras vienībām

Nosaukums	Sastādītāji	Izdošanas gads	Izdevējs	Folkloras saturs
“Literatūras hrestomātija”	Maskavas skolu darbinieki	1923	Valsts grāmatu izdevniecība	Latviešu tautasdziesmas, Ernesta Eferta-Klusā pēcvārds
“Darbs” Lasāmgrāmata jaunākajām klasēm	Sociālistiskās audzināšanas akadēmijas latvju studentu grupa	1924	SPRS Tautu Centrālā izdevniecība	Nav
“Literatūras hrestomātija” II daļa		1925	SPRS Tautu Centrālā izdevniecība	Nav
“Oroju zeme” Ābece un lasāmgrāmata latgaliešu valodā	Vera Daškeviča, Aleksandrs Eisulis	1925	Valsts grāmatu izdevniecība	Nav
“Oktobra laukos” Mācību grāmata pieaugušo skolām	Emma Mizze	1928	SPRS Tautu Centrālā izdevniecība	Nav
“Jaunie asni” Lasāmā grāmata 1. gadam	Elza Krūkle	1930	Prometejs	Nav
“Oktobrēns” Ābece	Elza Krūkle	1930	Prometejs	Dažas latviešu tautasdziesmas,

				pārsvārā jaunā folklorā
“Strādājam kolektīvā” Lasāmgrāmata 3. gadam”	Fricis Silarājs	1931	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija. 4. mācību gads”	Anna Pērle, Emma Mizze	1933	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija” 3. mācību gads	Anna Pērle, Emma Mizze	1933	Prometejs	Nav
“Lasāmgrāmata” 2. mācību gads	Emīlija Plinka	1933	Prometejs	Latviešu tautasdziesmas, mīklas un komentāri
“Ābece”	Marija Keipenvarlica, Elza Krūkle	1933	Prometejs	Jaunā folklorā
“Latgališu ābece”	Izidors Meikšāns	1933	OGIZ	Jaunā folklorā
“Literatūras hrestomātija vidusskolai” 6. mācību gads	Alfrēds Ziediņš	1935	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija”	Anna Pērle, Emma Mizze	1935	Prometejs	Nav
“Dainas”	Linars Laicēns	1935	Prometejs	Latviešu tautasdziesmas ar komentāriem
“Kā pieci kaķi malku cirta?”	Eduards Salenieks	1935	Prometejs	Latviešu tautas pasakas bērniem

“Lasāmgrāmata” 2. mācību gads (pārstrādāta)	Emīlija Plinka	1935	Prometejs	Latviešu tautasdziesmas, mīklas, pasakas un komentāri; jaunā folklorā
“Lasāmgrāmata” 1. mācību gads	Elza Krūkle, Emma Žvīgure	1933	Prometejs	Latviešu tautasdziesmas; jaunā folklorā
“Ābece” (pārstrādāta)	Marija Keipenvarlica, Elza Krūkle	1935	Prometejs	Jaunā folklorā
“Latvju tautas pasakas un teikas”	Jānis Straujāns, Vilis Knoriņš	1936	Prometejs	Pasaku un teiku izlase; Viļa Knoriņa priekšvārds
“Literatūras hrestomātija vidusskolai” 7. mācību gads	Jūlija Janele- Viena	1936	Prometejs	Nav
“Literatūra” Mācību grāmata 5. klasei	Paulīne Olmane	1936	Prometejs	Apceres par folkloru, tās žanriem, vēsturi, daudz folkloras piemēru
“Literatūras hrestomātija pirmmācību skolai”	Anna Pērle, Emma Mizze	1937	Prometejs	Nav

Pielikums Nr. 4

Attēla avots: *Literatūras hrestomācija pirmā daļa*. Maskava: Valsts grāmatu izdevniecība, 1923.

Latvju dainas.

*

Zēta wihra kumelīnš
Kā šarmulis lozījās
No kalnina, pret kalninu
Ar šmago wesumīnu.

*

Waj tu šini, bahlelini,
Kahda mana dšihwoščana?
Wilks nokoda kumelīnu,
Kungs panehma lihšawīnu.

*

Sauzat wihri, kam warite
Man warites wairs newaid.
Man warite palīfusi
Sihwu fungu rozinā.

Pielikums Nr. 5

Attēla avots: *Lasāmgrāmata: otrais mācības gads*. Maskava: Prometejs, 1933.

Pee budžeem.

Kāpostiņi, kaceniņi
kalpa vīra baribiņa.
Balta maize, pīradziņi
saimeneeka dēliņam.

Diža, tukla saimeneece
nemāceja galdu klāt.
Gan māceja meitas rāt,
maizi slēgt kambarī.

Pielikums Nr. 6

Attēls avots: *Lasāmgrāmata: pirmais mācību gads*. Maskava: Prometejs, 1933.

Pavasara darbi.

Tuvojas sējas laiks. Kolektīvisti apskata mašīnas. Dažas mašīnas nav kārtībā. Viņas jāizlabo. Jāsagatavo arī sēklas.

Atbrauca pilsētas strādnieki Keiris un Ne-vickis. Viņi palīdzēja izlabot mašīnas.

Treecneeku solījums.

1. Zemi apstrādasim rūpīgi.
1. Apsēsīm to ar iztīrītu un izkodinātu sēklu.
3. Novāksim augstu ražu.

Tautas dzeesma.

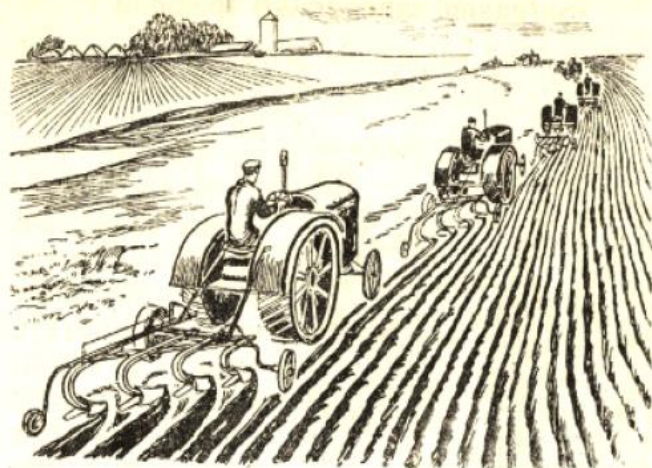
Smeekla leeta, kauna leeta,
smilga auga tīrumā.
Ta, brālīt, tava vaina,
ka tu smalki neceji.

Kolektīvists un veensētneeks.

Veensētneeks:

Arklam pakal
ejam mēs
cauru deen,
cauru deen.

Kolektīvists:

Mums pa lauku veicīgi
traktors leen, traktors leen.

Veensētneeks:

Sējam kveešus zemē mēs
reekšavām, reekšavām.

Kolektīvists:

Mēs ar sējas mašīnām
trīsrindās, trīsrindās.

Veensētneeks:

Šogad rudzu vārpiņas
sīciņas, sīciņas.

Kolektīvists:

Bet mums smagi graudi birst,
tā kā zelts, tā kā zelts.

Pielikums Nr. 7

Attēls avots. *Ābece*. Maskava: Prometejs, 1933.

Baltā Latvijā.

Daudz strādneeku ir
bez darba.
Nav ko ēst.
Viņus izmet uz eelas.
Nav pajumtes.
Uz laukeem kalpeem
un kalpu bērneem
grūti.

Lai bij grūti, kam bij grūti,
grūt mazam ganiņam;
vēl nav saule uzlēkuse,
jau ganiņš siliņā.

L L L L
Latvijā kalpu
bērneem grūti.

50

Pielikums Nr. 8

Attēls avots: *Oktobrēns*. Maskava: Prometejs, 1930.

— 52 —

Saša neevēroja karogu viņam tikai seši gadi viņš bij dabujis jaunas šūpoles un pūlejās viņas pakārt leele palīdzēja, un drīz veen viņš šūpojās šurp un turp.

Iztaisat skaistu plakatu ar uzrakstu drukateem burteem:

Visu zemju proletareeši, saveenojatees!

Rakstat: *Sava mīl sūpotees*

 Š, š

*• teci rikšus, kumelīni,
neej solus skaitidams;
vaj es tevīm auzas devu,
pa veenai skaitidams.*

Vingrinajatees lasit rakstīto šriftu.
Norakstat glīti šo pantīņu.

Pielikums Nr. 9

Pielikumā iekļauts pārskats par promocijas darbā minētajiem latviešu padomju autoriem un šajā pētījumā aplūkoto literāro darbu uzskaitījums. Pievienotas saites uz Latvijas literatūras darbinieku un literāro darbu datubāzes literatura.lv izveidotajiem šķirklīem par šo darbu autoriem, kurus šī pētījuma izstrādes gaitā veidojusi promocijas darba autore. Krājumu aprakstu papildina īsas anotācijas.

Alvils Ceplis (1897–1938)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/alvils-ceplis>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1918	“Pie liepām”	Stāsts	Publicēts kopā ar citiem padomju autoru darbiem krājumā “Rakstu krājums I”
Par 1905. gada revolūciju.			
1918	“Jānis”	Stāsts	Publicēts kopā ar citiem padomju autoru darbiem krājumā “Rakstu krājums I”
Epizode no kaujas Pirmā pasaules kara laikā.			
1922	“Noliedzēji”	Garais stāsts	
Vēsta par Malienas kalpu cīņām pagastā, par revolūcijas idejām 1917.–1918. gadā.			
1925	“Malienas vilki”	Garais stāsts	
Garā stāsta “Noliedzēji” turpinājums. Vēsta par Malienas kalpu cīņām par revolūcijas idejām 1918. gadā.			
1925	“Stāsts par apiņiem”	Stāstu krājums	“Stāsts par apiņiem” “Cīrvju dumpis” “Par atjaunoto tematu”
Krājums iezīmē pēcrevolūcijas padomju sabiedrību un problēmas.			
1925	“Indija”	Stāstu krājums	“Indija” “Neizdevies šāviens” “Marusja”
Krājums iezīmē pēcrevolūcijas padomju sabiedrību un problēmas.			
1926	“Andra Vītola atmiņas”	Stāsts	
Vēsta par 1905. gada revolūcijas notikumiem Vidzemē.			

1928	“Bēgļi. Citāti iz melīgas grāmatas”	Garais stāsts	Publicēts turpinājumos laikrakstā “Krievijas Cīņa” (12.01.–17.03.)
Stāsts par latviešu bēgļiem Pirmajā pasaules karā un viņu repatriāciju uz Latviju.			
1930	“Lietuvēs”	Stāstu krājums	“Komandieris” “Nāves brauciens” “Lai dzīvo kapteinis!” “Lidotāja stāsts” “Zilais zirgs” “Dubļi” “Lietuvēs” “Tvaikvelči un gitāres”
1932	“Traktori – rudzupuķēs”	Tēlojumu krājums	“Prātā nāk 1917...” “Grūtais sākums” “Īrstošās ģimenes, gaistošie radi” “Cik labi dzīvot kolektīvā” “Kas uzveiks?” “Bezdievji” “Bēres” “Linu plūcējas”
Tēlojumi vēsta par latviešu koloniju Baltkrievijas teritorijā kolektīvizācijas sākumposmā 20. gadsimta 20. gadu beigās, 30. gadu sākumā.			
1933	“Kalpi”	Romāns (nepabeigts)	
Romāns par kalpiem Malienas pusē pēc 1905. gada revolūcijas.			
1935	“Sarkanās Vedingas karogs”	Garais stāsts	
Stāsts par Magnitagorskas rūpniecības izveidi.			
1936	“Zeme” I daļa	Romāns	
Romāns par latviešu zemnieku izceļošanu 19. gadsimtā no Latvijas teritorijas uz citu Krievijas Impērijas guberņu.			
1936	“Zeme” II daļa	Romāns	Publicēts turpinājumos žurnālā “Celtne” (Nr. 1–12), pirmo reizi grāmatā pēc autora nāves “Daiļdarbu izlasē” (1959)
Romāns par latviešu zemnieku izceļošanu 19. gadsimtā no Latvijas teritorijas uz citu Krievijas Impērijas guberņu.			

1937	“Dzimtene”	garais stāsts	Publicēts turpinājumos žurnālā “Celtne” (Nr. 8–10), pirmo reizi grāmatā pēc autora nāves “Daiļdarbu izlasē” (1959).
Stāsts par latviešu bēgļiem Pirmajā pasaules karā un viņu repatriāciju uz Latviju.			

Arturs Kadīķis-Groznijs (1901–1934)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/arturs-kadikis-groznijs>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1927	“Putenī, kad stepe smilkst...”	Garais stāsts	
Ainas no Krievijas pilsoņu kara.			
1927	“Meitene, kurai nav brāļa”	Stāsts	Publicēts “Amerikas Cīņa” (Nr. 45, 8. lpp.)
Pilsoņu kara situācija – vienas ģimenes locekļi cīnās pretējās pusēs.			
1930	“Ens”	Stāstu krājums	“Ens” “Par...” “Sestā stīga” “Graumā rīts” “Par Ķaupīti”
Dažādi stāsti bez vienota tematiskā ietvara – gan par dzīvi Latvijā pirms Pirmā pasaules kara, gan par pēcrevolūcijas sadzīvi PSRS.			
1934	“Meiteņu posmā”	Stāsts	Publicēts žurnālā “Celtne” (Nr. 2)
Par sieviešu cīņām pilsoņu karā.			
1936	“Daiļdarbu izlase”	Garais stāsts	“Par Ķaupīti” “Graumā rīts” “Ens” “Uz Daugavas krastiem”
Pirmo reizi publicēts garais stāsts “Uz Daugavas krastiem” – stāsts par padomju valdīšanas laiku Rīgā 1918.–1919. gadā.			

Eduards Salenieks (1900–1977)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/eduards-salenieks>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1924	“Rudzu puķes”	Tēlojumu un stāstu krājums	“Purvā” “Jaunā vāga” “Skolotājs Vaivariņš” “Sarkanie nāk!” “Trakais zēns” “Aizmugures šarāde” “Pirmdienas vakars” “Kod pretim!” “Dzīves varžacs” “Jēlā dvēsele” “Brūklenāju purvs” “Piens un ūdens” “Malkas nedēļa” “Nakts” “Bērnības simfonija” “Rudeņa sonāte”
Tēlojumi un stāsti par latviešu kolonistiem.			
1930	“Cilvēku ceplis”	Stāstu krājums	“Dāvana” “Fausts” “Komunāra noziegums” “Pudele” “Derības” “Dzīvesbiedrs” “Dēls un māte” “Mīkla” “Mietpilsonis”
Stāsti par latviešim padomju kolonijās 20. gadsimta 20. gados.			
1931	“Nesalaužamie”	Stāstu krājums	“Meteors” “Nesalaužamie”
Bērnu stāsti par pionieru pašai dziedzību 20. gadsimta 20. gadu beigās.			
1934	“Jautrais rudens”	Garais stāsts	
Garais stāsts jauniešiem/bērniem, vēsta par latviešu internātskolu un kolektīvizācijas sekām.			
1935	“Līvijas stāsti”	Stāstu krājums	“Tantiņ, cik pulkstens?” “Turaties, puīši!” “Lauva ar divi simti zobiem”

			“Tēta slepkava” “Tad ta’ mēs kāvām!” “Dari tā un dari šitā”
Stāsti bērniem no pionieres Līvijas skatpunkta par dažādām situācijām latviešu kolonijas skolā.			
1935	Knislis	Garais stāsts	
Stāsts par Robertu Zalānu, kurš dzimis latviešu kolonijā Baltkrievijas teritorijā zemnieku ģimenē. Par viņa skolas gaitu uzsākšanu pagasta skolā pirms Pirmā pasaules kara.			
1937	Vilcēns	Garais stāsts	
Stāsta “Knislis” turpinājums – par Roberta Zalāna mācībām ģimnāzijā Vitebskā Pirmā pasaules kara laikā.			

Ernests Eferts-Klusais (1889–1927)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/ernests-eferts-klusais>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1923	“Nemiera sirotājs”	Stāstu krājums	“Mārcis” “Mājās” “No rīta” “Atgriežoties” “Aizejot...” “Nemiera sirotājs” “Kalpavīrs Klāvs” “Malienas zemnieks” “Amatnieķeļi” “Dumpja Donats” “Plinšu sieva” “Senie brīži”
Stāsti par Pirmo pasaules karu.			
1926	“Pierobežas apriņķis”	Garais stāsts	
Stāsts par padomju latviešu atkāpšanos no Vidzemes 1919. gadā.			
1936	“Kopotī raksti”	Stāsti	“Mārcis” “Brīvā svētdiena” “Vilciens” “Vientulība” “Pēdējā nakts” “Rīta vējos”

			“Mājās” “No rīta” “Provokators” “Mazmājnieki” “Kalpavīrs Klāvs” “Malienas bezzemnieks” “Amatniekzeļļi” “Streiks” “Pierobežas apriņķis” “Plinšu sieva” “Aizejot” “Biedrs Indriķis” “Nemiera sirotājs” “Dumpja Donats” “Svētās Māras zemē” “Atgriežoties” “Meklētājs” “Kolonista stāsts” “Janka un Pēterīts” “Nadziņi aplūza” “Tīriņos”
Stāsti bez vienojošas tematikas.			

Jānis Eiduks (1897–1943)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/janis-eiduks>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1930	“Revolucionārais tribunāls”	Stāstu krājums	“Trešais svaru kauss” “Revolucionārais tribunāls” “Jons Vucāns” “Nomaldījies pasažiers”
Dažādi stāsti gan par Krievijas pilsoņu karu, gan par reālīgām neatkarīgajā Latvijā.			
1936	“Pretī pavasarim”	Stāstu un tēlojumu krājums	“Pretī pavasarim” “Nenosūtīta vēstule” “Bimaņu saimnieks precas” “Vecā kalēja kāzas”

			“Sestdienas vakars” “Pirmā mīla” “Ceļinieka dziesma” “Pa baltiem lielceļiem” “Pieviltais draugs” “Viltus ārzemnieki”
Dažādi stāsti un tēlojumi.			

Konrāds Jokums (1894–1941)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/konrads-jokums>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1929	“Pavēle Nr. 325”	Stāstu krājums	“Ložmetējnieku komanda” “Komisārs” “Strēlnieki un granātas” “Štāba vilciens” “Pavēle Nr. 325” “Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem”
Stāsti par latviešu strēlniekiem Pirmajā pasaules karā un Krievijas pilsoņu karā.			
1931	“Maize”	Stāstu krājums	“Biedrs no centra” “Traktors” “Nomalē” “Sadursme” “Maize” “Šaubas” “Uzbrukums”
Stāsti par latviešu strēlniekiem Pirmajā pasaules karā un Krievijas pilsoņu karā.			
1935	“Saule graudos”	Stāstu krājums	“Trieciendekāde” “Lasāmmājas vadītāja” “Budzis” “Vecais ložmetējnieks” “Kolektīva priekšsēdētājs” “Slima galva” “Sīloss” “Izgudrotājs”

			“Viensētas” “Sakāves uzvara”
Stāsti par latviešu kolonijām 20. gadsimta 30. gados.			
1936	“Strēlnieki un granātas”	Stāstu un noveļu krājums	“Uz pozīcijām” “Jurka” “Izlūki” “Zelts” “Spiegs” “Piemineklis” “Pusceļā” “Naidis” “Tornis” “Ceļi”
Stāsti par sarkanajiem strēlniekiem un viņu cīņām Krievijas pilsoņu karā.			

Linards Laicens (1887–1937)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/linards-laicens>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1933	“Portfels un valgs”	Stāstu krājums	“Republikas padomnieks” “Stella pie spoguļa” “Augusts uz stalažām” “Portfels un valgs” “Tautas nams” “Pēteris Ruitels augstajā namā”
Stāstu krājumā ironizēts par Latvijas politiku, īpaši sociāldemokrātiem.			
1935	“Limitrofija”	Romāns	

Oskars Rihters (1898–1938)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/oskars-rihters>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1929	“Sarkanie izlūki”	Stāstu krājums	“Karēlijā” “Pa ienaidnieka aizmuguri” “Man prātā izlūki Erna un Kurts”

			“Kauja Purvaiņos” “Pa pēdām” “Pie viņa kapa” “Viens” “Uz Gubeņu ceļu” “Priekšpēdējā reize”
Autobiogrāfiski īsprozas teksti par izlūkdarbību Latvijas Republikas teritorijā un Karēlijā.			
1935	“Pa ienaidnieka aizmuguri”	Stāstu krājums	“Vienpadsmitā reize” “Jurgensa nodevība” “Ziemeļu frontē” “Man prātā izlūki Erna un Kurts” “Pridka” “Sevišķā uzdevumā” “Gotburgas mežos”
Autobiogrāfiski īsprozas teksti par izlūkdarbību Latvijas Republikas teritorijā un Karēlijā.			
1935	“Es stāstu”	Stāsts	
Autobiogrāfisks stāsts par atentātu pret Kārli Ulmani.			
1936	“Meži šalc”	Romāns	
Romāns, kas aptver latviešu sarkanā strēlnieka dzīves gājumu no dzimšanas līdz pat Krievijas pilsoņu karam.			

Pēteris Veinis (1893–1940)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/peteris-veinis>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1924	“Priekšpavasara skices”	Īsprozas krājums	“Saltā istabā” “Ziedi” “Sarautie pavedieni” “Strādnieku kvartālī” “Sēklas” “Sveši”
Abstrakti īsprozas darbi par dažādām tēmām, formas ziņā tuvi dzejprozei.			

Roberts Eidemanis (1895–1937)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/roberts-eidemanis>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1925	“Ielenktie”	Garais stāsts	
Ornamentāls garais stāsts par Krievijas pilsoņu karu Ukrainas teritorijā.			
1926	“Miestiņa stāsti”	Stāstu krājums	“Miestiņš pie divām upēm” “Stāsts par skroderi Faitelsonu”
Stāsti par Latvijas Republikas valdību Malienas pusē, latviešu tēli antisemītiski.			
1926	“Pienākums; Mežā; Pavārs Kolguškins”	Stāstu krājums	“Pienākums” “Mežā” “Pavārs Kolguškins”
Par Krievijas pilsoņu karu.			
1926	“500 000”	Garais stāsts	Publicēts turpinājumos laikrakstā “Krievijas Cīņa” (05.08.–19.08.)
Par padomju pilsoņa prioritātēm un ģimenes dzīvi mazpilsētā pēc revolūcijas.			
1929	“Akmeņu sacelšanās”	Stāstu krājums	“Akmeņu sacelšanās” “Divkauja” “Gūstekņi” “Spiegs” “Agonija” “Praporščika Petrova mīlestība” “Viesuļi sopkās”
Bija paredzēts kā romāna “Agonija” daļas, taču publicēti tikai kā atsevišķi, nesaistīti stāsti par Krievijas pilsoņu karu Austrumos.			
1929	“Vaskis”	Garais stāsts	
Par mežabrāļiem pēc 1905. gada revolūcijas.			
1933	“Ap saules lēktu”	Garais stāsts	
Par konfliktu latviešu kolonijā kolektīvizācijas laikā.			
1935	“Pirms vētras”	Dtāstu un tēlojumu krājums	“Kalps” “Virs bezdibena” “Janelis” “Zeme” “Tukšums” “Pilsēta un priekšpilsēta”
Stāsti par dažādām tēmām.			

Sīmanis Bergis (1887–1938)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1929	“Apsūbējis kalns”	Stāstu krājums	“Zābaku nauda” “Iegātnis” “Sastrēgumi” “Smaguma punkts”
Stāsti par strādniekiem ASV pirms 1917. gada revolūcijas.			
1934	“Ziemeļu pionieri”	Romāns	
Romāns par meža strādniekiem 20. gadsimta sākumā ASV.			

Sudraba Edžus (1860–1941)

Biogrāfija un bibliogrāfija:

<https://www.literatura.lv/personas/sudrabu-edzus>

Gads	Grāmatas nosaukums	Veids/žanrs	Krājumos iekļauti darbi
1923	“Maitas putni”	Stāsts	
Stāsts par padomju jauno dzīvi 20. gadsimta 20. gadu sākumā, kā arī latviešu bēgļu atgriešanos no Karēlijas uz Latviju.			
1925	“Velnu dzinējs”	Garais stāsts	
Stāsts par zēnu, kas dodas no latviešu kolonijas uz dzimteni Vidzemē.			